

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ
ΣΧΟΛΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗΣ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ
Π.Μ.Σ./ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ: ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗ, ΤΙΣ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΔΙΑΚΡΙΣΕΙΣ ΚΑΙ ΤΗΝ ΙΔΙΟΤΗΤΑ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΗ

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

της Μοράκη Γεωργίας

ΜΟΝΟΓΟΝΕΙΚΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΣΥΝΘΗΚΕΣ ΥΠΑΡΞΗΣ

Επιβλέπων καθηγητής: Σπυριδάκης Εμμανουήλ

Τριμελής Εξεταστική Επιτροπή

Σπυριδάκης Εμμανουήλ, Καθηγητής

Καρακατσάνη Δέσποινα, Καθηγήτρια

Νικολακάκη Μαρία, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια

Κόρινθος, Ιανουάριος 2021

Ευχαριστίες

Νιώθω την ανάγκη να ευχαριστήσω από καρδιάς όλους όσοι είτε με τις γνώσεις τους είτε με τη στάση τους βοήθησαν να ολοκληρωθεί η παρούσα εργασία.

Καταρχήν τα παιδιά μου που έδειξαν αρκετή συμπαράσταση και ανοχή όλο το διάστημα της συγγραφής καθώς και τη μητέρα και την αδερφή μου για την αμέριστη βοήθειά τους.

Τις καλές φίλες και φίλους καθώς και τους/τις συναδέλφους που με ενθάρρυναν και με ώθησαν στην ολοκλήρωση της προσπάθειας αυτής.

Ιδιαίτερα, θα ήθελα να ευχαριστήσω τους ανθρώπους που με εμπιστεύτηκαν και δέχτηκαν να καταθέσουν την εμπειρία και τα βιώματά τους στην έρευνα που ακολουθεί.

Θα ήθελα τέλος, να ευχαριστήσω τον επιβλέποντα και επιστημονικό υπεύθυνο κ. Μάνο Σπυριδάκη για την αρωγή, την κατανόηση και την υποστήριξή του στο όλο εγχείρημα.

Ξυλόκαστρο, Ιανουάριος 2021

Γεωργία Μοράκη

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Στην εργασία που ακολουθεί θα μελετήσουμε μέσα από την βιβλιογραφία τη μονογονεϊκότητα και το πώς επηρεάζει την καθημερινότητα, τον κοινωνικό και τον εργασιακό βίο των μονογονέων στον ευρωπαϊκό χώρο και στην Ελλάδα ειδικότερα.

Θα προσπαθήσουμε να απαντήσουμε στα ερωτήματα που γεννιούνται αναφορικά τον τρόπο που διαμορφώνονται οι ανάγκες και τα προβλήματα των μονογονεϊκών οικογενειών στην Ελλάδα αλλά και το κατά πόσο το μορφωτικό επίπεδο, η οικονομική κατάσταση, η ανεργία των μονογονέων, το πλήθος των παιδιών και η ηλικία τους, η κοινωνικότητα και οι διαπροσωπικές σχέσεις των μονογονέων - οι συνθήκες ύπαρξής τους συνολικότερα - επηρεάζουν την καθημερινότητα και το βιοτικό-μορφωτικό-οικονομικό-κοινωνικό επίπεδο των οικογενειών αυτών.

Θα παρουσιαστεί στη συνέχεια η έρευνα που πραγματοποιήσαμε προκειμένου να ανιχνεύσουμε τους λόγους που ωθούν ή αναγκάζουν τους ανθρώπους να μεγαλώνουν μόνοι τα παιδιά τους και τη μορφή της οικογένειας να αλλάζει και να περιλαμβάνει ολοένα και λιγότερα μέλη στους κόλπους της σε συνδυασμό με τις αλλαγές που επέρχονται στην καθημερινότητα, στις προσωπικές και κοινωνικές σχέσεις και τον εργασιακό βίο των μονογονέων.

ABSTRACT

In the dissertation that follows we will study through the literature the issue of single parenthood and how it affects the daily life, social and working life of single parents in Europe and in Greece in particular.

We will try to answer the questions that arise regarding the way the needs and problems of single-parent families in Greece are formed, but also whether the educational level, the financial situation, the unemployment of single parents, the number of children and their age, the sociability and interpersonal relationships of single parents - the conditions of their existence as a whole - affect the daily life and the life-educational-economic-social level of these families.

Then we will present the qualitative research that we carried out in order to detect the reasons that push or force people to raise their children alone and the form of the family to change and to include fewer and fewer members within it in conjunction with the changes that are coming in everyday life, in personal and social relationships and in the working life of single parents.

Περιεχόμενα

<u>ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ.....</u>	<u>2</u>
<u>ΠΕΡΙΛΗΨΗ.....</u>	<u>3</u>
<u>ABSTRACT.....</u>	<u>4</u>
<u>ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....</u>	<u>7</u>

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

<u>ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1ο: ΔΙΑΤΥΠΩΣΗ ΤΟΥ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΟΣ.....</u>	<u>8</u>
---	-----------------

<u>ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2ο: ΣΚΟΠΟΣ/ ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΑ ΕΡΩΤΗΜΑΤΑ – ΥΠΟΘΕΣΕΙΣ.....</u>	<u>9</u>
--	-----------------

Ορισμός του ερευνητικού προβλήματος - Διατύπωση των ερευνητικών ερωτημάτων.9

<u>ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3ο: ΕΝΝΟΙΟΛΟΓΗΣΗ.....</u>	<u>11</u>
--	------------------

3.1 Εννοιολόγηση της Μονογονεϊκότητας	11
3.2 Αποσαφήνιση βασικών ορισμών	12
3.2.1 Οικογένεια	12
3.2.2 Μονογονεϊκή Οικογένεια	12
3.2.3 Μονογονέας	14
3.2.4 Εξαρτώμενο Τέκνο	15
3.2.5 Επιμέλεια Τέκνου.....	16
3.2.6 Γονική Μέριμνα	17
3.2.7 Από κοινού άσκηση Επιμέλειας	18
3.2.8 Συνεπιμέλεια Τέκνου	18
3.3 Ευπαθείς κοινωνικές ομάδες.....	19

<u>ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4ο: ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΗ ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΗ.....</u>	<u>21</u>
--	------------------

4.1 Θεωρητικές προσεγγίσεις για την οικογένεια	21
4.2. Μεταβολές της οικογένειας τον 20 ^ο αι.	27
4.3 Μορφές μονογονεϊκής οικογένειας	30
4.3.1 Οικογένειες με μονογονέα μητέρα	30
4.3.2 Οικογένειες με μονογονέα πατέρα	31
4.3.3 Μονογονεϊκότητα και Κοινωνικός Περίγυρος	33

4.4 Αναδρομή και έρευνα της μονογονεϊκότητας στην Ευρώπη.....	34
4.5 Συνοπτική αναδρομή της μονογονεϊκότητας στην Ελλάδα από το 1980 έως και σήμερα.....	41

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5ο: ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ – ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ.....45

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6ο: ΣΥΛΛΟΓΗ ΚΑΙ ΑΝΑΛΥΣΗ ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΩΝ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ

6.1 Παρουσίαση των μονογονέων που πήραν μέρος στην έρευνα	49
---	----

6.2 Θεματικοί Άξονες – Ανάλυση δεδομένων Έρευνας	50
--	----

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7ο: ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ – ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ.....73

Παράρτημα.....76

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....79

Εισαγωγή

Το ζήτημα της μονογονεϊκότητας απασχολεί εδώ και δεκαετίες τις ευρωπαϊκές κοινωνίες. Η οικονομική κρίση που ξέσπασε τα τελευταία χρόνια σε παγκόσμιο επίπεδο, που έπληξε και την Ευρώπη αλλά και τη χώρα μας ιδιαίτερα, προκάλεσε σημαντικά κοινωνικά προβλήματα. Η επέλαση του νεοφιλελευθερισμού και της παγκοσμιοποίησης διάβρωσε τους κοινωνικούς και οικογενειακούς δεσμούς προτάσσοντας την ατομική ελευθερία και αυτοδιάθεση κι αυτή η μετατόπιση προς τις πολιτικές της ατομικής ελευθερίας έχει σοβαρές ψυχοκοινωνικές προεκτάσεις. Επηρεάζει το σύνολο της κοινωνίας των πολιτών και ιδιαίτερα τις ευπαθείς κοινωνικές ομάδες, οι οποίες βρίσκονται πολύ συχνά σε δυσμενή θέση, πλήττονται σε μεγαλύτερο βαθμό και πολλές φορές περιθωριοποιούνται με συνέπεια να δυσκολεύεται η καθημερινότητά τους και μάχονται συνεχώς να ανταπεξέλθουν σε δύσκολες και ακραίες συνθήκες διαβίωσης χωρίς την απαραίτητη κοινωνική στήριξη. Οι μονογονεϊκές οικογένειες και οι μακροχρόνια άνεργοι – σε πολλές περιπτώσεις υπάρχουν και οι δυο ιδιότητες ταυτόχρονα - χαρακτηρίζονται ως ομάδες υψηλού κινδύνου όσον αφορά τον κοινωνικό αποκλεισμό.

Στην εργασία που ακολουθεί θα μελετήσουμε το φαινόμενο και το πώς επηρεάζει τον ιδιωτικό, τον κοινωνικό και τον εργασιακό βίο των μονογονέων στον ευρωπαϊκό χώρο και στην Ελλάδα ειδικότερα. Η παρουσίαση ξεκινά με το ερευνητικό μέρος με τον ορισμό του ερευνητικού προβλήματος και την διατύπωση των ερευνητικών ερωτημάτων. Στη συνέχεια θα επιχειρηθεί η αποσαφήνιση ορισμένων βασικών εννοιών που χρησιμοποιούνται κάθε φορά που τίθεται προς συζήτηση το φαινόμενο της μονογονεϊκότητας και θα ακολουθήσει μία σύντομη ιστορική αναδρομή της στην Ευρώπη και την Ελλάδα ειδικότερα από το 1980 έως και σήμερα, κατόπιν βιβλιογραφικής ανασκόπησης (έντυπης και ηλεκτρονικής). Έπειτα, θα παρουσιαστεί η μέθοδος ανάλυσης και θα παρατεθεί το ερευνητικό εργαλείο (πρωτόκολλο συνέντευξης) και οι άξονες της συνέντευξης καθώς και η μεθοδολογία της συλλογής στοιχείων. Τέλος, θα παρουσιαστούν τα αποτελέσματα της έρευνας καθώς και τα συμπεράσματα και οι προτάσεις που προκύπτουν από την έρευνα αυτή.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1°

ΔΙΑΤΥΠΩΣΗ ΤΟΥ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΟΣ

Η μονογονεϊκότητα ως κοινωνικό φαινόμενο απασχολεί τα τελευταία χρόνια όχι μόνο την επιστημονική κοινότητα αλλά και τις κοινωνίες των χωρών της Δύσης κυρίως. Στην Ελλάδα μόνο τις τελευταίες δεκαετίες γίνεται καταγραφή των νοικοκυριών και συγκεκριμένα από την απογραφή του 1991.

Μέσα από την καθημερινή τριβή με το κοινωνικό αυτό φαινόμενο γεννιούνται αρκετά ερωτήματα αναφορικά τον τρόπο που διαμορφώνονται οι ανάγκες και τα προβλήματα των μονογονεϊκών οικογενειών στην Ελλάδα αλλά και το κατά πόσο το μορφωτικό επίπεδο, η οικονομική κατάσταση, η ανεργία των μονογονέων, το πλήθος των παιδιών και η ηλικία τους, η κοινωνικότητα και οι διαπροσωπικές τους σχέσεις - οι συνθήκες ύπαρξής τους συνολικότερα - επηρεάζουν την καθημερινότητα και το βιοτικό-μορφωτικό-οικονομικό-κοινωνικό επίπεδο των οικογενειών αυτών.

Σύμφωνα με τα διαθέσιμα δεδομένα από προηγούμενες έρευνες γίνεται σαφές ότι στην πλειοψηφία τους οι μονογονεϊκές οικογένειες διευθύνονται από τη μητέρα. Ενώ σε ένα νοικοκυριό δύο γονέων, οι γονείς έχουν πολλαπλές επιλογές όπως να προσαρμόσουν τις ώρες εργασίας τους για να ασκήσουν την επιμέλεια και τη μέριμνα των παιδιών τους εκ περιτροπής, οι μονογονείς αντιμετωπίζουν μεγαλύτερη ανάγκη να εργαστούν λιγότερες ώρες και με πιο ευέλικτο ωράριο ώστε να μπορέσουν να συνδυάσουν την εργασία με την ανατροφή των παιδιών τους με ιδιαίτερες δυσκολίες κατά τις μέρες ασθένειας των τελευταίων, καθώς και στη συμμετοχή τους σε σχολικά προγράμματα και στις σχολικές διακοπές. Οι συνθήκες αυτές τονίζουν τη σημασία της κατανόησης των ευρύτερων καταστάσεων απασχόλησης για τους μονογονείς, ιδιαίτερα τις ανύπαντρες μητέρες, προκειμένου να αναπτυχθούν αποτελεσματικές πολιτικές για την προώθηση ευκαιριών εργασίας που λαμβάνουν υπόψη τις προκλήσεις που αντιμετωπίζουν αυτές οι ομάδες.

Αξίζει να ερευνήσουμε λοιπόν τους λόγους που ωθούν ή αναγκάζουν τους ανθρώπους να μεγαλώνουν μόνοι τα παιδιά τους και τη μορφή της οικογένειας να αλλάξει και να περιλαμβάνει ολοένα και λιγότερα μέλη στους κόλπους της σε συνδυασμό με τις αλλαγές που επέρχονται στην καθημερινότητα, τον κοινωνικό και τον εργασιακό βίο ειδικότερα των μονογονέων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2^ο

ΣΚΟΠΟΣ / ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΑ ΕΡΩΤΗΜΑΤΑ – ΥΠΟΘΕΣΕΙΣ

Με γνώμονα την παραδοχή ότι η μονογονεϊκότητα και οι νέες συνθήκες που προκύπτουν όταν αυτή υφίσταται σχετίζεται με τη γενικότερη πορεία της καθημερινότητας και τις συνθήκες ζωής των μονογονέων στην Ελλάδα, στην παρούσα εργασία θα ερευνηθούν τα εξής:

- Ποιες είναι οι συνθήκες που αλλάζουν κατά την είσοδο στη μονογονεϊκότητα στην καθημερινότητα των μονογονέων;

- Πώς επιδρά ο κοινωνικός και ο εργασιακός βίος των μονογονέων στον ποιοτικό χρόνο με τα παιδιά;

- Υπάρχει συσχέτιση ανάμεσα στη γενικότερη πορεία του βίου των μονογονέων στην Ελλάδα και του κοινωνικού αποκλεισμού τους ως ευπαθή κοινωνική ομάδα (κοινωνικό στίγμα) ;

Συγκεκριμένα, θα ελεγχθεί η υπόθεση ότι η καθημερινότητα και οι συνθήκες ύπαρξης των μονογονέων διαφοροποιούνται ανάλογα με:

- το φύλο των μονογονέων,
- την ηλικία,
- τον τύπο μονογονέα,
- τον αριθμό τέκνων,
- το υπηρεσιακό καθεστώς τους (δημόσιος ή ιδιωτικός τομέας, αυτοαπασχόληση, ανεργία),
- το μορφωτικό κεφάλαιο,
- το υποστηρικτικό πλαίσιο

Ειδικότερα, για την επίτευξη των παραπάνω σκοπών, η μελέτη αναζητά να δώσει απαντήσεις κυρίως στους εξής άξονες ερωτήσεων/ προβληματισμού:

- Ποια η σχέση του μορφωτικού κεφαλαίου και των συνθηκών ύπαρξης του μονογονέα;

- Κατά πόσο η οικογενειακή κατάσταση (υποστηρικτικό πλαίσιο και αριθμός τέκνων) επηρεάζει την καθημερινότητα και τον εργασιακό βίο των μονογονέων;

- Επιδρούν το φύλο και ο τύπος μονογονέα στην καθημερινότητα και τις κοινωνικές και προσωπικές τους σχέσεις;

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3^ο

ΕΝΝΟΙΟΛΟΓΗΣΗ

3.1 Εννοιολόγηση της Μονογονεϊκότητας

Ο όρος μονογονεϊκότητα αφορά οικογένειες με έναν μόνο γονιό. Η Μονογονεϊκή Οικογένεια χαρακτηρίζεται κυρίως από πολυπλοκότητα, ασαφές περιεχόμενο και οριοθέτηση ενώ συναντάται σε όλα τα κοινωνικά στρώματα, χωρίς να αποτελεί μια ενιαία κοινωνική ομάδα - παρόλα τα κοινά στοιχεία που εμφανίζουν οι μονογονεϊκές οικογένειες.

Μελετώντας πιο προσεκτικά, οι οικογένειες αυτές εντοπίζονται με αδιευκρίνιστη πολιτική αλλά και κοινωνιολογική ταυτότητα. Ανήκουν στις λεγόμενες «Ευπαθείς Κοινωνικές Ομάδες». Θεσμικά, ως γενική εικόνα, οι ειδικές ρυθμίσεις εκλείπουν, πράγμα που σημαίνει ότι οι μονογονεϊκές οικογένειες συχνά εμφανίζονται οικονομικά αδύναμες και κοινωνικά εκτεθειμένες και, εν τέλει φαίνεται να αντιμετωπίζουν πολλές φορές αρνητική μεταχείριση - ακόμα και τον αποκλεισμό, της ίδιας της κοινωνίας. Την ίδια στιγμή, η έννοια της μονογονεϊκότητας, ενώ αντιμετωπίζεται υποστηρικτικά από κοινωνιολογική άποψη, δεν απολαμβάνει πραγματικών κοινωνικών προνομίων.

Η μονογονεϊκή οικογένεια έχει τα εξής χαρακτηριστικά :

α. μόνο ένας από τους δύο γονείς ζει με τα παιδιά

β. ένας από τους δύο γονείς απουσιάζει λόγω διαζυγίου,

χρηρείας ή λόγω άλλων συνθηκών (συνθηκών άσκησης του επαγγέλματος,

εγκλεισμού σε ίδρυμα, φυλακή κλπ.)

γ. επιλογή άρνησης της συζυγικής σχέσης, αλλά όχι και της γονεϊκής (Κικίλιας & άλλοι, 2007).

Η χρήση του όρου μονογονεϊκότητα, βοηθά στην απομάκρυνση του «κοινωνικού στίγματος» από διάφορες οικογενειακές ιδιαιτερότητες ή δυσκολίες και ταυτόχρονα,

εστιάζει στο να αναδεικνύονται οι οικονομικές, πρακτικές και άλλες δυσκολίες που διαχειρίζεται ο ένας γονιός εξασκώντας τη γονική μέριμνα και φροντίδα.

Αξίζει επίσης να σημειωθεί ότι η μονογονεϊκότητα μπορεί να μην αποτελεί μόνιμη κατάσταση. Για το μόνο γονέα ενδέχεται να αποτελεί μια μεταβατική κατάσταση (Δροσσιά, 2017).

Στις μέρες μας, η μονογονεϊκότητα, αποτελεί μια πραγματικότητα, η οποία στατιστικά γίνεται όλο και πιο εμφανής και στη χώρα μας και συνιστά πρόκληση για την κοινωνική πολιτική των χωρών της Ευρωπαϊκής Ένωσης καθώς σε όλες αυτές τις χώρες τα επίπεδα της φτώχειας των νοικοκυριών των μόνων γονέων είναι υψηλότερα από εκείνα των υπόλοιπων νοικοκυριών με εξαρτώμενα παιδιά (Κιρκιγιάννη, 2016).

3.2 Αποσαφήνιση βασικών ορισμών

3.2.1 Οικογένεια: Η οικογένεια είναι ένα σύνολο ανθρώπων που συνδέονται μεταξύ τους με τον ισχυρό δεσμό του αίματος ή εξ' αγχιστείας και συγκατοικούν. Επίσης, αισθάνονται μεταξύ τους ισχυρούς δεσμούς αμοιβαίων υποχρεώσεων και συναισθημάτων λόγω και της συγγενείας που τους συνδέει. Περιλαμβάνει τους συζύγους με τα παιδιά τους και συχνά τρίτα πρόσωπα που συνδέονται με τους συζύγους με στενούς κοινωνικούς δεσμούς (Μουσούρου, 2005).

Ο δεσμός επομένως των μελών της οικογένειας συνυφαίνεται με βιολογικό γεγονός: Σεξουαλική σχέση ή τεκνοποιία. Όταν αυτό το βιολογικό γεγονός ενσωματώνεται στο δίκαιο προκύπτει η νομική έννοια του όρου. Η σεξουαλική σχέση εντάσσεται στο γάμο ή στην “ελεύθερη συμβίωση” από τη στιγμή που αναγνωρίζεται από το δίκαιο, ενώ η γέννηση παιδιών συνδέεται με τη νομική θεμελίωση της μητρότητας και της πατρότητας. Οικογένεια τόσο από κοινωνιολογική όσο και από νομική άποψη, δημιουργεί και η υιοθεσία, στην οποία το βιολογικό γεγονός αντικαθίσταται, κατά “μίμηση της φύσης”, από μία νομική πράξη (Παπαχρίστος, 2014).

3.2.2 Μονογονεϊκή Οικογένεια: Με τον όρο μονογονεϊκή οικογένεια εννοούμε την οικογένεια, στην οποία υπάρχει ένας μόνο γονέας είτε λόγω του ότι είναι άγαμος, είτε γιατί είναι χήρος, είτε γιατί είναι διαζευγμένος και υπάρχουν ανήλικα παιδιά κάτω των 18 ετών (Μουσούρου, 2005).

Δεν προσδιορίζει απαραίτητα μια νέα κοινωνική πραγματικότητα μιας και υπάρχουν διαφορές στην εσωτερική δομή και οργάνωση αυτών των οικογενειών (Κογκίδου, 1994).

Συμπερασματικά, δεν υπάρχει συγκεκριμένος ορισμός της Μονογονεϊκής οικογένειας, δεδομένων των διαφοροποιήσεων που παρατηρούνται. Επιμέρους ορισμοί είναι προϊόντα μελετών τριών κατηγοριών, θεωρητικών εννοιολογήσεων, στατιστικών και διοικητικών ορισμών των ρυθμιστικών και θεσμικών πλαισίων. Χαρακτηριστικό παράδειγμα, νομικά και διοικητικά, η έννοια της οικογένειας διέπεται από μια πληθώρα ορισμών και ρυθμίσεων. Από την άλλη πλευρά, στατιστικά, η μονογονεϊκή οικογένεια δεν είναι εύκολο να οριστεί σύμφωνα με τους θεσμικούς προσδιορισμούς, οπότε επικρατεί αναγκαστικά η έννοια του «νοικοκυριού» η οποία όμως χαρακτηρίζεται από εξίσου σημαντικές ασάφειες (Κικίλιας & άλλοι, 2007).

Οι μονογονεϊκές οικογένειες αποτελούν τελικά «μη ευνοημένες» ομάδες πληθυσμού, με κυριότερη δυσκολία την επίτευξη ή η διατήρηση ενός αξιοπρεπούς επιπέδου διαβίωσης, με μια εισοδηματική πηγή (μόνος γονέας). Η δυσμενής θέση των γυναικών/μόνων μητέρων στην αγορά εργασίας, η έλλειψη πολιτειακής στήριξης, η ανεπάρκεια άλλων εισοδηματικών πηγών, καθιστούν τη δυναμική αυτής της οικογένειας ισχνή, με αποτέλεσμα συνήθως να αντιμετωπίζουν φτώχεια, ανέχεια, έλλειψη ανάπτυξης. Αυτοί είναι οι λόγοι που κατατάσσονται στις ειδικές κοινωνικές ομάδες (Κικίλιας & άλλοι, 2007).

Η Ευρωπαϊκή Κοινότητα, σε σχετική έκθεση το 1989 και το 2001, αναφέρει πως διεθνώς κατοχυρωμένος ορισμός της μονογονεϊκότητας, αλλά και μοναδικός «επίσημος» ορισμός δεν εμφανίζεται σε καμία χώρα. Πιο συγκεκριμένα, ορισμοί και συμπεράσματα καταχωρούνται βάσει της φύσης της μελέτης (κοινωνικής, οικονομικής, ψυχολογικής κ.λ.π.), περικλείοντας απαραίτητα την ύπαρξη ενός μόνο γονέα – χωρίς σύζυγο ή σύντροφο, συμπεριλαμβάνοντας ενδεχομένως άλλα πρόσωπα (π.χ. τους γονείς του) – που ζει με ένα τουλάχιστον ανύπαντρο παιδί, εξαρτώμενο από αυτόν (Κογκίδου, 1995).

Οι κατηγορίες των μόνων γονέων που εμφανίζονται στην ίδια μελέτη είναι:

1. Ανύπανδροι γονείς
2. Διαζευγμένοι γονείς και
3. Γονείς σε χηρεία.

Κατά την ελληνική Νομοθεσία, κάθε νόμος που αναφέρεται στη μονογονεϊκότητα έχει το δικό του ορισμό για τις μονογονεϊκές οικογένειες, ανάλογα με τον σκοπό του.

Τέλος, εμφανίζεται η τάση αλλαγής του όρου από μονογονεϊκή οικογένεια σε μονομελές νοικοκυριό. Εδώ τονίζεται ότι το μονομελές νοικοκυριό, αφορά ένα πρόσωπο που ζει μόνο σε μια χωριστή οικιακή μονάδα ή που καταλαμβάνει, ως κάτοχος, ένα χωριστό δωμάτιο (ή δωμάτια) μιας οικιακής μονάδας αλλά δεν συνδέεται με κανέναν από τους άλλους κατόχους της οικιακής μονάδας για να αποτελέσει μέρος ενός πολυμελούς νοικοκυριού. Και επειδή, ο «οικογενειακός πυρήνας» περιλαμβάνει δύο ή περισσότερα άτομα που ανήκουν στο ίδιο νοικοκυριό και είναι είτε σύζυγοι, είτε σύντροφοι σε καταχωρισμένη συμβίωση, είτε σύντροφοι σε συναινετική ένωση, είτε γονέας και παιδί, πλέον δεν είναι μοναδικός ο όρος μονογονεϊκή οικογένεια (Δροσσά, 2017).

3.2.3 Μονογονέας: Θεωρείται ο γονέας που έχει την επιμέλεια και γονική μέριμνα ενός ή και περισσότερων ανήλικων τέκνων που γεννήθηκαν εντός ή εκτός γάμου. Διακρίνουμε έτσι τρεις τύπους μονογονέων: τους/τις μόνιμα χωρισμένους/νες, τους/τις ανύπανδρους/δρες και τους/τις χήρους/χήρες. Η ιδιότητα του μονογονέα μπορεί να μην αποτελεί μια κατάσταση μόνιμη αλλά να υφίσταται σε μία περίοδο περιορισμένη χρονικά (Μουσούρου, 2005).

Νομικά πάντως, επικρατεί μία σύγχυση. Στον Κώδικα Φορολογίας, το άρθρο 7 αναφέρει ότι «Προστάτης μονογονεϊκής οικογένειας θεωρείται αυτός που ασκεί εν τοις πράγμασι και κατ' αποκλειστικότητα τη γονική μέριμνα ενός ή περισσότερων ανήλικων τέκνων, αποκλειστικά στις ακόλουθες περιπτώσεις: χηρεία, ελεύθερη συμβίωση χωρίς σύμφωνο συμβίωσης, τέκνο γεννημένο εκτός γάμου, υιοθεσία τέκνου από έναν/μία μόνο γονέα». Όμως, σύμφωνα με τον νόμο 3838/2010, για τις προσλήψεις στον ιδιωτικό τομέα ορίζεται ότι «Γονέας μονογονεϊκής οικογένειας νοείται ο γονέας εκείνος ο οποίος, κατά την ημερομηνία υποβολής της αίτησης πρόσληψης, ασκεί εν τοις πράγμασι και κατ' αποκλειστικότητα ή μετά από σχετική ανάθεση τη γονική μέριμνα ενός ή περισσότερων ανήλικων τέκνων». Μία τρίτη περίπτωση, στους διορισμούς και στις εξετάσεις του ΑΣΕΠ ίσχυε ο ορισμός για τους μονογονείς ότι: «Ως μονογονέας νοείται ο γονέας εκείνος ο οποίος, κατά την ημερομηνία υποβολής της αίτησης πρόσληψης, ασκεί εν τοις πράγμασι και κατ'

αποκλειστικότητα ή μετά από σχετική ανάθεση τη γονική μέριμνα ενός ή περισσότερων ανήλικων τέκνων. Το δικαίωμα αυτό ασκείται από τον γονέα και μετά την ενηλικίωση των τέκνων και μέχρι τη συμπλήρωση του 25ου έτους της ηλικίας τους. Ενδεικτικές περιπτώσεις: χηρεία μονογονέα, άγαμη μητέρα με τέκνο χωρίς αναγνώριση από τον πατέρα, έκπτωση του άλλου γονέα από την άσκηση της γονικής μέριμνας, αφαίρεση γονικής μέριμνας του άλλου γονέα λόγω κακής άσκησης κ.λ.π».

Η ανάγνωση κι εφαρμογή τριών αντιφατικών ενεργών νομικών πλαισίων οδηγούν σε σύγχυση, με αποτέλεσμα την έλλειψη ισορροπίας μεταξύ του κοινωνικού συνόλου και του μόνου γονέα, αφαιρώντας του συχνά τη δυνατότητα προσήλωσης στο έργο του. Ο νομοθέτης ορίζει, βάσει του σκοπού του νόμου ενώ αυτό οδηγεί σε επιλεκτικούς ορισμούς.

3.2.4 Εξαρτώμενο τέκνο: Ο όρος εξαρτώμενο τέκνο υποδηλώνει κύρια την οικονομική εξάρτηση του παιδιού από ένα άτομο, το οποίο είναι κατά κανόνα υπεύθυνο για τη γονική μέριμνα και την ανατροφή του. Το εξαρτώμενο τέκνο είναι το ανήλικο παιδί έως 18 ετών ή το ενήλικο ανύπανδρο τέκνο που σπουδάζει με ηλικία έως 25 ετών (Αντωνοπούλου, 2015).

Το «εξαρτώμενο παιδί» σαν όρος παραπέμπει κυρίως στην οικονομική εξάρτηση του παιδιού από ένα άτομο, το οποίο συνήθως είναι και υπεύθυνο για τη γονική μέριμνα, φροντίδα και ανατροφή του.

Παρατηρούνται αδυναμίες ή εμπλοκές όταν πρόκειται για συζυγικές οικογένειες που έχουν διασπαστεί σε δυο τμήματα, για μη οικογενειακούς λόγους (κοινωνικοοικονομικούς).

Αδυναμίες ή εμπλοκές εμφανίζονται στην εφαρμογή, ακόμα και στις κλασικές φόρμες οικογένειας. Πιθανό είναι η πραγματική οικονομική εξάρτηση να μη συμπίπτει με το νομικά ή κοινωνικά αποδεκτό δικαίωμα στην ανατροφή. Το πιο συνηθισμένο κριτήριο για να ορίσει την εξάρτηση είναι η ηλικία. Εάν, όμως για παράδειγμα, εστιαστούμε στην ηλικία των 18 ετών που ορίζει η Ευρωπαϊκή Κοινότητα, τότε όλα τα παιδιά με ηλικία μικρότερη των 18 ετών θεωρούνται «εξαρτώμενα» και όλα τα παιδιά με ηλικία μεγαλύτερη των 18 ετών θεωρούνται «ανεξάρτητα» (Κογκίδου 1995).

Κατ' αντιστροφή, αν μια μονογονεϊκή οικογένεια ένα 17χρονο παιδί εργάζεται, τότε - ενδεχομένως - αυτή η οικογένεια μπορεί να μη συνεχίζει να θεωρείται μονογονεϊκή (Κικίλιας & άλλοι, 2007: 17).

3.2.5 Επιμέλεια τέκνου: Η επιμέλεια περιλαμβάνει μέρος του συνολικού καθήκοντος της γονικής μέριμνας και συγκεκριμένα τα ζητήματα της καθημερινής διαβίωσης του τέκνου, δηλαδή την ανατροφή, την επίβλεψη, την εκπαίδευση και μόρφωση, τον προσδιορισμό του τόπου διαμονής του, καθώς και τη λήψη σωφρονιστικών μέτρων (1518 ΑΚ).

Η εννοιολογική διάκριση ανάμεσα σε ανατροφή, μόρφωση και εκπαίδευση δεν είναι εύκολη. Η ανατροφή σχετίζεται με τη γενική διαμόρφωση της προσωπικότητας του παιδιού, η μόρφωση στη γενική καλλιέργεια και παιδεία και η εκπαίδευση στην εξασφάλιση, ανάλογα με τα ταλέντα και τις δυνατότητές του, των αναγκαίων σπουδών του (Κουμάντος, 1989).

Η επίβλεψη περιλαμβάνει την εποπτεία του τέκνου, ώστε να προστατεύεται τόσο το ίδιο όσο και άλλοι από ενδεχόμενες επιζήμιες πράξεις του. Η παραμέληση της εποπτείας από τους γονείς μπορεί να συνεπάγεται την υποχρέωσή τους για αποζημίωση τρίτων που υπέστησαν βλάβη από ενέργειες του ανήλικου παιδιού (ΑΚ 923). Η παραμέληση της εποπτείας μπορεί επίσης να έχει συνέπειες και να συνιστά κακή άσκηση της γονικής μέριμνας (ΑΚ 1532) και σε σοβαρές περιπτώσεις επισύρει και ποινικές ευθύνες (Παπαχρίστος, 2014).

Αυτός που έχει την επιμέλεια καθορίζει και τον τόπο διαμονής του ανήλικου τέκνου. Κατά κανόνα τα παιδιά μένουν με τους γονείς τους ή έστω με τον ένα από αυτούς. Μπορεί όμως το ανήλικο τέκνο να διαμένει σε διαφορετικό τόπο όπου ίσως σπουδάζει (π.χ. παιδιά που διακρίνονται σε αθλητικές δραστηριότητες και προπονούνται σε άλλο τόπο από αυτόν που διαμένει η οικογένειά τους).

Σημαντικό ρόλο στην επιμέλεια του τέκνου έχει η εποπτεία και ο έλεγχος των συναναστροφών του παιδιού με σεβασμό στην προσωπικότητά του και με γνώμονα την ομαλή και επιτυχή κοινωνικοποίησή του.

Υπάρχουν όμως κάποια ιδιαίτερα κρίσιμα θέματα για τη διαμόρφωση της προσωπικότητας του παιδιού που ενώ ανήκουν στην επιμέλεια του προσώπου του, ανάγονται στον “πυρήνα” της γονικής μέριμνας. Τέτοια θέματα είναι κατά το νόμο είναι η ονοματοδοσία, η θρησκευτική διαπαιδαγώγηση και οι σοβαρές ιατρικές επεμβάσεις. Οι αποφάσεις για τα θέματα αυτά λαμβάνονται πάντα και από τους δύο γονείς από κοινού, ακόμη κι αν η άσκηση της γονικής μέριμνας και ειδικότερα η επιμέλεια ανήκει μόνο στον ένα γονέα (Παπαχρίστος, 2014).

3.2.6 Γονική Μέριμνα: Η γονική μέριμνα είναι ευρύτερη της επιμέλειας και την περιλαμβάνει, όπως επίσης περιλαμβάνει την διοίκηση της περιουσίας του τέκνου και την εκπροσώπησή του σε κάθε υπόθεση, όπως σύμβαση ή δίκη που αφορούν στο πρόσωπο ή την περιουσία του (1510 ΑΚ).

Η γονική μέριμνα αποτελεί δικαίωμα αλλά και καθήκον των γονέων. Ο νόμος διακρίνει, κάνει διάκριση ανάμεσα στο φορέα του δικαιώματος και τον δικαιούχο της άσκησης της. Κανονικά, οι ιδιότητες αυτές αφορούν και τους δύο γονείς. Σε ορισμένες περιπτώσεις πάντως, η άσκηση της γονικής μέριμνας αποχωρίζεται από τον φορέα του δικαιώματος. Αυτό μπορεί να συμβεί όταν υπάρχει αδυναμία για άσκηση της γονικής μέριμνας από τον ένα γονέα ή και από τους δύο, όταν η άσκηση αφαιρείται από τον ένα γονέα ή και από τους δύο, όταν η άσκηση ανατίθεται στον ένα γονέα ή σε τρίτο πρόσωπο, μετά από διαζύγιο ή διακοπή της συμβίωσης, καθώς και όταν πρόκειται για τέκνο γεννημένο εκτός γάμου, η γονική μέριμνα του οποίου ασκείται, πρωταρχικά, μόνο από τη μητέρα του, ακόμη κι αν έχει αναγνωριστεί η πατρότητα.

Σε όλες τις παραπάνω περιπτώσεις, ο γονέας που έχει απλώς τη γονική μέριμνα, χωρίς όμως και να την ασκεί, δεν αποξενώνεται από το παιδί. Δικαιούται να επικοινωνεί μαζί του και να ενημερώνεται για κάθε ζήτημα που αφορά το πρόσωπο και την περιουσία του παιδιού. Έχει επίσης το δικαίωμα να αναλάβει αυτός ή και αυτός την άσκηση της γονικής μέριμνας είτε αυτοδίκαια είτε με νέα δικαστική απόφαση (Παπαχρίστος, 2014).

Ειδικές προβλέψεις υπάρχουν από το νόμο για τις περιπτώσεις τέκνων που γεννιούνται χωρίς γάμο των γονέων τους, καθώς και για τα θετά τέκνα. Συγκεκριμένα, “ εάν ένα παιδί γεννηθεί χωρίς να είναι παντρεμένοι οι γονείς του και εξακολουθούν να είναι χωρίς γάμο, τότε τη γονική μέριμνα ασκεί η μητέρα. Εάν όμως ο πατέρας προβεί σε αναγνώριση του τέκνου, τότε κατά κανόνα μπορεί και αυτός να ασκήσει τη γονική μέριμνα, μόνο όμως εφόσον η μητέρα συμφωνεί ή δεν μπορεί να την ασκήσει η ίδια”.

[.https://www.lawspot.gr/nomikes-plirofories/voithitika-kemena/goniki-merimna](https://www.lawspot.gr/nomikes-plirofories/voithitika-kemena/goniki-merimna)

Αναφορικά με τα θετά τέκνα, ο Αστικός Κώδικας ορίζει ότι μετά την υιοθεσία η γονική μέριμνα των φυσικών γονέων αντικαθίσταται αυτοδικαίως από τη γονική μέριμνα των θετών.

Τέλος, στην άσκηση γονικής μέριμνας τέκνων που γεννιούνται κατά τη διάρκεια συμφώνου συμβίωσης [εφαρμόζονται αναλογικά οι ίδιοι κανόνες που ισχύουν για τα τέκνα εντός γάμου](#).

<https://www.lawspot.gr/nomikes-plirofories/voithitika-kemena/goniki-merimna>

3.2.7 Από κοινού άσκηση επιμέλειας: Εφόσον οι γονείς συμφωνήσουν να συνεχίσουν να ασκούν από κοινού τη γονική μέριμνα, παρά το διαζύγιο, την διάσταση ή την ακύρωση του γάμου ή της συμβίωσης το δικαστήριο μπορεί να υιοθετήσει την από κοινού άσκηση επιμέλειας του τέκνου, με τον όρο οι γονείς να έχουν συμφωνήσει για το μέρος διαμονής του παιδιού, με ποιο γονέα δηλαδή θα μένει το παιδί. Με τον τρόπο αυτό επιτρέπεται και στους δύο γονείς να εκπληρώνουν ενεργά το γονικό τους ρόλο και παράλληλα εξασφαλίζεται στο παιδί η παρουσία, σε επίπεδο λήψης αποφάσεων, και των δύο γονέων του (Παπαχρίστος, 2014).

3.2.8 Συνεπιμέλεια τέκνου: Στις μέρες μας σημαντικές αλλαγές στο οικογενειακό δίκαιο και συγκεκριμένα στα διαζύγια και την επιμέλεια των παιδιών φέρνει νομοσχέδιο που προωθεί το υπουργείο Δικαιοσύνης.

Το νομοσχέδιο βρίσκεται πλέον στο στάδιο της τελικής επεξεργασίας, προτού δοθεί στη δημόσια διαβούλευση, και αναμένεται να αλλάξει μετά από σχεδόν 40 χρόνια το οικογενειακό δίκαιο. Σύμφωνα με πληροφορίες, στο σχέδιο νόμου για το οικογενειακό δίκαιο που θα κατατεθεί εξετάζονται, μεταξύ άλλων, πέντε βασικές αλλαγές για την επιμέλεια μετά το διαζύγιο. Οι αλλαγές αυτές είναι:

1. Ελάχιστη επικοινωνία: Στο νομοσχέδιο θα προβλέπεται το σύστημα της ελάχιστης επικοινωνίας από 1/3 έως και 50% του συνολικού χρόνου του παιδιού. Αν ένα ζευγάρι χωρίσει και, για παράδειγμα, διατηρήσει η μητέρα την επιμέλεια, τότε ο πατέρας θα έχει δικαίωμα ελάχιστης επικοινωνίας στο 1/3 έως και 50% του συνολικού χρόνου. Μένει να αποσαφηνιστεί το πώς θα υπολογίζεται το ποσοστό ελάχιστης επικοινωνίας, δηλαδή αν θα καθορίζεται σε ώρες της ημέρας ή ημέρες.

2. Με συμφωνία οι σοβαρές αποφάσεις: Κατά τις ίδιες πηγές, άρθρο του νομοσχεδίου θα επιβάλλει τη συμφωνία των δυο γονέων για λήψη σημαντικών αποφάσεων όπως,

για παράδειγμα, η επιλογή σχολείου ή άλλα σοβαρά ζητήματα της ζωής και καθημερινότητας του παιδιού.

3. «Φρένο» σε απροειδοποίητη αλλαγή τόπου διαμονής: Η δεύτερη τροποποίηση που φέρνει το νομοσχέδιο για τα διαζύγια έρχεται να βάλει «φρένο» στο φαινόμενο της εν κρυπτώ αλλαγής του τόπου διαμονής του παιδιού. Πρόκειται για τις περιπτώσεις όπου ο γονέας που έχει την επιμέλεια, αλλάζει τόπο διαμονής δίχως να ενημερώσει τον έτερο γονέα. Πλέον, με το νομοσχέδιο η αλλαγή του νόμου διαμονής του παιδιού δεν θα μπορεί να γίνεται απροειδοποίητα. Θα απαιτείται είτε έγγραφη συμφωνία των δυο γονέων είτε δικαστική απόφαση.

4. Εισάγεται ο όρος της γονεϊκής αποξένωσης Στο νομοσχέδιο για το οικογενειακό δίκαιο εισάγεται ο όρος της γονεϊκής αποξένωσης. Σύμφωνα με πληροφορίες, με το εν λόγω άρθρο θα ορίζεται ότι οι δικαστές, προτού πάρουν αποφάσεις, θα πρέπει να εξετάζουν την πραγματική σχέση των γονέων με τα παιδιά τους και τη συμπεριφορά που επέδειξαν μεταξύ τους αλλά και προς το παιδί. Επιπλέον, ο δικαστής θα πρέπει να έχει ως κίνητρο την αποτροπή της αποξένωσης του γονέα -που δεν έχει την επιμέλεια- από το παιδί.

5. Οικογενειακός διαμεσολαβητής: Σύμφωνα με πληροφορίες, η νομοπαρασκευαστική επιτροπή εξετάζει να εισάγει στο νομοσχέδιο για τα διαζύγια και την επιμέλεια τον θεσμό του οικογενειακού διαμεσολαβητή, ο οποίος -μόνο όταν απαιτείται- θα αναλαμβάνει να διατηρεί τις ισορροπίες για τις παραπάνω νέες ρυθμίσεις του νομοσχεδίου.

<https://singleparent.gr/enimerosi/nomika-themata/erchetai-nomoschedio-stathmos-gia-ta-diazugia-oi-5-allages-pou-eksetazontai-gia-thn-epimeleia-twn-paidiwn>

3.3 Ευπαθείς Κοινωνικές ομάδες

Ευπαθείς κοινωνικές ομάδες είναι οι κοινωνικές ομάδες πληθυσμού, των οποίων η συμμετοχή στην κοινωνική και οικονομική ζωή δυσχεραίνεται, είτε εξαιτίας κοινωνικών και οικονομικών προβλημάτων ή σωματικών ή ψυχικών διαταραχών, είτε εξαιτίας απρόβλεπτων γεγονότων, τα οποία επηρεάζουν την εύρυθμη λειτουργία της τοπικής ή ευρύτερα περιφερειακής οικονομίας.

β) Οι Ευπαθείς Ομάδες Πληθυσμού διακρίνονται σε δύο κατηγορίες:

i) Στις **Ευάλωτες Ομάδες Πληθυσμού** και ii) Στις **Ειδικές Ομάδες Πληθυσμού**

γ) «**Ευάλωτες Ομάδες Πληθυσμού**» νοούνται οι ομάδες εκείνες του πληθυσμού που η ένταξή τους στην κοινωνική και οικονομική ζωή εμποδίζεται από σωματικά και ψυχικά αίτια. Σε αυτές ανήκουν άτομα ιδίως με αναπηρίες, με προβλήματα ψυχικής υγείας ή νοητικής υστέρησης και άτομα εξαρτημένα ή απεξαρτημένα από ουσίες,

δ) «**Ειδικές Ομάδες Πληθυσμού**» νοούνται οι ομάδες εκείνες του πληθυσμού οι οποίες βρίσκονται σε μειονεκτική θέση ως προς την ομαλή ένταξή τους στην αγορά εργασίας από οικονομικά, κοινωνικά και πολιτισμικά αίτια. Σε αυτές ανήκουν ιδίως οι άνεργοι νέοι, οι άνεργοι άνω των 50 ετών, οι γυναίκες άνεργες, οι αρχηγοί μονογονεϊκών οικογενειών, οι αναλφάβητοι, οι μακροχρόνια άνεργοι, οι κάτοικοι απομακρυσμένων ορεινών και νησιωτικών περιοχών, οι πρώην ή οι νυν τρόφιμοι φυλακών, οι ανήλικοι παραβάτες, τα άτομα με γλωσσικές ή πολιτισμικές ιδιαιτερότητες και οι μετανάστες. [από το Νόμο 4019/2011 (ΦΕΚ 216 Α')].

Οι μονογονεϊκές οικογένειες, επομένως, ανήκουν στις Ειδικές Ομάδες Πληθυσμού και κατ' επέκταση είναι ευάλωτες και επιρρεπείς στον κοινωνικό αποκλεισμό. Τα πολλαπλά προβλήματα που μπορεί να αντιμετωπίσουν είναι τα βραχυπρόθεσμα και άμεσα όπως κοινωνική απομόνωση, προκαταλήψεις, δυσκολίες προσαρμογής στην καθημερινότητά τους, αλλά και μακροπρόθεσμα οικονομικά προβλήματα που υποβαθμίζουν την ποιότητα ζωής, ενώ παράλληλα δυσκολεύουν την επαγγελματική αποκατάσταση και την απόκτηση πρόσθετων προσόντων (Φερώνας, 2019).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4ο

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΗ ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΗ

4.1 Θεωρητικές προσεγγίσεις για την οικογένεια

Ο θεσμός της οικογένειας υφίσταται από την εμφάνιση του ανθρώπου στη γη και τις τελευταίες δεκαετίες αλλάζει μορφές με ταχείς ρυθμούς. Η οργάνωση και η δομή της οικογένειας έχουν μελετηθεί μέσα από διάφορους τομείς και διαστάσεις, όπως η ιστορική, η οικονομική και η κοινωνική διάσταση και αντιπροσωπεύει το συνολικότερο κοινωνικό σύστημα. Κατ' επέκταση, ο τρόπος λειτουργίας της οικογένειας ως θεσμού προβάλλεται και επιβάλλεται στα μέλη της κοινωνίας, ως κύριο κανονιστικό πρότυπο, σε κάθε εποχή. Η συμμόρφωση των πολιτών με τα ισχύοντα πρότυπα οδηγεί σε κοινωνική ένταξη και αποδοχή από την κοινωνία, προάγει δε τη συνοχή της ενώ κάθε απόκλιση από τον κανόνα, οδηγεί στην κοινωνική περιθωριοποίηση και την απόρριψη.

Η μελέτη της οικογένειας αρχικά υπήρξε αντικείμενο φιλοσοφικών θεωριών που την αντιμετώπιζαν στη βάση των πλατωνικών ιδεών, των σχετικών με την αγάπη και τη δικαιοσύνη. Επιστημονικά σαν θεσμός η οικογένεια άρχισε να μελετάται κατά το δεύτερο μισό του 19ου αιώνα. Η μελέτη της οικογένειας έγινε κυρίως από κοινωνιολόγους, που ερευνούσαν τη λειτουργία και την εξέλιξη του θεσμού της οικογένειας, από δημογράφους, οι οποίοι ασχολήθηκαν κυρίως με την αναπαραγωγική λειτουργία της οικογένειας, από εθνολόγους, που εστίασαν στη διερεύνηση των δομών συγγένειας, από νομικούς, οι οποίοι ενδιαφέρθηκαν κυρίως για τη θέσπιση και την εφαρμογή των νόμων που διέπουν το οικογενειακό δίκαιο, καθώς και από οικονομολόγους, που μελέτησαν κατά κύριο λόγο τις οικονομικές ανάγκες και τις καταναλωτικές συνήθειες των νοικοκυριών (Μισέλ, 2000).

Η οικογένεια, την εποχή αυτή, τοποθετείται στο επίκεντρο των προβληματισμών. Από την μια είναι το ατομικό επίπεδο, κυριαρχεί η επιθυμία των ατόμων για απομόνωση εντός της δικής τους μικρής κοινωνικής ομάδας -της οικογένειάς τους- και η βαθμιαία απροθυμία τους για συμμετοχή στα κοινά, ικανοποιώντας όμως παράλληλα τις ατομικές τους επιλογές. Από την άλλη, σε επίπεδο συλλογικό

παρατηρείται ενίσχυση του ενδιαφέροντος για την προστασία της οικογένειας μέσω της χάραξης ευνοϊκής για αυτήν κοινωνικής πολιτικής, καθώς θεωρείται ο σημαντικότερος θεσμός για την εξασφάλιση της εύρυθμης λειτουργίας της κοινωνίας στα πλαίσια της βιολογικής και κοινωνικής αναπαραγωγής (Μουσούρου, 2005).

Θα ακολουθήσει μια αναφορά σε τέσσερις θεωρητικές προσεγγίσεις σημαντικών κοινωνιολόγων και διανοούμενων, οι οποίοι εστίασαν στη μελέτη της οικογένειας ως κύριο θεσμό κοινωνικοποίησης, επιχειρώντας να εντοπίσουν και να εξηγήσουν την ύπαρξη και την εξέλιξη διαφόρων οικογενειακών μορφών. Ο Friedrich Engels, αρχικά, Γερμανός φιλόσοφος, δημοσιογράφος, κοινωνικός επιστήμονας και επιχειρηματίας που επεξεργάστηκε μαζί με τον Καρλ Μαρξ την θεωρία του διαλεκτικού υλισμού. Οι θέσεις του τεκμηριώνονται στο έργο του : «Η Καταγωγή της Οικογένειας, της Ατομικής ιδιοκτησίας και του Κράτους». Ακολουθεί ο E. Durkheim, Γάλλος φιλόσοφος και από τους σημαντικότερους κοινωνιολόγους, ο οποίος θεωρεί ότι η μορφολογία της κοινωνίας είναι αυτή που καθορίζει τη λειτουργία και τη μορφή της οικογένειας. Ο Talcott Parsons, γνωστός κοινωνιολόγος στις Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής στη συνέχεια, ο οποίος τοποθετεί την οικογένεια σε ένα σύστημα σύμφωνα με τη βιομηχανική κοινωνία. Τέλος, και με γνώμονα τις διαφορετικές οπτικές για την οικογένεια, αναφέρουμε την άποψη της Simon de Beauvoir, η οποία ήταν Γαλλίδα συγγραφέας, φιλόσοφος, διανοούμενη, ακτιβίστρια και φεμινίστρια που πίστευε πως η θέση της γυναίκας και της οικογένειας στην κοινωνία είναι κοινωνικά κατασκευασμένα από το ανδρικό φύλο (Δροσά, 2017).

Friedrich Engels (1820- 1895) Ο Friedrich Engels ερευνά τις βασικές διαφορές μεταξύ της πρωτόγονης κοινωνίας και της σύγχρονης κοινωνίας του « πολιτισμού», όπου οι τάξεις και η πολιτική οργάνωση είναι διαμορφωμένες. Τα προβλήματα που εξετάζει ο Engels είναι: α) τα στάδια της ανάπτυξης στην ιστορία της ανθρωπότητας, β) η φύση της πρωτόγονης κοινωνίας και η σχέση της με την ιδιοκτησία, την κοινωνική ιεραρχία, τις μορφές της οικογένειας και τα συστήματα καταγωγής, γ) η εμφάνιση της εμπορευματικής παραγωγής, η διαίρεση σε τάξεις οικονομικά προσδιορισμένες και το κράτος, δ) οι πρώτες μορφές κοινωνικής οργάνωσης όπου αναφέρεται στους πιθηκοειδείς και στη σημασία τους για την προσέγγιση των πρώτων χρόνων της ιστορίας της ανθρωπότητας (Εγγκελς, 1995).

Ο Engels στο έργο του ανέλυσε τη μονογαμική οικογένεια και τις σχέσεις της με την αρχή της ιδιοκτησίας. Διακρίνει τον ετυμολογικά μονογαμικό γάμο, ο οποίος χαρακτηρίζεται από την ελεύθερη συμφωνημένη ένωση δύο ατόμων και στον ιστορικό μονογαμικό γάμο, ο οποίος στηρίζεται σε οικονομική βάση και συνδέεται άμεσα με την εμπορευματική παραγωγή, την ατομική ιδιοκτησία και τη μεταβίβασή της. Προσδίδει στον τελευταίο το χαρακτήρα του αδιάλυτου και της κυρίαρχης θέσης του άνδρα σε σχέση με τη γυναίκα και τα παιδιά, εξαιτίας αυτής της σύνδεσής του με τον τρόπο παραγωγής (Μισέλ, 2000). Καθώς η οικογένεια έχει περάσει από τέσσερις μορφές μετασχηματισμού κι εφόσον γίνεται αντιληπτό ότι αποτελεί προϊόν ενός κοινωνικού συστήματος, δηλαδή ενός μεταβλητού ιστορικού φαινομένου, ενισχύεται η άποψη του Engels ότι η οικογένεια επιδέχεται καινούριες βελτιώσεις έως ότου επιτευχθεί η ισότητα των φύλων και μετατραπεί ο μονογαμικός γάμος σε ηθικό γάμο, σε εκείνον δηλαδή που θα βασίζεται μόνο στην αγάπη. Η μεταβολή της οικογένειας, ως προς αυτό το επίπεδο, θα μπορούσε να προκύψει ύστερα από την αποδέσμευσή της από κάθε οικονομική βάση. Πώς όμως διαμορφώνεται η οικογενειακή ζωή όταν υπάρχει απόλυτος διαχωρισμός της οικογένειας και της ατομικής ιδιοκτησίας; Εδώ φαίνεται καθαρά η επιρροή του Engels που διακρίνει την μονογαμία στην ετυμολογική της έννοια (δηλαδή την ελεύθερη συμφωνημένη ένωση δύο ατόμων) από την ιστορική μονογαμία, που έχει οικονομική βάση και πηγάζει από την ατομική ιδιοκτησία και την εμπορευματική παραγωγή (Μισέλ, 2000).

Emile Durkheim (1858- 1917) Σύμφωνα με τον Emile Durkheim, η οικογένεια είναι ένας κοινωνικός θεσμός που δημιουργείται από κοινωνικά αίτια. Αυτό συμβαίνει, σύμφωνα με τον Durkheim, λόγω του ότι η κοινωνία αποτελεί πρωτογενή ύπαρξη και έχει αυτοτελή υπόσταση, δεν είναι απλά σύνολο ατομικών μονάδων. Πιστεύει ότι τα κοινωνικά φαινόμενα διαμορφώνονται με τον ίδιο τρόπο που διαμορφώνονται και τα φυσικά και συνεπώς είναι αναγκαίο να ερευνώνται με τον ίδιο τρόπο. Επίσης υποστηρίζει ότι στα μέλη μιας κοινωνίας ασκείται ένας διαρκής και ισχυρός κοινωνικός εξαναγκασμός, που ωθεί τα μέλη μιας κοινωνίας να φέρονται με τον ίδιο και επιθυμητό τρόπο ώστε να μην υποστούν κυρώσεις. Γενικότερα, οι απόψεις του για την οικογένεια εκφράζονται στα μαθήματά του, στο Bordeaux το 1892, με τίτλο «Η συζυγική οικογένεια», όπου δηλαδή χαρακτηρίζεται ως ατομιστική καθώς μέσα από μια εξελεγκτική πορεία αντιλαμβάνεται την συζυγική οικογένεια, η οποία προέρχεται από τον γάμο, ως την κατάληξη μιας εξέλιξης κατά

την οποία η οικογένεια συστέλλεται, καθώς μεγαλώνει το κοινωνικό περιβάλλον με το οποίο κάθε άτομο βρίσκεται σε άμεση σχέση (Μισέλ, 2000).

Ακόμη, ο Durkheim υποστήριξε ότι η σύγχρονη οικογένεια είναι σχετικοκρατική σε ότι δηλαδή είμαστε προσκολλημένοι στην οικογένειά μας, μόνο και μόνο επειδή είμαστε προσκολλημένοι στα πρόσωπα που μας γέννησαν και μας μεγάλωσαν ή στα πρόσωπα της οικογένειας που εμείς δημιουργήσαμε. Αναφέρει χαρακτηριστικά ότι ήταν εντελώς διαφορετικά παλαιότερα όταν οι δεσμοί που απέρρεαν από τα πράγματα είχαν την πρωτοκαθεδρία σε σχέση με εκείνους που προέρχονταν από τα πρόσωπα που υπήρχαν γύρω μας. Όταν δηλαδή ο βασικός σκοπός της οικογένειας ήταν να διατηρηθούν μέσα σε αυτή τα οικογενειακά αγαθά, όταν όλες οι προσωπικές θεωρήσεις έμοιαζαν συγκριτικά δευτερεύουσες (Singly, 1996).

Καταλήγοντας, αναφέρει ότι η σύγχρονη οικογένεια χαρακτηρίζεται από μια παραδοξότητα αφού ενώ γίνεται όλο και πιο ιδιωτική φαινομενικά, στην ουσία γίνεται πιο δημόσια, αφού εξαρτάται σε πολύ μεγάλο βαθμό απ' ότι οι οικογένειες του παρελθόντος από το κράτος και τον έλεγχο του, κυρίως μέσω των υγειονομικών και εκπαιδευτικών του φορέων. Γενικά παρατήρησε μια μετάβαση από τον τελείως στοιχειώδη γάμο σε ένα πολύ πιο σύνθετο και σημαντικό θεσμό με διάρκεια (Singly, 1996).

Talcott Parsons (1902- 1979) Η προβιομηχανική οικογένεια (γονείς, παιδιά, μεγάλοι γονείς) ήταν ανοιχτή στην ευρύτερη ομάδα, στην κοινότητα. Ο χώρος ήταν κοινός δηλαδή η οικογένεια ζούσε στον ίδιο τόπο μαζί με τους συγγενείς. Ο τρόπος σκέψης ήταν κοινός και για τους δυο συζύγους, άλλα και για όλη την κοινότητα. Οι κώδικες συμπεριφοράς ήταν ξεκάθαροι, για όλη την κοινότητα. Ο ρόλος της γυναίκας ήταν μάνα, σύζυγος, νοικοκυρά, ενώ ο ρόλος του άντρα ήταν του προστάτη της οικογενείας, της τιμής της, ο κουβαλητής, ο αντιπρόσωπος της. Ο στόχος ήταν σαφής και ξεκάθαρος. Κοινός στόχος ήταν η επιβίωση, η κοινωνική άνοδος και η ανατροφή των παιδιών. Η σύγχρονη βιομηχανική οικογένεια διαχωρίστηκε από την ευρύτερη κοινωνία, συρρικνώθηκε (γονείς-παιδιά) και καλείται πλέον μόνη της να πάρει αποφάσεις, να βρει λύσεις, να δίνει απαντήσεις, να χαράζει την πορεία της, έχοντας την υποστήριξη ευρύτερων κοινωνικών ομάδων - φορέων.

Η πυρηνική οικογένεια εξυπηρετεί ιδανικά τις βιομηχανικές κοινωνίες, σύμφωνα με τον Parsons, και τα πλεονεκτήματά της είναι τα εξής:

1) Αποφεύγονται οι συγκρούσεις μεταξύ των οικογενειακών μελών που εργάζονται σε διαφορετικά επαγγέλματα.

2) Αποτρέπονται τα ανταγωνιστικά χαρακτηριστικά της έμμισθης εργασίας που υπονομεύουν την οικογενειακή αλληλεγγύη.

3) Οι μικρές μονάδες είναι ευκίνητες (γεωγραφικά και οικονομικά) και ανταποκρίνονται καλύτερα στις μεταβαλλόμενες απαιτήσεις της βιομηχανικής οικονομίας.

Στην προβιομηχανική διευρυμένη οικογένεια, η κοινότητα, οι συγγενείς, οι μεγάλοι γονείς, άτομα εμπιστοσύνης έπαιρναν τις αποφάσεις. Επιτελούσαν θρησκευτικές, πολιτικές, παιδαγωγικές και οικονομικές λειτουργίες. Αυτή η συγγενική ομάδα αποτελούσε παράλληλα και μονάδα παράγωγης. Αυτό το παραδοσιακό μοντέλο οικογένειας δεν επαρκεί πλέον στο πλαίσιο της σύγχρονης κοινωνίας και της εκβιομηχάνησης, που απαιτεί η πυρηνική οικογένεια να διαχωριστεί απ' τους υπολοίπους συγγενείς, όσο και από την ευρύτερη κοινωνική ομάδα, έτσι ώστε οι οικογενειακές αξίες να μην παρεμποδίζουν τους εξωτερικούς εργασιακούς ρόλους.

Κατά τον Parsons η θεωρία της οικογένειας περιλαμβάνει τρεις ολότητες:

1) τη θεωρία των λειτουργιών της οικογένειας, 2) τη θεωρία της δομής της οικογένειας, 3) τη θεωρία των αντρικών και γυναικείων ρόλων.

Αναφορικά με τις λειτουργίες της οικογένειας, αυτή αποτελεί ένα υποσύστημα, το οποίο έχει άμεση αλληλεξάρτηση, τόσο με άλλα συστήματα, όσο και με το κοινωνικό σύστημα στο σύνολό του. Η οικογένεια έπαψε να είναι φορέας οικονομικής παραγωγής και εκπαίδευσης και μοιράστηκε τις ευθύνες με άλλους πιο εξειδικευμένους φορείς, (βιομηχανικές μονάδες, σχολείο, κοινωνικές υπηρεσίες, εκκλησία, κ.λ.π.), ενώ στην αρχαϊκή οικογένεια η συγγενική ομάδα ασκούσε ταυτόχρονα τις οικονομικές, τις θρησκευτικές, τις πολιτικές, τις ψυχαγωγικές λειτουργίες και την κοινωνικοποίηση των μελών της.

Η οικογένεια, σύμφωνα με τον Parsons, επιτελεί δυο σημαντικές λειτουργίες:

1) Κοινωνικοποίηση των παιδιών με στόχο την ένταξή τους στην κοινωνία και
2) Σταθεροποίηση της προσωπικότητας των ενηλίκων.

Πρόκειται για δυο αλληλένδετες λειτουργίες που προϋποθέτουν την πρωταρχική και πλήρη ένταξη των ενήλικων στο κοινωνικό σύστημα. Η οικογένεια ως ένα υποσύστημα της κοινωνίας συμβάλλει με την κοινωνικοποίηση των μελών της στη σταθερότητα και την ισορροπία του κοινωνικού συστήματος και μακροπρόθεσμα στην ομοιόστασή του.

Τα δομικά χαρακτηριστικά της οικογενείας κατά τον Parsons είναι τα εξής:

- 1) Οικογένεια-πυρήνας η συζυγική οικογένεια (ζει χωριστά απ' τους συγγενείς της, έχει όμως σχέσεις μαζί τους και στηρίζεται στο θεσμό του γάμου)
- 2) Ρόλος φύλων και γενεών (υιοθετεί αξίες που στηρίζονται σε ορθολογιστικό πνεύμα). Οι ανδρικοί και γυναικείοι ρόλοι πρέπει να είναι εξειδικευμένοι για να υπάρχει σταθερότητα με απώτερο στόχο την κοινωνικοποίηση των παιδιών. Ο πατέρας έχει τον εκτελεστικό ρόλο και είναι ο αντιπρόσωπος, ο σύνδεσμος με την κοινωνία και παράλληλα υπεύθυνος για την κάλυψη των οικονομικών αναγκών της οικογένειας, ενώ η μητέρα έχει τον εκφραστικό ρόλο δηλαδή καλύπτει τις συναισθηματικές ανάγκες των μελών της οικογένειας (Μισέλ, 2000).

Simone de Beauvoir (1908- 1986) Η γαλλίδα συγγραφέας Simone de Beauvoir ήταν βαθιά επηρεασμένη από το φιλοσοφικό ρεύμα του υπαρξισμού, μια φιλοσοφική διδασκαλία η οποία ονομάστηκε έτσι από την παραδοχή ότι η φιλοσοφία δεν είναι αντικειμενική η θεωρητική επιστήμη, αλλά είναι συνυφασμένη με την πραγματική οντολογική ύπαρξη του ανθρώπου και έχει γράψει ένα από τα πιο κλασικά έργα της φεμινιστικής λογοτεχνίας: «Το Δεύτερο Φύλο», το σημαντικότερο από τα έργα της, μια φεμινιστική ανάλυση της γυναικείας ύπαρξης και της καταπίεσης των γυναικών.

Οι θέσεις της Simone de Beauvoir ξέφευγαν από τα στενά φεμινιστικά πλαίσια της μέχρι τότε εποχής, κάνοντας το συγκεκριμένο έργο να θεωρηθεί η «βίβλος του φεμινισμού».. Σύμφωνα με την Beauvoir οι άνδρες είναι αυτοί που δίνουν στην γυναίκα ρόλους αλλά και τους αφαιρούν. Η γυναίκα δεν έχει τρόπο να παλέψει, την έχουν σκλαβώσει κοινωνικά αλλά και οικονομικά στο ρόλο της καλής συζύγου και τίποτε περισσότερο. Ο γάμος είναι περιορισμός, αστικοποίηση, αλλά και θεσμοθετημένη παρέμβαση του κράτους στην ιδιωτική ζωή των πολιτών και οι άνδρες στο σύνολό τους και με οποιαδήποτε εθνικότητα χρησιμοποιούν τις γυναίκες στην καλύτερη περίπτωση ως ένα πολύτιμο απόκτημα το οποίο φροντίζουν να

επιδεικνύουν με απώτερο σκοπό να φανούν αυτοί κυρίαρχοι και σημαντικοί (Beauvoir, 1979).

Εν κατακλείδι, η Simone de Beauvoir βοήθησε με το έργο της ώστε η σύγχρονη γυναίκα να αρχίσει να αναζητάει τα όσα της στέρησαν και να πάψει να προσδοκά την ηθική και έντιμη σταδιοδρομία της με τη σύναψη ενός «πετυχημένου» γάμου και τον επακόλουθο εγκλεισμό της στο σπίτι-φυλακή της, προκειμένου να αποφύγει τον πυρήνα και την αιτία συναισθημάτων όπως η ντροπή, οι ενοχές και ο φόβος που ενδεχομένως της δημιουργήθηκαν στα πρώτα ερωτικά βήματά της (Δροσά, 2017).

4.2 Μεταβολές της οικογένειας τον 20^ο αι.

Τις τελευταίες δεκαετίες γίνεται φανερό πως στο δυτικό κόσμο η παραδοσιακή αστική οικογένεια παραχωρεί τη θέση της σταδιακά σε νέες μορφές οικογένειας που ολοένα εξελίσσονται και μεταμορφώνονται (Dechaux, 2008).

Πέραν αυτού, όμως για να προτείνουμε μια κοινωνιολογική ανάλυση των αλλαγών που έχει υποστεί ο θεσμός της οικογένειας, πρέπει να αποστασιοποιηθούμε πλήρως από τις αιτιάσεις που προβάλλονται γύρω μας. Αυτό πρέπει να γίνει γιατί έχουμε όλοι την τάση να θεωρούμε την οικογένεια ως θεσμό φυσικό και αμετάκλητο ενώ στην πραγματικότητα αυτό είναι κάτι που δεν ισχύει, στην πραγματικότητα η οικογένεια εφευρίσκεται ασταμάτητα μπροστά στα μάτια μας, και ο ορισμός της αποτελεί εσαεί ένα κοινωνικό αλλά και πολιτικό διακόβευμα. Ο Bourdieu μάλιστα, συμβούλευε τους κοινωνιολόγους να εξετάζουν την οικογένεια ως μια «πραγματομένη κατηγορία»: μια λέξη μόνο, αλλά μια λέξη που συμβάλλει στην τέλεση της πραγματικότητας, την οποία κατονομάζει, και παρουσιάζεται ως κάτι το εμφανώς αυτονόητο, στο οποίο εδώ και κάποιες δεκαετίες δεν υπάρχει πλέον, ή όσο πάει και λιγοστεύει η ομοφωνία στο τι ακριβώς είναι. Εν τέλει, η οικογένεια είναι ένα κατασκεύασμα μιας «εργασίας θεσμοποίησης», κατασκεύασμα διαρκές αλλά ποτέ ολοκληρωτικά σταθεροποιημένο (Dechaux, 2008).

Στο νέο οικογενειακό τοπίο που παίρνει μορφή από τις συνεχείς και ραγδαίες εξελίξεις που συντελούνται, ιδιαίτερα τα τελευταία τριάντα χρόνια, έχουν αυξηθεί τα διαζύγια, κυρίως στην Ευρώπη, και πιο συγκεκριμένα με βάση τον δείκτη των διαζυγίων παρατηρείται ότι στο Ηνωμένο Βασίλειο, το Βέλγιο και τις σκανδιναβικές χώρες οι άνθρωποι χωρίζουν σε μεγαλύτερη συχνότητα (Δροσά, 2017).

Πιο συγκεκριμένα, οι άνθρωποι στις χώρες που προαναφέρθηκαν χωρίζουν πιο συχνά ενώ στις χώρες της Νότιας Ευρώπης, όπου ανήκει και η Ελλάδα, παρατηρούνται λιγότερα διαζύγια αλλά με σταδιακή αύξηση. Παράλληλη αύξηση παρατηρείται στις γεννήσεις εκτός γάμου. Δημιουργούνται έτσι, νέες εναλλακτικές μορφές οικογενειακής συγκρότησης και αύξηση των μονομελών νοικοκυριών. Κατ' επέκταση, οδηγούμαστε στην αποσύνδεση της σεξουαλικότητας και της γονιμότητας από το γάμο και στη διάσπαση του άλλοτε παντοδύναμου τρίπτυχου γάμος – μητρότητα – οικογένεια. Η πυρηνική οικογένεια παύει να είναι το μόνο οικογενειακό μοντέλο και χάνει τον δια βίου σταθερό και μόνιμο χαρακτήρα της, αντικαθίσταται δε από πολλές άλλες μορφές οικογενειακής συγκρότησης: μονογονεϊκές οικογένειες, ζευγάρια με ελεύθερη συμβίωση ή σύμφωνο συμβίωσης με ή χωρίς τέκνα, επανασυντεθειμένες οικογένειες, ομόφυλα ζευγάρια και ομογονεϊκές οικογένειες (Ρεθυμιωτάκη & άλλες, 2015).

Στις μονογονεϊκές οικογένειες, στις οποίες εστιάζουμε εδώ, τυπολογικά, το επικρατέστερο κριτήριο κατηγοριοποίησης, στην υπάρχουσα βιβλιογραφία, είναι ο τρόπος εισόδου στη μονογονεϊκότητα ή ο βαθμός παρουσίας του απόντος γονέα στη ζωή του παιδιού. Ο τρόπος εισόδου αποτελεί συνήθως μια αναγκαστική λύση, ενώ χαρακτηρίζει την ατομιστική τάση της εποχής μας και της σύγχρονης οικογένειας. Οι κύριοι παράγοντες που οδηγούν στη δημιουργία της μονογονεϊκής οικογένειας είναι η διάλυση ενός γάμου και η γέννηση ενός παιδιού εκτός γάμου, δύο δεδομένα που επικρατούν έντονα σε μεγάλο ποσοστό σε όλες τις Ευρωπαϊκές χώρες, τα τελευταία 30 χρόνια και, σύμφωνα με διάφορες έρευνες που έχουν πραγματοποιηθεί, παρατηρήθηκε ότι σε όλες τις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης η πλειονότητα των μόνων γονέων είναι γυναίκες (Μαράτου- Αλιπράντη, 1998).

Θα πρέπει να αναφερθεί ακόμη πως στο βαθμό που η μονογονεϊκότητα αποτελεί συνειδητή επιλογή, ιδιαίτερα όταν προέρχεται από διαζύγιο ή μητρότητα εκτός γάμου, αναδεικνύεται μια νέα κίνηση γυναικείας χειραφέτησης από τον συζυγικό έλεγχο και τις παραδοσιακές νόρμες της έμφυλης ταυτότητας των γυναικών. Έτσι, η μονογονεϊκή οικογένεια με αρχηγό τη γυναίκα-μητέρα ενδέχεται να οδηγήσει στον αποκλεισμό του άνδρα-πατέρα από την οικογένεια περιθωριοποιώντας έτσι ή και αφανίζοντας το ρόλο του (Ρεθυμιωτάκη & άλλες, 2015).

Παρόλα αυτά όμως σε σύγκριση με τις άλλες Ευρωπαϊκές χώρες η Ελλάδα ακολουθεί πολύ πιο αργούς ρυθμούς στα νέα οικογενειακά σχήματα. Αυτή η

αντίσταση στα νέα πρότυπα οφείλεται στις ελληνικές παραδόσεις και στην κεντρική θέση που κατέχει η οικογένεια στην ελληνική κοινωνία. Αυτός είναι και ο λόγος που οι μονογονεϊκές οικογένειες αποκλείονται γιατί θεωρούνται μη κανονικές κάτω από έναν συγκαλυμμένο στιγματισμό (Ρήγα & άλλοι, 2012).

Συμπερασματικά και με βάση τις έρευνες που πραγματοποιήθηκαν από το 1960, όπου τα μονογονεϊκά νοικοκυριά αυξήθηκαν ιδιαίτερα στο δυτικό κόσμο, γεννήθηκε ο προβληματισμός για το αν τελικά επρόκειτο για εναλλακτικό τρόπο οικογενειακής δομής ή ένα νέο είδος οικογένειας. Παρόλο που δεν αποτελεί νέο φαινόμενο, η στήριξη των μονογονεϊκών οικογενειών εμφανίστηκε τα τελευταία χρόνια. Επίκεντρο αποτελούν εκείνες με αρχηγό γυναίκα, με συνήθεις δυσκολίες ή και ελλείψεις στην κοινωνική πολιτική και πρόνοια, ανεργία, παιδική προστασία, ασφάλεια κ.λπ.

Κατά την Ευρωπαϊκή Κοινότητα, το όριο της παιδικής ηλικίας ορίζεται στα 18 έτη. Σε μια εξωτερική μορφή της μονογονεϊκότητας οι βασικές συνιστώσες υπάγονται σε αυτόν τον ορισμό και αναφέρονται κυρίως στην οικογενειακή κατάσταση του μόνου γονέα, δηλαδή αν είναι χήρος, μόνιμα χωρισμένος, ή ανύπανδρος. Στις περιπτώσεις, δε, όπου παρών είναι μόνο ο ένας από τους δύο γονείς, χωρίς όμως να υπάρχει χωρισμός ή οικογενειακή δυσαρμονία, τότε παρουσιάζονται προβλήματα στην κατηγοριοποίηση, στατιστική, στη μελέτη και τελικά στην πολιτική για τις καταστάσεις αυτές. Η Μουσσούρου (1993) ονομάζει αυτές τις οικογένειες «χωλές» και τις κατατάσσει σε δυο κατηγορίες, ανάλογα με το αν η απουσία του γονέα είναι κοινωνικά αποδεκτή ή όχι. Στην πρώτη περίπτωση η απουσία του γονέα έχει θεσμοθετημένη και προσδιορισμένη μορφή και δεν εμφανίζει δυσλειτουργίες, ενώ στην δεύτερη συμβαίνει το αντίθετο (Κογκίδου 1995).

Εν τούτοις, ένα μονογονεϊκό νοικοκυριό, σύμφωνα με τον ορισμό της Ευρωπαϊκής Κοινότητας και της Γενικής Γραμματείας Ισότητας, καθορίζεται μόνο από τον ένα από τους δύο γονείς που ζει μαζί με τα παιδιά. Δε συμπεριλαμβάνει, όμως, άλλα άτομα εκτός από τον μόνο-γονέα και τα παιδιά όπως παππούδες, γιαγιάδες ή άλλα και δε λαμβάνει υπ' όψιν του το ότι αυτά τα πρόσωπα λειτουργούν υποστηρικτικά στο μόνο-γονέα και τα παιδιά, λαμβάνοντας δράση σε πεδία όπως το οικονομικό, μέριμνα, ασφάλεια κ.λπ.

Εν κατακλείδι, ο ορισμός εστιάζεται μόνο στο νομικό ζήτημα του ποιος έχει την αποκλειστική ευθύνη για την ανατροφή των παιδιών (Κογκίδου., 1995).

Συνολικά, η μονογονεϊκή "κοινότητα" δε μπορεί να αναγνωριστεί ως μία ομοιογενής ομάδα, λόγω των πολλαπλών μορφών της, παρόλες τις κοινές καταστάσεις και συγκεκριμένα κοινά γνωρίσματα.

4.3 Μορφές μονογονεϊκής οικογένειας

Αναφέρθηκε ήδη πως εμφανίζονται διάφορες μορφές μονογονεϊκών οικογενειών, οι οποίες καθορίζονται από ποικίλους παράγοντες όπως το φύλο του γονέα που έχει αναλάβει την κηδεμονία/ανατροφή των παιδιών, η οικονομική κατάσταση της οικογένειας, η εργασία ή η έλλειψη αυτής, ο κοινωνικός περίγυρος, η γεωγραφική περιοχή που διαμένει η μονογονεϊκή οικογένεια, ήθη και έθιμα, τυχόν συγγενικό περιβάλλον όπου την περιστοιχίζει, βοήθεια και στήριξη από τους συγκεκριμένους συγγενείς.

Παρόλες τις ιδιαιτερότητες που εξασφαλίζουν μια σχετική διαφορετικότητα, υπάρχουν κοινά προβλήματα, δυσκολίες και προβληματισμοί κατά τη λειτουργία τους (Σπύρου & άλλοι, 2007).

Η έλλειψη και πολλές φορές η ασάφεια της στερεότυπης κατανομής ρόλων, όπου συναντάται σε άλλες μορφές οικογενειακής οργάνωσης, καθιστά την εφαρμογή οργάνωσης της ως εναλλακτική, χωρίς ευδιάκριτη τάξη στους κόλπους της κοινωνίας. Η τάξη και η ηθική αξία, κατά την οποία η πολιτεία προσπαθεί να διασφαλίσει την οικογένεια μέσω νομικών πλαισίων δεν κατοχυρώνονται πάντα.

Οι σύγχρονες κοινωνίες παρέχουν πλέον στις μονογονεϊκές οικογένειες μια σχετική ηθική καταξίωση χωρίς το βάρος της κοινωνικής εκτροπής. Τα παιδιά μπορούν και απολαμβάνουν ασφάλεια και σταθερότητα, μέσα σε διαφοροποιημένα πλαίσια τα οποία δεν υστερούν από το στερεοτυπικό (Κογκίδου, 1995: 283).

Στο σύνηθες μοτίβο, οι μονογονεϊκές οικογένειες έχουν ως αρχηγό την μητέρα εν αντιθέσει με εκείνες όπου ηγείται ο πατέρας, που κατέχουν μικρότερο ποσοστό. Ένα τρίτο μοτίβο είναι εκείνες οι μονογονεϊκές οικογένειες που διαμένουν σε νοικοκυριά των οποίων αρχηγός είναι μέλος της ευρύτερης οικογένειας, όπως παππούδες και γιαγιάδες, λόγω οικονομικών ή άλλων πρακτικών ιδιαιτεροτήτων. Εδώ καταγράφεται πως, ανεξάρτητα του ποιος γονέας έχει τον αρχηγικό ρόλο, η συμβολή των παππούδων και των γιαγιάδων είναι ουσιαστική και καταλυτική στην

καθημερινότητα αυτών των παιδιών, ηθικά, συναισθηματικά και ακόμη οικονομικά και πρακτικά (Σπύρου & άλλοι,2007).

4.3.1 Οικογένειες με μονογονέα μητέρα

Η μόνη γονέας μητέρα καλείται να καλύψει και να διαδραματίσει ουσιαστικά και τους δύο ρόλους, αφού ο πατέρας συνειδητά δεν αποτελεί μέρος του νοικοκυριού. Χαρακτηριστικά αναφέρεται ότι μόνες γονείς μητέρες δε νιώθουν απομόνωση ή περιθωριοποίηση, έχουν υιοθετήσει τη μονογονεϊκότητα ως κανονική εξέλιξη ή και απελευθέρωση. Η πιθανή μοναξιά άλλων γυναικών σε αυτές μεταφράζεται ως ανεξαρτησία. Επιλέγουν τη μονογονεϊκότητα ως εναλλακτικό τρόπο οικογενειακής οργάνωσης και δεν τις ενδιαφέρει η επαναφορά σε μια υποτιθέμενη ισορροπία. Αξίζει να αναφερθεί πως τα χαρακτηριστικά αυτά ακουμπούν πάνω σε γυναίκες με υψηλό υψηλό επίπεδο μόρφωσης και ενεργή επαγγελματική και κοινωνική ζωή (Κογκίδου, 1995).

Σε άλλες περιπτώσεις μόνων μητέρων, όπου βιώνουν τη μονογονεϊκότητα κατόπιν διαζυγίου χωρίς να είναι δική τους επιλογή ή χηρείας, η κατάσταση εμφανίζεται πιο περίπλοκη. Εδώ εκλείπει συνήθως η συνειδητή επιλογή της μονογονεϊκότητας, νιώθουν αφνιδιασμό και ανασφάλεια για τις ίδιες και τα παιδιά τους. Έρευνες έδειξαν ότι οι μόνες μητέρες έχουν λιγότερο γονικό έλεγχο στα παιδιά τους σε σύγκριση με μητέρες σε συμβατικής μορφής οικογένειες. Ψυχολογικά θέματα της μητέρας, κατάθλιψη, μεταπτώσεις διαχείρισης κι εφαρμογής οικογενειακών κανόνων, είναι κάποιοι από τους λόγους (Golombok, 2004).

Οι περισσότεροι ερευνητές υποστηρίζουν ότι τα κυριότερα προβλήματα που εμφανίζονται σε μονογονεϊκές οικογένειες με μόνο γονέα τη μητέρα είναι:

- α. Προβλήματα φτώχειας
- β. Σχολική Αποτυχία
- γ. Εφηβική εγκυμοσύνη
- δ. Παραβατικότητα.

Καταγεγραμμένες δυσκολίες επίσης θεωρούνται η έλλειψη ποιοτικών συναισθημάτων και ουσιαστικής επικοινωνίας, που παρατηρούνται ακόμη πριν οι γονείς χωρίσουν. Παράλληλα, τα κορίτσια που ανατρέφονται με την απουσία του πατέρα συναντώνται συχνότερα ως έφηβες μητέρες, συγκριτικά με εκείνα που μεγαλώνουν με τους δύο τους γονείς. Λειτουργούν αντιδραστικά στο χωρισμό των γονιών, στην εμφάνιση πατριού/συντρόφου της μητέρας και ξεκινούν νωρίτερα τη

σεξουαλική τους ζωή. Πιθανή θεωρείται επίσης η δυσκολία ή και αποτυχία μετάβασης από το σχολείο στην αγορά εργασίας (Lamb M., 1999).

4.3.2 Οικογένειες με μονογονέα πατέρα

Όπως προαναφέρθηκε, το ποσοστό των πατέρων μόνων-γονιών είναι πάρα πολύ μικρό σε σύγκριση με αυτό των μόνων μητέρων, παρόλο που καταγράφεται σταδιακή αύξηση. Οι περιπτώσεις ανύπαντρων πατεράδων εκτιμώνται λιγιστές ενώ η κατηγορία των εγκαταλειμμένων ή χήρων επικρατεί, συνήθως η επιμέλεια, η γονική φροντίδα και ανατροφή αποδίδονται νομικά στη μητέρα, ιδιαίτερα όταν τα παιδιά βρίσκονται σε μικρή ηλικία. Αυτό άλλωστε συνοψίζεται κυρίως στον κοινωνικό καταμερισμό των ρόλων σύμφωνα με τον οποίο η οικιακή ευθύνη και η ανατροφή των παιδιών είναι σημαντικό μέρος του γυναικείου ρόλου. Είναι οι ίδιοι λόγοι που συχνά οι μόνου πατεράδες οδηγούνται σε ένα νέο γάμο, προστρέχουν για βοήθεια σε συγγενικά ή άλλα πρόσωπα κι ακόμα πιο ακραία, σε ιδρύματα ή ανάδοχες οικογένειες.

Μόνου πατεράδες σε αυτόνομα νοικοκυριά, που ασκούν μόνοι τη γονική φροντίδα και ανατροφή των παιδιών τους συναντώνται σπανιότατα (Κογκίδου, 1995). Έρευνες δείχνουν ότι πρόκειται για πρόσωπα άξια και ικανά, με ψυχικές και συναισθηματικές αναζητήσεις, δεξιότητες στο χειρισμό και τη διαχείριση του νοικοκυριού σε κάθε χρονική στιγμή και στάδιο ανάπτυξης των παιδιών τους. Δυστυχώς, ο χρόνος που περνούν με τα παιδιά τους εμφανίζεται λιγότερος σε σύγκριση με εκείνον που αφιερώνουν οι μόνες μητέρες. Είναι κοινωνικά παραδεκτό όμως πως η μεγαλύτερη αποστολή του μόνου πατέρα είναι να μεταδώσει τις αξίες της ζωής στα παιδιά του, σε συνδυασμό με τη συναισθηματική υποστήριξη, πειθαρχία και οικονομική άνεση (Livingston, 2013).

Δεδομένης της σπανιότητας του φαινομένου, οι γνώσεις και οι καταγραφές που αφορούν την ανάπτυξη κι εξέλιξη του παιδιού σε μία μονογονεϊκή οικογένεια με μόνο γονέα-άνδρα, είναι περιορισμένες αλλά αρκετές, ώστε να καταρριφθούν κάποιοι μύθοι.

Ο στερεότυπος ρόλος των δυο φύλων, στο βαθμό που έχει εξελιχθεί σε κάθε κοινωνικό σύνολο, επηρεάζει τη συμπεριφορά και τη λειτουργία του μόνου γονέα-άνδρα. Για παράδειγμα, στην Ελλάδα ο μόνος γονέας-άνδρας θεωρείται πιο εκτεθειμένος απέναντι στις οικιακές ευθύνες και την ανατροφή των παιδιών του, σε σύγκριση με τη μόνη γυναίκα-γονέα. Την ίδια στιγμή όμως, αυτό τον καθιστά πιο καταξιωμένο και κοινωνικά αποδεκτό, όταν το πραγματοποιεί και ειδικά όταν το κάνει με συνέπεια και επιτυχία.

Συνήθως είναι αποκατεστημένοι επαγγελματικά και δεν αντιμετωπίζουν ιδιαίτερα οικονομικά προβλήματα, έχουν όμως ως ένα βαθμό τις ίδιες συγκρούσεις ρόλων με τις γυναίκες, προσπαθώντας να ισορροπήσουν τον επαγγελματικό, κοινωνικό και γονεϊκό ρόλο (Κογκίδου 1995).

Ιδιαίτερα μετά το διαζύγιο, φαίνεται να βιώνουν τις ίδιες πιέσεις, τις ίδιες ψυχολογικές δυσκολίες και συναισθηματικές μεταπτώσεις με τις αντίστοιχες των μόνων μητέρων (Δροσσά, 2017).

4.3.3 Μονογονεϊκότητα και Κοινωνικός Περίγυρος

Με τη σταδιακή αύξηση του φαινομένου, οι στάσεις και οι αντιλήψεις για την μονογονεϊκότητα δεν είναι τόσο αρνητικές όσο παλαιότερα. Ο όρος και μόνο «μονογονεϊκή οικογένεια», που υιοθετήθηκε τα τελευταία χρόνια, δεικνύει μια τάση ομαλοποίησης και αποδοχής. Ο Sullerot, όμως σωστά είχε αναφέρει ότι αυτή η καθιέρωση του όρου εμπεριέχει την παραδοξότητα, ότι «όλα τα παιδιά έχουν δύο γονείς και η προσθήκη του οποιουδήποτε επιθέτου δε δείχνει τίποτε άλλο από το γεγονός ότι τα παιδιά αυτά ζουν διαφορετικά. Κατά συνέπεια δεν είναι η οικογένεια μονογονεϊκή αλλά το νοικοκυριό». Πάραυτα όμως, η καθιέρωση του όρου εκφράζει μια αλλαγή της κοινωνικής αντιμετώπισης, ακολουθεί τους μετασχηματισμούς στη δομή της οικογένειας. Η μεταστροφή αυτή σημειώνει τόσο τον τρόπο που διαφοροποιείται η κοινωνική αντιμετώπιση του φαινομένου ανάλογα με τις εποχές, όσο και τα πολυποίκιλα προβλήματα που θέτουν (Κογκίδου, 1995).

Παρόλα αυτά, έρευνες ανέδειξαν πως υπάρχει ένας συγκαλυμμένος στιγματισμός. Τόσο οι γονείς όσο και τα παιδιά μονογονεϊκών οικογενειών, μπορεί να αντιμετωπίσουν μορφές στιγματισμού, άνισης μεταχείρισης, ακόμα και ρατσισμό στην καθημερινότητα τους. Θέματα πολιτικής και στρατηγικής, αναφορές στα ΜΜΕ είναι κάποια από τα πεδία συζήτησης που μπορεί να εμφανίσουν κοινωνικό στιγματισμό. Μόνος στόχος αυτών των μειωτικών συζητήσεων και προσβολών είναι η ανάδειξη της διγονικής –πυρηνικής οικογένειας ως ιδανικό μοντέλο, ακόμα και αν αυτό στην πραγματικότητα αποδεικνύεται ασταθές και αδύναμο.

Έχει θεωρηθεί ως ένα εν δυνάμει κοινωνικό πρόβλημα ή ότι η ίδια η μονογονεϊκή οικογένεια είναι ένα οικονομικό βάρος για την κοινωνία στο σύνολό της (Σπύρου & άλλοι, 2007).

Η μονογονεϊκότητα αντιμετωπίστηκε με τις δύο πιο ακραίες εκδοχές της, να αποτελεί από τη μία κοινωνικό στίγμα και αποκλίνουσα κατάσταση και από την άλλη ως εναλλακτικός τρόπος οικογενειακής οργάνωσης. Η κατανόηση και η πλήρης

αποδοχή του φαινομένου της μονογονεϊκότητας καθίσταται δύσκολη , από τη στιγμή που τα δεδομένα συνεχώς αλλάζουν με διαρκώς αυξανόμενη τάση (Κογκίδου, 1995).

Οι αρνητικές στάσεις και αντιλήψεις αναδεικνύουν ένα από τα βασικότερα προβλήματα που αντιμετωπίζει μια μόνη μητέρα είναι η έλλειψη συμπαράστασης από την οικογένεια καταγωγής, συχνά από τον πατέρα του παιδιού/των παιδιών, από το κοινωνικό/εργασιακό περιβάλλον, προς εκείνην αρχικά και κατ' επέκτασιν στα παιδιά, στερεότυπα που μεταδίδονται από γενιά σε γενιά. Περιπτώσεις ανυπαρξίας επαγγελματικής κατάρτισης και δυσκολίας εύρεσης εργασίας, έλλειψη σταθερών οικονομικών πόρων και κατοικίας, αδυναμίας κάλυψης τρεχουσών αναγκών (προσωπικές, του παιδιού, διαβίωσης κλπ) είναι εκείνοι οι παράγοντες που επιφέρουν τελικά τον κοινωνικό αποκλεισμό (Κογκίδου, 1995).

Ο μόνος πατέρας δε φαίνεται να αντιμετωπίζεται με τον ίδιο τρόπο. Έχει συνήθως την αρωγή και την αποδοχή από το οικογενειακό και ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον.

4.4 Αναδρομή και έρευνα της μονογονεϊκότητας στην Ευρώπη

Με βάση τα διαθέσιμα στοιχεία είναι γεγονός ότι έχει αυξηθεί το ποσοστό των μονογονεϊκών νοικοκυριών στην ΕΕ (Andersson, 2002; Unicef, 2007 στους Ruggeri & Edwards Bird, 2014). Αυτό παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τους υπεύθυνους χάραξης της σχετικής πολιτικής, καθώς οι μονογονεϊκές οικογένειες θεωρούνται ως ομάδα υψηλού κινδύνου για κοινωνικό αποκλεισμό και φτώχεια (van Stolk et al., 2011; Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2007 στους Ruggeri & Edwards Bird, 2014). Πλήθος ερευνών έχουν δείξει ότι οι νεότερες μητέρες και οι μητέρες με μικρά παιδιά είναι οι λιγότερο απασχολούμενες γονικές ομάδες, και αυτό επιδεινώνεται για τις ανύπαντρες **μητέρες** (Ruggeri & Edwards Bird, 2014).

Σχόλιο [WU1]:

Σύμφωνα με την έρευνα που πραγματοποιήθηκε το 2014 σε ολόκληρη την Ευρώπη, το 10,4% των νοικοκυριών με παιδιά διευθύνονται από μονογονείς, με χαμηλότερο ποσοστό 3,5% στη Ρουμανία και υψηλότερο 20,4% στο Ηνωμένο Βασίλειο. Από το σύνολο των 24 χωρών που μελετήθηκαν μόνο το 1,2% των μονογονεϊκών οικογενειών είναι νοικοκυριά με μονογονέα πατέρα. Επιπλέον, το 81,9% των παιδιών ζουν σε ένα νοικοκυριό με τους δύο γονείς τους, κυμαινόμενο από 63,3% στο Βέλγιο έως 94% στην Ελλάδα. Στην Ευρώπη κατά μέσο όρο το 16% των παιδιών προέρχονται από μονογονεϊκές οικογένειες (κυμαίνονται από 5,3% στην

Ελλάδα έως 28,1% στο Ηνωμένο Βασίλειο). Ενδεικτικά καταγράφεται ποσοστό 0,7% στην Κύπρο και 15,1% στο Βέλγιο.(Ruggeri & Edwards Bird,2014).

Οι ευκολότερες διαδικασίες διαζυγίου σε συνδυασμό με την ενισχυμένη νομική προστασία ενάντια στην ενδοοικογενειακή βία είναι πιθανό να έχει οδηγήσει στην αύξηση των μονογονεϊκών οικογενειών από το 2004 σε χώρες όπου έχουν πραγματοποιηθεί τέτοιες αλλαγές, ιδίως το Ηνωμένο Βασίλειο. Εξηγώντας το ραγδαίο πολλαπλασιασμό των μονογονεϊκών οικογενειών, ορισμένες έρευνες δείχνουν οικονομικούς παράγοντες, συμπεριλαμβανομένων των μισθών ανδρών και γυναικών σε συνδυασμό με μη οικονομικούς παράγοντες, όπως η αλλαγή ρόλων των φύλων, συμπεριφορών και κοινωνικών κανόνων που νομιμοποιούν την αντισύλληψη και την άμβλωση και προσφέρουν αξιόπιστη ενημέρωση και εκπαίδευση στη σεξουαλική διαπαιδαγώγηση και την αντισύλληψη (Ellwood & Jencks, 2004; McLanahan, 2004, στους Ruggeri & Edwards Bird,2014).

«Ας επισημανθεί ότι, αν και, σε αρκετές χώρες της δυτικής και κεντρικής Ευρώπης, οι πολιτικές που έχουν θεσπιστεί στοχεύουν να εξασφαλίσουν ένα ελάχιστο εισόδημα στις μόνες μητέρες και έχουν ενσωματώσει τη «μονογονεϊκότητα» και το «χωρισμό» στην κοινωνική ασφάλιση, σε αρκετές χώρες δεν υπάρχει καμιά πρόβλεψη» (Μαράτου, 1998, σ.198).

Στην πλειονότητα των χωρών, οι μητέρες με τους συντρόφους έχουν αισθητά υψηλότερα ποσοστά συμμετοχής στο εργατικό δυναμικό σε σύγκριση με τις ανύπαντρες μητέρες, γεγονός που μπορεί να συμβάλει στην αύξηση του κοινωνικοοικονομικού χάσματος μεταξύ ανύπαντρων γονέων και εκείνων με συντρόφους. Με λίγες εξαιρέσεις (δηλαδή το Λουξεμβούργο και οι Κάτω Χώρες), οι νεότερες ανύπαντρες μητέρες είναι επίσης λιγότερο πιθανό να έχουν θέσεις εργασίας πλήρους απασχόλησης. Στη Γαλλία, για παράδειγμα, η απασχόληση είναι 15,1% υψηλότερη στις νέες ανύπαντρες μητέρες από ό, τι στις νέες ανύπαντρες γυναίκες χωρίς παιδιά και οι ανύπαντρες μητέρες έχουν 36,3% περισσότερες πιθανότητες να απασχοληθούν με μερική απασχόληση και 10,9% λιγότερο πιθανό να απασχοληθούν με πλήρη απασχόληση (Ruggeri & Edwards Bird, 2014).

Επιπλέον, οι ανύπαντρες μητέρες που απασχολούνται με μερική απασχόληση είναι πολύ λιγότερο πιθανό να είναι επαγγελματίες και πολύ πιο πιθανό να είναι σε στοιχειώδη επαγγέλματα, ή να εργάζονται σε υπηρεσίες και πωλήσεις, σε σύγκριση

με όλες τις άλλες ομάδες μητέρων. Αυτό υποδηλώνει ότι ένα υψηλότερο ποσοστό των ανύπαντρων μητέρων στερείται των δεξιοτήτων που μπορεί να πληρούν τις προϋποθέσεις για θέσεις υψηλότερου μισθού. Σε πολλές χώρες, επαγγελματικά και άλλα υψηλά αμειβόμενα επαγγέλματα μπορούν να απαιτήσουν ώρες εργασίας που οι ανύπανδροι γονείς δεν μπορούν να εκπληρώσουν δεδομένου των ευθυνών του νοικοκυριού και τη διαθεσιμότητα παιδικής μέριμνας και φροντίδας μετά το σχολείο. Αυτό μπορεί να υποδηλώσει ότι οι πολιτικές χρειάζονται για να διασφαλίσουν ότι οι ανύπαντρες μητέρες έχουν την ευκαιρία να ζητήσουν κάποια ευελιξία στις εργασιακές τους συνθήκες. Εάν η επαγγελματική εργασία πλήρους απασχόλησης θεωρείται σε ορισμένες χώρες ασυμβίβαστη με τη μητρότητα, αυτό μπορεί να αποθαρρύνει τις νέες γυναίκες να συνεχίσουν την εκπαίδευση και άλλες απαραίτητες επενδύσεις στην αρχή της σταδιοδρομίας να ασχοληθούν σε επαγγελματική σταδιοδρομία ή άλλα καλά αμειβόμενα και υψηλής ειδίκευσης επαγγέλματα. Ένα τέτοιο σχέδιο θα βοηθήσει τόσο την μείωση της ανισότητας των φύλων όσο και στα μειονεκτήματα στα νοικοκυριά ανύπαντρης μητέρας (Ruggeri & Edwards Bird, 2014).

Απαιτείται περαιτέρω εργασία για την καλύτερη κατανόηση των εμποδίων για την πλήρη απασχόληση μεταξύ των μητέρων αν και οι μητέρες γενικά, και οι ανύπαντρες μητέρες, αντιμετωπίζουν επίσης εμπόδια για την μερική απασχόληση στην εργασία. Πρόσθετη έρευνα θα πρέπει επίσης να εξετάσει το βαθμό στον οποίο η απασχόληση των μητέρων περιορίζεται από τη διαθεσιμότητα θέσεων εργασίας πλήρους απασχόλησης, τη διαθεσιμότητα παιδικής μέριμνας πλήρους απασχόλησης ή μια αναντιστοιχία μεταξύ ωρών εργασίας και διαθέσιμων ωρών παιδικής φροντίδας παιδιών. Ιδιαίτερη ανησυχία υπάρχει και μελετάται σε σχέση με το ποιο βαθμό οι μόνοι γονείς περιορίζονται στις ευκαιρίες απασχόλησής τους επειδή φροντίζουν ένα παιδί με ειδικές ανάγκες ή άλλο μέλος της οικογένειας. Στην περίπτωση των παιδιών με ειδικές ανάγκες, πολιτικές που αποσκοπούν στη γενική παροχή φροντίδας των παιδιών κατά τη διάρκεια και μετά το σχολείο μπορεί να είναι ανεπαρκείς για την αντιμετώπιση των περίπλοκων αναγκών του παιδιού. Χωρίς σαφέστερη κατανόηση των τύπων παροχής φροντίδας που οι μητέρες αναφέρουν ως εμπόδιο για την πλήρη απασχόληση, δεν είναι δυνατόν να εκτιμηθεί σε ποιο βαθμό θα πρέπει να χαραχθούν πιο εξειδικευμένες πολιτικές και ακόμη ποιες παροχές θα απαιτηθούν για την υποστήριξη αυτών των νοικοκυριών με την πάροδο του χρόνου. Είναι επίσης ασαφές

σε ποιο βαθμό γίνονται αντιληπτές οι δυσκολίες που προκύπτουν στο συνδυασμό απασχόλησης και μητρότητας και πώς η αδυναμία πρόσβασης των μονογονέων σε επιμόρφωση και ανώτατες σπουδές επηρεάζουν τις επαγγελματικές τους επιλογές. Ο αντίκτυπος των αντιληπτών φραγμών στο συνδυασμό της εργασίας με υψηλότερες αμοιβές με την μητρότητα μπορεί να οδηγήσει ορισμένες γυναίκες να παραιτηθούν είτε από τη γονιμότητα είτε από τις επενδύσεις σε ανθρώπινο κεφάλαιο, που θα τους επέτρεπε να υποστηρίξουν τον εαυτό τους και τα παιδιά τους σε περίπτωση που γίνουν μόνοι γονείς. Οι αντιλήψεις και οι συνέπειες τέτοιων εμποδίων τείνουν να διαφέρουν σε εθνικό επίπεδο και μπορεί να συμβάλλουν στον κίνδυνο της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού για τα μονογονεϊκά νοικοκυριά (Ruggeri & Edwards Bird, 2014).

Απαιτείται επίσης πρόσθετη έρευνα για την κατανόηση των δυσκολιών και των αναγκών των μονογονεϊκών νοικοκυριών. Ομοίως, είναι σημαντικό να εκτιμηθεί εάν οι μονοί πατέρες (τουλάχιστον σε ορισμένες χώρες) ανατρέφουν συχνότερα τα παιδιά μαζί με την πρώην σύντροφό τους από κοινού, η οποία επίσης αναφέρει τον εαυτό της ως μονογονέα. Αυτά θα πρέπει να διαχωριστούν για να αποφευχθεί η διπλή μέτρηση των παιδιών μονογονεϊκών οικογενειών καθώς και να γίνει διάκριση μεταξύ αυτών που ανατρέφονται αποκλειστικά ή κυρίως από έναν γονέα. Λόγω του μικρού αριθμού των ανύπαντρων πατέρων σε σχέση με τις ανύπαντρες μητέρες, θα πρέπει να καταβληθεί μια συντονισμένη προσπάθεια για την πληρέστερη δειγματοληψία των πατέρων και την εξέταση τους στις συνθήκες κάτω από τις οποίες γίνονται ανύπαντροι πατέρες και πώς αυτό επηρεάζει τα νοικοκυριά τους και τις ζωές των παιδιών. Καλύτερη κατανόηση των δημογραφικών στοιχείων και των διευθετήσεων των νοικοκυριών ανύπαντρων πατέρων και εάν υπάρχει μια αναδυόμενη τάση προς την ανατροφή των παιδιών σε δύο σπίτια είναι απαραίτητη για να αξιολογήσει τόσο τις ανάγκες αυτών των οικογενειών όσο και κατά πόσον οι τρέχουσες πολιτικές αναγνωρίζουν και αντιμετωπίζουν αυτές τις ανάγκες. Η παροχή δημόσιας φροντίδας παιδιών θα πρέπει να παρέχει σε αυτήν την ομάδα κινδύνου για φτώχεια και κοινωνικό αποκλεισμό έναν σημαντικό μοχλό για να συμμετάσχει σε κερδοφόρες επιχειρήσεις και να αυξήσει τις ώρες αμειβόμενης εργασίας (Ruggeri & Edwards Bird, 2014).

Δεδομένου του αυξανόμενου αριθμού και του ποσοστού των μονογονεϊκών νοικοκυριών και των παιδιών που μεγαλώνουν σε αυτά, οι αναλύσεις που

παρουσιάζονται εδώ υποδηλώνουν την ανάγκη συλλογής και ανάλυσης περισσότερων σε βάθος δεδομένων για αυτά τα νοικοκυριά και τους τρόπους απασχόλησης καθώς και τους φραγμούς στην απασχόληση. Ενώ τα κενά επιβεβαιώνουν ότι υπάρχουν, μερικά από τα παραπάνω αποτελέσματα ενδέχεται να υποδηλώνουν ότι τα προγράμματα και οι πολιτικές που έχουν θεσμοθετηθεί για νοικοκυριά με παιδιά στο παρελθόν μπορεί να μην επαρκούν για την ικανοποιητική αντιμετώπιση των αναγκών των μονογονεϊκών νοικοκυριών γενικά. Αυτό μπορεί επίσης να ισχύει για όσους έχουν παιδιά με ειδικές ανάγκες. Επιπλέον, καθώς τα ποσοστά γάμου μειώθηκαν και τα ποσοστά διαζυγίου αυξήθηκαν, ένας ολοένα αυξανόμενος αριθμός παιδιών είναι πιθανό να περάσουν τουλάχιστον ένα μέρος της παιδικής τους ηλικίας σε ένα μονογονεϊκό νοικοκυριό το οποίο μπορεί με τη σειρά του να επηρεάσει τις δικές τους προσδοκίες για το σχηματισμό οικογένειας και για την απόκτηση δικών τους παιδιών, καθώς και τις δικές τους εκπαιδευτικές και εργασιακές τροχιές. Αυτό είναι ένα κρίσιμο σημείο, όπως έχει ήδη αποδειχθεί σε ολόκληρη την ΕΕ, τα παιδιά σε μονογονεϊκά νοικοκυριά διατρέχουν μεγαλύτερο κίνδυνο φτώχειας, καθώς είναι πιο πιθανό να υποφέρουν από υλική στέρηση (Chzhen & Bradshaw, 2012, στους Ruggeri & Edwards Bird, 2014).

Πρέπει να εφαρμοστούν πολιτικές για την αντιμετώπιση της αυξανόμενης επικράτησης, και σε ορισμένες χώρες στις αυξανόμενες ανάγκες. Περαιτέρω έρευνα θα βοηθούσε στην καλύτερη κατανόηση για το αν οι κοινωνικές μεταβιβάσεις μπορούν τουλάχιστον να μειώσουν τα επίπεδα φτώχειας για τα παιδιά ώστε ακόμα κι αν έχει μικρό αντίκτυπο στην υλική στέρηση, να διασφαλίζει ότι το χάσμα φτώχειας δεν διευρύνεται όταν αυξηθεί ο αριθμός των παιδιών στις μονογονεϊκές οικογένειες (Ruggeri & Edwards Bird, 2014).

Η έρευνα έδειξε πως υπήρξε σημαντική αλλαγή στον αριθμό των γυναικών που μπήκαν στο εργατικό δυναμικό σε όλη την Ευρώπη και έχουν δημιουργηθεί έτσι νέες προκλήσεις για την εξισορρόπηση της αμειβόμενης εργασίας και των οικογενειακών υποχρεώσεων. Οι σχετικές πολιτικές παρουσίασαν αλλαγές, εστιάζοντας στην γυναικεία απασχόληση και τη φροντίδα των παιδιών, αν και εξακολουθούν να υπάρχουν πολλά κενά (Kok, 2004; Kohleretal., 2006, στους Ruggeri & Edwards Bird, 2014). Επιπλέον, τις τελευταίες δεκαετίες το ποσοστό των μονογονεϊκών νοικοκυριών έχει αυξηθεί στην ΕΕ (Andersson, 2002; Unicef 2007, στους Ruggeri & Edwards Bird, 2014). Το γεγονός αυτό παρουσιάζει ιδιαίτερο

Σχόλιο [WU2]:

ενδιαφέρον για τους υπεύθυνους για τη χάραξη πολιτικής, καθώς οι μονογονείς θεωρούνται ότι αποτελούν μείζονα ομάδα κινδύνου για να ζήσουν σε φτώχεια (van Stolk et al, 2011, στους Ruggeri & Edwards Bird, 2014).

Ο McLanahan (2004) έδειξε ότι στις Δυτικές βιομηχανικές χώρες, τα νοικοκυριά με μια μητέρα έχουν πολύ υψηλότερο ποσοστό φτώχειας από τα νοικοκυριά με δύο γονείς (Ruggeri & Edwards Bird, 2014).

Η Έκθεση της Unicef για τα παιδιά το 2005 αναφέρει ότι «Υψηλότερα ποσοστά απασχόλησης μεταξύ των γυναικών - συμπεριλαμβανομένων αυτών που είναι μονογονείς - έχουν συμβάλει στη μείωση της παιδικής φτώχειας τη δεκαετία του 1990 σε αρκετές χώρες του ΟΟΣΑ» (Unicef, 2005, στους Ruggeri & Edwards Bird, 2014).

Δυστυχώς, η μονογονεϊκή ιδιότητα μπορεί να περιορίσει την ευκαιρία ενός ενήλικα να κυνηγήσει μία εργασία πλήρους απασχόλησης εάν δεν παρέχονται υπηρεσίες ή υποστήριξη για την παροχή φροντίδας στα παιδιά του πριν ή μετά το σχολείο καθώς και άλλες υποστηρικτικές δομές για να καλύψουν τις πολλές ανάγκες των μονογονεϊκών νοικοκυριών (Bird & Rieker, 2008, στους Ruggeri & Edwards Bird, 2014).

Να σημειωθεί εδώ πως επειδή η μονογονεϊκή ιδιότητα είναι ένα φαινόμενο που παρατηρείται και αφορά σε μεγάλο βαθμό τις γυναίκες, αποτελεί ένα σημαντικό παράγοντα που συμβάλλει και διαιωνίζει την ανισότητα των φύλων (Ruggeri & Edwards Bird, 2014).

Στο βαθμό που η μονογονεϊκότητα αποτελεί εμπόδιο για τη συμμετοχή στο εργατικό δυναμικό και τη συνεχή πλήρη απασχόληση, ο αντίκτυπός της στον κίνδυνο της φτώχειας μπορεί να είναι μεγαλύτερος για τους μονογονείς με μικρότερα παιδιά και άτομα που έχουν μόνιμο αντίκτυπο στην εργασιακή κατάστασή τους λόγω μεγαλύτερης περιόδου ανεργίας ή υποαπασχόλησης. Συνεπώς, ο αντίκτυπος της μονογονεϊκής γονικής μέριμνας μπορεί να είναι μεγαλύτερος όταν και όπου η ανεργία είναι υψηλή και όπου οι κοινωνικές παροχές για τους γονείς είναι χαμηλότερες (Casey & Maldonado, 2012, στους Ruggeri & Edwards Bird, 2014).

Για όσους έχουν πολύ μικρά παιδιά, ο αντίκτυπος μπορεί να είναι μεγαλύτερος σε χώρες με χαμηλότερες παροχές σε γονικές άδειες επί πληρωμή και

για γονείς με δυσκολότερη πρόσβαση σε προγράμματα παιδικής μέριμνας πλήρους ημέρας ή σε αυτούς που πρέπει να πληρώσουν περισσότερα για τέτοια φροντίδα. Ωστόσο, ο (Misra et al, 2007, στους Ruggeri & Edwards Bird, 2014) διαπίστωσε ότι ενώ τα οικογενειακά επιδόματα και η φροντίδα των παιδιών για τα μικρά παιδιά μειώνουν ξεκάθαρα τα ποσοστά φτώχειας, ιδίως για ανύπαντρες μητέρες, η μακροχρόνια γονική άδεια έχει διαφορούμενες επιπτώσεις στον κίνδυνο φτώχειας. Οι μόνοι γονείς έχουν μεγαλύτερη ανάγκη για ωράριο ευέλικτης εργασίας προκειμένου να ελαχιστοποιηθεί η σύγκρουση μεταξύ των απαιτήσεων της γονεϊκότητας και της αμειβόμενης εργασίας (Ruggeri & Edwards Bird, 2014).

Ένας μεγάλος αριθμός ερευνών εξέτασε τον αντίκτυπο της δημόσιας στήριξης για τη φροντίδα των παιδιών και τη γονική άδεια, στα ποσοστά απασχόλησης των γυναικών σε εθνικό επίπεδο, συμπεριλαμβανομένης της πιθανότητας μιας γυναίκας να εργάζεται με μερική απασχόληση ή πλήρη απασχόληση και τις πιθανές ώρες αμειβόμενης εργασίας της. Για παράδειγμα, στις αναλύσεις τους για τη μητρική απασχόληση τη δεκαετία του 1990 σε 14 βιομηχανικές χώρες, οι (Gornick et al, 1996 στους Ruggeri & Edwards Bird, 2014) διαπίστωσε ότι «Στις χώρες με τις πιο καλά αναπτυγμένες πολιτικές - Βέλγιο, Δανία, Φινλανδία, Γαλλία και Σουηδία - καμία σημαντική μείωση της απασχόλησης δεν παρατηρείται στις μητέρες βρεφών (σε σύγκριση με παρόμοιες μητέρες χωρίς παιδιά)». Για μητέρες παιδιών κάτω των τριών, εξέτασαν την κάλυψη, το μήκος και τη ευρύτητα των πολιτικών γονικής άδειας, την εθνική υποστήριξη για τη φροντίδα παιδιών μέσω φορολογικών πολιτικών και τις εθνικές εγγυήσεις για την πρόσβαση στη δημόσια παιδική μέριμνα καθώς και τις εγγραφές σε δημόσια ή επιδοτούμενη παιδική μέριμνα. Τα ευρήματά τους ήταν παρόμοια για μητέρες παιδιών προσχολικής ηλικίας. Εξέτασαν επίσης τις κυβερνητικές προσπάθειες για τη διευκόλυνση της απασχόλησης μητέρων με παιδιά από την ηλικία των τριών έως την εγγραφή στο σχολείο με βάση τη δημόσια υποστήριξη της παιδικής μέριμνας (μέσω φορολογικών ελαφρύνσεων και εγγυημένης πρόσβασης στη φροντίδα των παιδιών), καθώς και την εγγραφή παιδιών ηλικίας τριών έως πέντε ετών στη δημόσια ή επιδοτούμενη παιδική φροντίδα και το ποσοστό των παιδιών πέντε ετών στη δημόσια παιδική μέριμνα, νηπιαγωγείου ή δημοτικού σχολείου (Ruggeri & Edwards Bird, 2014).

Ομοίως, ο (Misra et al, 2010, στους Ruggeri & Edwards Bird, 2014) εξέτασε πώς επηρέασε το φύλο, τη γονιμότητα και την απασχόληση των συντρόφων βάσει

του ποσοστού μερικής και πλήρους απασχόλησης ενός ατόμου σε 20 ανεπτυγμένες χώρες. Υποστηρίζουν ότι το φύλο είναι λιγότερο σημαντικό στοιχείο από το φύλο του γονέα στην εξήγηση των ποσοστών απασχόλησης, οι διαφορές μεταξύ των φύλων στην απασχόληση είναι γενικά πολύ μικρότερες μεταξύ των ενηλίκων χωρίς παιδιά από ό,τι μεταξύ αυτών με παιδιά στο νοικοκυριό. Διαπιστώνουν ότι και τα δύο πρότυπα για τη μητρική απασχόληση και τις ώρες εργασίας διαφέρουν σημαντικά σε εθνικό επίπεδο. Τέλος, αναφέρουν ότι οι ώρες απασχόλησης των άτεκνων ζευγαριών διαφέρουν πολύ λιγότερο στις χώρες αναφοράς από αυτές των ζευγαριών με παιδιά. Τα ευρήματά τους δείχνουν την ανάγκη να εξεταστεί η εργασία μερικής ή και πλήρους απασχόλησης και τα εμπόδια στην επαγγελματική αποκατάσταση σε εθνικό επίπεδο μεταξύ των αυξανόμενων σε αριθμό μονογονέων στις ανεπτυγμένες χώρες.

4.5 Συνοπτική αναδρομή της μονογονεϊκότητας στην Ελλάδα από το 1980 έως και σήμερα.

Οι μεταρρυθμίσεις που ακολούθησαν από το 1980 και έπειτα έπαιξαν σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση της οικογένειας. Δύο είναι οι βασικές διαστάσεις των μεταρρυθμίσεων αυτών που συνδέονται με το οικογενειακό δίκαιο. Η πρώτη αφορά την συνταγματική κατοχύρωση της προστασίας της οικογένειας, του γάμου, της μητρότητας και της παιδικής ηλικίας. Η δεύτερη σημαντική διάσταση αφορά την συνταγματική κατοχύρωση της ισότητας των δύο φύλων. Σύμφωνα, με το ελληνικό Σύνταγμα αναφέρεται ότι «η οικογένεια, ως θεμέλιο της συντήρησης και προαγωγής του Έθνους, καθώς και ο γάμος, η μητρότητα και η παιδική ηλικία τελούν υπό την προστασία του Κράτους». Επίσης, το ελληνικό δίκαιο όσον αφορά την οικογένεια αυτή την περίοδο, προσπάθησε να προσαρμοστεί με τα ευρωπαϊκά κράτη και με τις Κοινοτικές Συμβάσεις και Οδηγίες. Έπειτα, ο νόμος 1250/82 στο άρθρο 1 εισήγαγε για πρώτη φορά τον πολιτικό γάμο ως ισότιμο με τον θρησκευτικό και με το νόμο 1329/83 εισήλθαν οι μεταρρυθμίσεις για την ισότητα των δύο φύλων και την προστασία του συμφέροντος των παιδιών. Αυτό το διάστημα, καταργήθηκε το αρχηγικό δικαίωμα του συζύγου και η υποχρέωση του να φέρει τα βάρη του γάμου, αλλά έπρεπε και οι δύο να συμβάλλουν στις ανάγκες τις οικογενείας τους. Καταργήθηκε η υποχρέωση της γυναίκας να παίρνει μετά το γάμο αναγκαστικά το επώνυμο του συζύγου της. Τέλος, καταργήθηκε η υποχρέωση της συζύγου να μένει στην κατοικία του συζύγου της και της δόθηκε η δυνατότητα να αποκτήσει αυτοτελή και νόμιμη κατοικία. Καταργήθηκε ο θεσμός της προίκας. Άλλη μία πολύ σημαντική

κατάργηση ήταν η διαφορετική ορολογία όσον αφορά τα παιδιά που γεννιούνται εντός και εκτός γάμου σε γνήσια και εξώγαμα τέκνα αντίστοιχα και επετράπη το διαζύγιο. Όλη όμως, αυτή η προσπάθεια εκσυγχρονισμού διαφαίνεται και στο γεγονός ότι άλλαξε η γλώσσα και η γραφή του δικαίου στην δημοτική. Την ίδια περίοδο η οικονομική κατάσταση των χωρών της Ευρώπης και πιο συγκεκριμένα της Ελλάδας, βελτιώθηκε και τα παιδιά δεν αποτελούσαν απαραίτητο στοιχείο για την οικονομική επιβίωση της οικογένειας. Επιπλέον, ο νέος τρόπος ζωής και σκέψης των ανθρώπων χαρακτηρίζεται από τη διάθεσή τους για βελτίωση των διαπροσωπικών τους σχέσεων, από αυτονομία και σεβασμό στην ελευθερία των επιλογών τους, αλλά και από μεγαλύτερη ανεκτικότητα στις εξελίξεις των διαφόρων φαινομένων (Δροσσά. 2017).

Αυτές οι κοινωνικές αλλαγές θα διαμορφώσουν ένα εντελώς διαφορετικό οικογενειακό μοντέλο. Έτσι έχουμε μείωση των οικογενειακών νοικοκυριών και αύξηση των μονογονεϊκών νοικοκυριών, ενώ παράλληλα αυξάνονται τα μη συμβατικά σχήματα των οικογενειών σε ανασύσταση, των άτεκνων οικογενειών, των άγαμων μητέρων, των ελεύθερων συμβιώσεων. Όλες αυτές οι νέες μορφές δεν αποτελούν κοινωνικό στίγμα όπως παλιά. Για κάποιους βέβαια, παραμένουν «αποκλίνουσες» (Παπαχριστόπουλος, 2012).

Από το 1990 έως και σήμερα, είναι σαφέστατη η έμφαση στην ατομικότητα, αλλά και η στροφή προς τις νέες μορφές οικογένειας. Επίσης, άλλαξε ο νόμος για τις υιοθεσίες αν και στην Ελλάδα παραμένει σχετικά ανεφάρμοστος και είναι μια πολύ χρονοβόρα διαδικασία. Ακόμη, οι μεταρρυθμίσεις μετά το 1990, περιελάμβαναν διατάξεις για την υποβοήθηση της ανθρώπινης αναπαραγωγής βάση του νόμου 3305/2005, για την ενδοοικογενειακή βία βάση του νόμου 3500/2006 και της πολύ πρόσφατης ρύθμισης για το σύμφωνο ελεύθερης συμβίωσης με το νόμο 3719/2008, το οποίο εισήγαγε μια νέα σελίδα στο ελληνικό οικογενειακό δίκαιο. Πλέον, το οικογενειακό δίκαιο έχει διαμορφωθεί επί ίσοις όροις για τις γυναίκες και τους άνδρες και η οικογενειακή δομή μεταλλάσσεται και τείνει να παίρνει μια πιο «ελεύθερη» μορφή.

Η αλλαγή της κοινωνικής θέσης της γυναίκας και η αύξηση της συχνότητας του φαινομένου τη μητρότητας εκτός γάμου, σύμφωνα με στατιστικές μελέτες διαφόρων ευρωπαϊκών χωρών, δεν θα μπορούσαν να μην επηρεάσουν και τις Ελληνίδες. Οι εξελίξεις της βιοτεχνολογίας, δηλαδή οι νέες μέθοδοι αντισύλληψης

και η τεχνητή γονιμοποίηση, δίνουν τη δυνατότητα πλέον στις γυναίκες να επιλέξουν πότε θα γίνουν μητέρες με αποτέλεσμα η διγονεϊκή οικογένεια να μην αποτελεί πλέον αδιαφιλονίκητο θεσμό (Ρήγα, 2012).

Στη συνέχεια, η δεκαετία του 1990 στον ελλαδικό χώρο χαρακτηρίζεται από την έντονες και απότομες αλλαγές τόσο στις κοινωνικές όσο και στις οικογενειακές δομές. Η πρώτη επίσημη καταγραφή των μονογονεϊκών νοικοκυριών έγινε με την απογραφή του 1991. Για τα προηγούμενα χρόνια δεν έχουμε στοιχεία σε ότι αφορά τα νοικοκυριά αυτά. Μελετώντας τις τρεις τελευταίες απογραφές του 1991, 2001 και 2011 διαπιστώνουμε τη ραγδαία αύξηση των μονογονεϊκών νοικοκυριών από 160.000 το 1991, σε 351.177 το 2001 και σε 463.713 το 2011 (Αντωνοπούλου, 2015).

Η συντριπτική πλειοψηφία των μονογονεϊκών οικογενειών έχουν αρχηγό τη μητέρα και στις περισσότερες περιπτώσεις με αρχηγό τον πατέρα, η μητέρα δε βρίσκεται στη ζώνη.

Ο μεγαλύτερος αριθμός γυναικών που διαπιστώνεται στις έρευνες δικαιολογείται λόγω του ιδιαίτερου συναισθηματικού δεσμού μητέρας και παιδιού αλλά και λόγω του ρόλου της γυναίκας μάνας στην ανατροφή των παιδιών. Έτσι, από τα 463.713 μονογονεϊκά νοικοκυριά μόνο τα 74.421 έχουν αρχηγό άνδρα, ποσοστό 16% (Αντωνοπούλου, 2012)

Τα τελευταία χρόνια, ιδιαίτερα την δεκαετία της κρίσης που διανύουμε, παρουσιάζεται κατακόρυφη αύξηση του αριθμού των διαζυγίων αλλά και των γάμων, μεταξύ ατόμων που παντρεύονται για δεύτερη ή και τρίτη φορά. Δημιουργούνται κατ' επέκταση μεταβολές των μορφών της οικογένειας και των διαπροσωπικών σχέσεων που διαμορφώνονται στα μέλη της.

Η άγαμη μητέρα, φαινόμενο που εμφανίζεται όλο και συχνά στις μέρες μας, είναι μία από τις μορφές της μονογονεϊκής οικογένειας που παρατηρούνται στις αναπτυσσόμενες κοινωνίες με την εξέλιξη των ηθών και τις αλλαγές της οικογενειακής δομής (JosianeCaron, 2005).

Και ενώ η οικογένεια αποδυναμωμένη και μόνη της προσπαθεί να επινοήσει μηχανισμούς για να ανταποκριθεί αποτελεσματικά στις παραδοσιακές υποχρεώσεις προς τα μέλη της, διαπιστώνουμε τη στροφή της κοινωνίας στο θεσμό της οικογένειας αλλά με μεγαλύτερες και υψηλότερες προσδοκίες από το γονικό ρόλο που συχνά δεν συμφωνούν και συγκρούονται με την κοινωνική πραγματικότητα. Οι

σημερινές προσδοκίες από το γονικό ρόλο και την οικογένεια, χωρίς το απαραίτητο υποστηρικτικό πλαίσιο, αποτελούν πηγές ανασφάλειας και άγχους για τους μονογονείς και τα παιδιά τους, η συμπεριφορά των οποίων επηρεάζεται και αντικατοπτρίζεται στο σχολικό αλλά και στο ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον (Μουσσούρου, 2005).

«Τα διάφορα κοινωνικο-οικονομικά προβλήματα που αντιμετωπίζουν οι μονογονεϊκές οικογένειες δεν εκφράζουν τόσο την αποτυχία της συγκεκριμένης οικογενειακής δομής όσο την αποτυχία του κοινωνικο-οικονομικού συστήματος πολιτικής ως προς την ενσωμάτωση των συγκεκριμένων οικογενειών» (Αντωνοπούλου, 2015, σελ. 87).

Τα ιδιαίτερα προβλήματα που αντιμετωπίζουν οι μονογονείς φαίνεται να είναι η αδυναμία αποτελεσματικής διαχείρισης χρόνου, η έλλειψη βοήθειας από κάποιο άλλο άτομο, καθώς και οι περιορισμοί που αντιμετωπίζουν στην προσωπική ζωή (ΓΑΣ ΙΚΕ, 2018).

Η απουσία κατάλληλου και προσβάσιμου συστήματος προστασίας παιδιών, ο αποκλεισμός και η αδυναμία σύναψης κοινωνικών σχέσεων και δικτύσεων, η τάση αυτό-απομόνωσης για την πιθανή βίωση κοινωνικού στιγματισμού, είναι προβλήματα που επίσης επισημαίνονται (Μουσσούρου, 2005).

Με όλα τα παραπάνω γίνεται κατανοητό πως «οι μονογονεϊκές οικογένειες στην Ελλάδα αποτελούν αόρατη και λανθάνουσα δεξαμενή δημιουργίας και αναπαραγωγής κοινωνικού αποκλεισμού» (Αντωνοπούλου, 2015, σελ. 441).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5ο

ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ - ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

Η διεξαγωγή της παρούσας έρευνας επιλέχθηκε να πραγματοποιηθεί με την ποιοτική και όχι με την ποσοτική μέθοδο έρευνας, δεδομένου ότι διερευνώνται μη αριθμητικά στοιχεία και ακόμη επειδή στόχος είναι η μελέτη εις βάθος του κοινωνικού φαινομένου μέσα από την αντίληψη των ίδιων των κοινωνικών υποκειμένων. Επιχειρείται η κατανόηση του νοήματος των πράξεων και των συμπεριφορών τους διότι όπως αναφέρει ο Weber «με τον όρο πράξη εννοούμε κάθε ανθρώπινη συμπεριφορά αν και εφόσον το άτομο που δρα- πράττει αποδίδει σε αυτή ένα υποκειμενικό νόημα. Ακόμη, μια πράξη ορίζεται ως κοινωνική, εφόσον υπολογίζει τη συμπεριφορά των άλλων και προσανατολίζεται με αυτό τον τρόπο στην πορεία της» (Αντωνοπούλου, 2008, σ.364).

Τέλος, με την ποιοτική μέθοδο θα προσπαθήσουμε να κατανοήσουμε τα αίτια, τις συσχετίσεις και τις συνέπειες που χαρακτηρίζουν τις πράξεις των ατόμων, καθώς και να πάρουμε απαντήσεις στα ερευνητικά μας ερωτήματα.

Τα υποκείμενα που επιλέχθηκαν για την παρούσα μελέτη είναι γυναίκες και άνδρες μονογονείς στους νομούς Αττικής, Ρεθύμνης, Κέρκυρας και Κορινθίας στην πλειοψηφία τους διαζευγμένοι/ες, αλλά και ανύπανδρες μητέρες, χήρες και χήροι που είναι ή υπήρξαν τα τελευταία είκοσι χρόνια μονογονείς με εξαρτώμενα τέκνα, Είναι εργαζόμενοι/ες στον ιδιωτικό και δημόσιο τομέα, κάποιοι από αυτούς άνεργοι την εποχή που πραγματοποιήθηκαν οι συνεντεύξεις.

Ο πληθυσμός αποτελείται από έξι γυναίκες που μεγάλωσαν ή μεγαλώνουν μόνες τα παιδιά τους, οι δύο είναι διαζευγμένες που είχαν την επιμέλεια των ενήλικων πλέον τέκνων τους. μία είναι σε διάσταση, δύο είναι ανύπανδρες μητέρες και έχουν την αποκλειστική επιμέλεια των ανήλικων τέκνων τους και μία είναι χήρα με ενήλικα πλέον τέκνα. Ακόμη ο πληθυσμός περιλαμβάνει δύο άνδρες ένα διαζευγμένο κι ένα χήρο που μεγαλώνουν μόνοι τα ανήλικα παιδιά τους.

Η δειγματοληψία που χρησιμοποιήθηκε στην παρούσα εργασία είναι η σκόπιμη δειγματοληψία έντασης καθώς ο ερευνητής απευθύνθηκε σε άτομα που εκδηλώνουν τα χαρακτηριστικά που τον ενδιαφέρουν με τρόπο έντονο αλλά όχι

ακραίο, καθώς τέτοιες ακραίες περιπτώσεις μπορεί να διαστρεβλώσουν το φαινόμενο που μελετάται.

Το εργαλείο που χρησιμοποιήθηκε στην έρευνα που ακολουθεί είναι η ημιδομημένη συνέντευξη. Το συγκεκριμένο εργαλείο προσφέρει την δυνατότητα στον ερευνητή να εστιάσει εις βάθος στο φαινόμενο που μελετά, αποκτά αμεσότητα με τον ερωτώμενο και δίνεται η ευκαιρία να εξετάσει στάσεις, αντιλήψεις, κοινωνικές συμπεριφορές και φαινόμενα μέσα από τις εμπειρίες των κοινωνικών υποκειμένων που συμμετέχουν στην έρευνα. Προσφέρει, επίσης την ανάπτυξη της επικοινωνιακής σχέσης ανάμεσα στον ερευνητή και τον ερωτώμενο, προκειμένου ο πρώτος μέσα από την χρήση κατάλληλων ερωτήσεων να λάβει πληροφορίες από τον δεύτερο. Ο οδηγός ερωτήσεων πρέπει να είναι ευέλικτος και να μην δεσμεύει τον ερευνητή ώστε να μπορεί να ελισστείται όταν χρειάζεται, με βάση τα λεγόμενα του ατόμου που έχει απέναντί του. Κατ' επέκταση, στην ημιδομημένη συνέντευξη θα πρέπει να υπάρχει ευελιξία μεταξύ των ερωτήσεων να μην είναι κατευθυντικές ενώ παράλληλα θα πρέπει να είναι διατυπωμένες σε απλό και ξεκάθαρο λόγο για να μην αναγκάσουν έμμεσα το υποκείμενο της συνέντευξης να προσπαθήσει να πει κάτι διαφορετικά και στο τέλος να μην δώσει στον ερευνητή τα στοιχεία που αναζητά.

Ωστόσο, υπάρχουν και αρκετές δυσκολίες στην ημιδομημένη συνέντευξη καθώς απαιτείται χρόνος εξεύρεσης του δείγματος και της λήψης της, αλλά και να βρεθεί μία κοινή γλώσσα επικοινωνίας καθώς τα ζητήματα που τίγονται είναι προσωπικά και απαιτούνται λεπτοί χειρισμοί και δημιουργία σχέσης εμπιστοσύνης και σεβασμού.

Η έρευνα θα πραγματοποιηθεί σε γυναίκες και άνδρες μονογονείς σε περιοχές των νομών Αττικής, Ρεθύμνης, Κέρκυρας και Κορινθίας από την άνοιξη του 2020 έως το χειμώνα του 2021. Κάποιες από τις συνεντεύξεις θα πραγματοποιηθούν με τηλεδιασκέψεις λόγω των περιοριστικών μέτρων για την αντιμετώπιση της πανδημίας του COVID19.

Στην παρούσα έρευνα τέθηκαν κάποια κριτήρια και περιορισμοί τα οποία διαμόρφωσαν τη διαδικασία της έρευνας. Ο ερευνητής σ' ότι αφορά τον τρόπο επικοινωνίας επικεντρώθηκε στην προσωπική επαφή - όσο αυτό ήταν εφικτό λόγω των περιοριστικών μέτρων που ισχύουν λόγω της πανδημίας - με τα υποκείμενα της έρευνας και στην καλλιέργεια υποστηρικτικού κλίματος και αποδοχής.

Τα ερευνητικά κριτήρια που τέθηκαν ήταν:

- α. Η εισαγωγή και ο χρόνος βίωσης της μονογονεϊκότητας
- β. Ο τύπος μονογονέα (διαζευγμένος/η, ανύπανδρος/η, χήρος/α)
- γ. Το φύλο
- δ. Η οικονομική κατάσταση
- ε. Η εργασιακή κατάσταση

Στην συγκεκριμένη έρευνα τηρήθηκαν οι βασικές αρχές της ηθικής και της δεοντολογίας που πρέπει να διέπουν μία ερευνητική μελέτη. Καθ' όλη την διάρκεια της μελέτης τηρήθηκε η ανωνυμία και το απόρρητο (εμπιστευτικότητα). Οι ερωτώμενοι/ές διαβεβαιώθηκαν δεν θα δημοσιοποιηθούν προσωπικά στοιχεία όπως όνομα και επίθετο ή οποιοδήποτε άλλο στοιχείο που μπορεί να οδηγήσει στην αναγνώριση της ταυτότητας τους. Ενημερώθηκαν επίσης πως είναι στη διακριτική τους ευχέρεια να μην αναφέρουν πληροφορίες που δεν θέλουν, να μην απαντήσουν σε ερωτήσεις που δεν επιθυμούν και είναι ελεύθεροι/ές αν το θελήσουν να αποχωρήσουν από τη διαδικασία.

Το ζητούμενο για τον ερευνητή δεν ήταν να συλλέξει απλά τα στοιχεία που χρειάζεται για την έρευνά του. Κάτι τέτοιο μετατρέπει τους συμμετέχοντες σε παθητικούς δέκτες, που παρέχουν μόνο πληροφορίες. Είναι σημαντικό να υπάρχει ποιοτική αλληλεπίδραση ανάμεσα στον ερευνητή και τον ερευνώμενο, η οποία ενισχύεται όταν οι ερωτώμενοι είναι γνώστες του σκοπού και των στόχων της έρευνας και η ανταπόκρισή τους προκύπτει οικειοθελώς, με αμεσότητα και αυθεντικότητα. Σε αυτό το πλαίσιο διεξήχθη η παρούσα έρευνα.

Για την ανάλυση των δεδομένων της έρευνας επιχειρείται η ανάδειξη των τριών βασικών αξόνων, έτσι όπως διαμορφώθηκαν με βάση τον οδηγό συνέντευξης. Οι άξονες είναι οι εξής:

1. Είσοδος στη μονογονεϊκότητα και αλλαγές στην κοινωνική ζωή των μονογονέων.

Πρόκειται για την παρουσίαση των αιτιών της εισόδου στη μονογονεϊκότητα όπως για παράδειγμα παιδί εκτός γάμου, διάσταση, διαζύγιο ή χηρεία. Ακόμη στην κατηγορία αυτή θα παρουσιαστούν οι δυσκολίες στις σχέσεις φιλικές – συντροφικές που βιώνουν οι μόνοι γονείς στην προσωπική τους ζωή.

2. Καθημερινότητα της οικογένειας – Σχέση – Χρόνος με το/τα παιδί/παιδιά. Στον άξονα αυτό περιγράφεται από τους ίδιους τους μονογονείς η σχέση τους με το/τα παιδί/παιδιά τους και η σχέση του/των παιδί/παιδιών με τον άλλον γονέα και την οικογένειά του. Αναλύονται θέματα όπως η επικοινωνία και ο ποιοτικός χρόνος που διαθέτουν για την ανατροφή των παιδιών τους καθώς και πώς διαμορφώνεται ο καθημερινός βίος μέσα από τις αλλαγές που προέκυψαν λόγω του διαζυγίου ή της διάστασης ή της χηρείας.

3. Οικονομική κατάσταση – Εργασιακός βίος μονογονέων. Μελετάμε εδώ, τις αλλαγές που προέκυψαν στην οικονομική κατάσταση μετά το γεγονός της μονογονεϊκότητας καθώς και την εργασιακή εξέλιξη των αρχηγών μονογονεϊκών νοικοκυριών.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6ο

ΣΥΛΛΟΓΗ ΚΑΙ ΑΝΑΛΥΣΗ ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΩΝ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ

6.1 Παρουσίαση των μονογονέων που πήραν μέρος στην έρευνα

Για την διασφάλιση του απορρήτου χρησιμοποιούνται τα ονόματα των υποκειμένων της έρευνας χωρίς τα επίθετα τους. Έτσι, η Ελένη είναι χήρα μητέρα δύο παιδιών, 52 ετών και έχει συνταξιοδοτηθεί, η Λένα είναι διαζευγμένη μονογονέας, 55 ετών και εργάζεται ως Δημόσια Υπάλληλος, η Δέσποινα επίσης διαζευγμένη μονογονέας, 51 ετών, άνεργη και η Ευδοκία είναι σε διάσταση, 41 ετών, μητέρα ενός παιδιού και εργάζεται ως Ιδιωτική Υπάλληλος, ενώ η Έλενα είναι ανύπανδρη μητέρα, 45 ετών και εργάζεται ως αναπληρώτρια εκπαιδευτικός και η Χριστίνα, επίσης ανύπανδρη μητέρα δύο παιδιών, 52 ετών που ασχολείται με τα οικιακά. Ο Γιάννης είναι χήρος πατέρας δύο παιδιών, 53 ετών και εργάζεται ως Δημόσιος Υπάλληλος και ο Φίλιππος, είναι διαζευγμένος μονογονέας ενός παιδιού, 55 ετών και εργάζεται ως Ιδιωτικός Υπάλληλος. Η Ελένη και ο Φίλιππος είναι μαζί τα τελευταία 8 χρόνια.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΩΝ ΤΩΝ ΜΟΝΩΝ ΓΟΝΕΩΝ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

	ΗΛΙΚΙΑ	ΧΡΟΝΙΑ ΜΑΚΡΙΑ ΑΠΟ ΤΟΝ ΑΛΛΟ ΓΟΝΕΑ	ΑΡΙΘΜΟΣ ΠΑΙΔΙΩΝ - ΦΥΛΟ	ΕΠΑΓΓΕΛΜΑ	ΕΡΓΑΣΙΑΚΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ	ΜΟΡΦΩΤΙΚΟ ΕΠΙΠΕΔΟ	ΤΥΠΟΣ ΜΟΝΟΓΟΝΕΑ
Ελένη	52	16	2 ΑΓΟΡΙΑ	ΚΟΜΜΩΤΡΙΑ	ΣΥΝΤΑΞΙΟΥΧΟΣ	ΑΠΟΦΟΙΤΟΣ ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ	Χηρεία
Έλενα	45	14	1 ΚΟΡΙΤΣΙ	ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΣ ΠΡΩΤΟΒΑΘΜΙΑΣ	ΑΝΑΠΛΗΡΩΤΡΙΑ	ΑΕΙ	Ανύπανδρη μητέρα
Χριστίνα	52	3	2 ΑΓΟΡΙ ΚΟΡΙΤΣΙ	ΟΙΚΙΑΚΑ	ΟΙΚΙΑΚΑ	ΑΠΟΦΟΙΤΟΣ ΛΥΚΕΙΟΥ	Ανύπανδρη μητέρα
Λένα	55	13	2	ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙ	ΕΝ ΕΝΕΡΓΕΙΑ ΜΟΝΙΜΗ	ΑΕΙ	Διαζύγιο

			ΑΓΟΡΙ ΚΟΡΙΤΣ Ι	ΚΟΣ ΠΡΩΤΟΒΑΘΜ ΙΑΣ	ΥΠΑΛΛΗΛΟΣ		
Δέσπο να	51	21	2 ΑΓΟΡΙ ΚΟΡΙΤΣ Ι	ΙΔΙΩΤΙΚΗ ΥΠΑΛΛΗΛΟΣ	ΑΝΕΡΓΗ	ΑΠΟΦΟΙΤ ΟΣ ΛΥΚΕΙΟΥ	Διαζύγιο
Ευδοκ ία	41	3	1 ΑΓΟΡΙ	ΙΔΙΩΤΙΚΗ ΥΠΑΛΛΗΛΟΣ	ΣΕ ΑΝΑΣΤΟΛΗ ΕΡΓΑΣΙΑΣ	ΑΠΟΦΟΙΤ ΟΣ ΓΥΜΝΑΣΙ ΟΥ	Σε διάσταση
Γιάνν ης	53	6	2 ΑΓΟΡΙ ΚΟΡΙΤΣ Ι	ΔΗΜΟΣΙΟΣ ΥΠΑΛΛΗΛΟΣ	ΕΝΕΝΕΡΓΕΙΑΜΟΝΙ ΜΟΣ ΥΠΑΛΛΗΛΟΣ	ΑΠΟΦΟΙΤ ΟΣ ΛΥΚΕΙΟΥ	Χηρεία
Φίλιπ πος	55	10	1 ΑΓΟΡΙ	ΙΔΙΩΤΙΚΟΣ ΥΠΑΛΛΗΛΟΣ	ΕΝΕΝΕΡΓΕΙΑ	ΤΕΙ	Διαζύγιο

Εκτός από τα γενικά στοιχεία, όνομα, ηλικία, επαγγελματική κατάσταση, ζητήσαμε από τις συμμετέχουσες/τους συμμετέχοντες να μας μιλήσουν για το εκπαιδευτικό/μορφωτικό επίπεδό τους. Έτσι μάθαμε πως η Ελένη είναι απόφοιτος Γυμνασίου και έχει τελειώσει την Κρατική Σχολή Κομμωτών, η Λένα έχει πτυχίο Παιδαγωγικής Ακαδημίας και Τίτλο Διδασκαλείου Π.Τ.Δ.Ε, η Δέσποινα είναι απόφοιτος Λυκείου, η Ευδοκία έχει τελειώσει το Γυμνάσιο και έχει σπουδάσει τελευταία τατουάζ, ενώ η Έλενα είναι πτυχιούχος Παιδαγωγικού Τμήματος Δημοτικής Εκπαίδευσης και η Χριστίνα είναι απόφοιτος Λυκείου. Ο Γιάννης έχει τελειώσει το Λύκειο και ο Φίλιππος είναι πτυχιούχος ΤΕΙ Ηλεκτρονικών Μηχανικών. Τα στοιχεία που συλλέξαμε βρίσκονται συγκεντρωμένα στον παραπάνω πίνακα.

Το μορφωτικό επίπεδο και οι σπουδές πιστεύουν πως εξασφαλίζουν μία καλύτερη επαγγελματική πορεία γι' αυτό και κάποιες από τις γυναίκες μονογονείς της έρευνας προσπάθησαν και κατάφεραν να αυξήσουν τα προσόντα τους με επιπλέον σπουδές.

6.2 Θεματικοί Άξονες – Ανάλυση δεδομένων Έρευνας

Στον πρώτο θεματικό άξονα που περιλαμβάνει την εισαγωγή στη μονογονεϊκότητα, την κοινωνική ζωή και τις σχέσεις - συντροφικές, φιλικές, περίγυρος – συλλέξαμε τα παρακάτω στοιχεία:

Στην 1^η ερώτηση όπως αναφέρεται στον Πίνακα 1 του παραρτήματος παρουσιάζεται η οικογενειακή κατάσταση πριν και μετά τη μονογονεϊκότητα. Είναι χαρακτηριστικό ότι η μονογονεϊκότητα ήταν επιλογή των ερευνώμενων - εκτός των χήρων μονογονέων που έχασαν από τροχαίο και ασθένεια τον/την σύζυγο - για σοβαρούς λόγους που αναλύουν παρακάτω. Πολλές φορές ειπώθηκε η φράση “Δεν έκανα οικογένεια και παιδιά για να τα μεγαλώσω μόνη/μόνος μου. Αναγκάστηκα να το κάνω”, στις περιπτώσεις ειδικά ενδοοικογενειακής βίας και σοβαρής ψυχολογικής διαταραχής. Η μόνη που διαφοροποιείται είναι η Ευδοκία που ζήτησε μεν το χωρισμό δε φαίνεται όμως να έχει αποδεχτεί ακόμα την κατάσταση. Είπαν σχετικά:

Ελένη: *«Ο σύζυγος σκοτώθηκε σε ένα τροχαίο κοντά στη Θήβα... Ταξιδεύαμε όλοι μαζί... Τα παιδιά, δυο αγόρια δίδυμα, ήταν τότε περίπου στα 11. Το 2004... Ημαστέ καλά μαζί... Περνούσαμε όμορφα με την καθημερινότητά μας, με πολλή δουλειά και κούραση αλλά όμορφα...οικογενειακά... Γυρίζαμε από διακοπές όταν συνέβη...»*

Λένα: *«Η κόρη μου ήταν 18 ετών, στο πρώτο έτος των σπουδών της όταν χωρίσαμε.... Κι ο γιος μου 17, πήγαινε στη Β΄ Λυκείου. Το διαζύγιο είχε βγει πιο νωρίς αλλά μέναμε μαζί γιατί δε θέλαμε να επιβαρύνουμε συναισθηματικά τα παιδιά... Ενώ παράλληλα πιστεύαμε ότι μπορεί και να τα βρίσκαμε.... το διαζύγιο ήταν κυρίως για οικονομικούς λόγους... δε μπορούσα να έχω πλέον εμπιστοσύνη και ειλικρινή σχέση μαζί του.... Φοβόμουν πως θα μας ζαναχρεώσει... του ζήτησα να φύγει...»*

Δέσποινα: *«Ήμουν 18 χρόνων όταν παντρευτήκαμε. Ένας δύσκολος γάμος με πολλή βία... ακόμη κι όταν ήμουν έγκυος την κόρη μου... κι ένα εξίσου δύσκολο διαζύγιο... Μετά από ένα πολύ δύσκολο βράδυ μου είπε ο γιος μου το πρωί: “...άκουσα μανούλα τι έγινε χθες το βράδυ...” Αυτό ήταν το κλικ... Πήρα την απόφαση να τελειώσω την κατάσταση...με πάρα πολύ φόβο... μάζεψα τα πράγματά του... τα έβγαλα στις σκάλες ... του είπα να φύγει. Τα έπαιζα όλα για όλα...»*

Ευδοκία: *«Ζω μόνη μου με το παιδί, πηγαίνει φέτος στη Β΄ Λυκείου, γιατί έχω χωρίσει με το μπαμπά του. Εδώ και 3 χρόνια....Είμαστε.. ας πούμε ... όχι ας πούμε... σε διάσταση. Δεν πίστευα ποτέ στη ζωή μου... ότι θα χώριζα με το μπαμπά του μικρού και δε θα άλλαζε τίποτα σε γενικές γραμμές.. εκτός από το γεγονός πως δεν είμαστε πλέον ζευγάρι... Προσπαθεί να με στηρίξει... άσχετα αν εγώ το δέχομαι ή όχι... Βασικά είμαστε οικογένεια απλά ο μπαμπάς ζει αλλού...»*

Έλενα: «Η κόρη μου είναι 13 ετών, πάει στη Β΄ Γυμνασίου. Τη μεγάλωσα με τη μαμά μου. Ήταν επιλογή μου να μεγαλώσει μακριά από τον πατέρα της....».

Χριστίνα: «Τα παιδιά ήταν αποτέλεσμα μεγάλης αγάπης... ήταν δώρο Θεού... και δικό του... Συμφώνησε κι εκείνος να τα κρατήσω... δεν τα έχει αναγνωρίσει.. Τα παιδιά έχουν μόνο εμένα... Δεν υπάρχει πικρία...τον ευγνωμονώ... Τι πιο ευτυχία; Να περιμένω εγώ κάτι που δεν το είχα βάλει ποτέ στο μυαλό μου...Δε θέλω να δώσω έκταση άλλη...»

Γιάννης: «Τη χάσαμε τη γυναίκα μου... 6 χρόνια πριν... Το πιο δύσκολο κομμάτι για μένα... ενώ θεωρούμαι πολύ δυνατός και σκληρός άντρας στον κύκλο μου.... ήταν όταν με κοίταγαν τα παιδιά στα μάτια και έπρεπε να τους πω πως η μητέρα τους πέθανε. Έπρεπε να είμαι δυνατός γι' αυτά και για τη μητέρα μου... Έτσι κάθε πρωί φόραγα την πανοπλία μου και την έβγαζα το βράδυ στις 12 που ήμουν μόνο εγώ, η πολυθρόνα μου και το τζάκι μου. Ήμουν ο δυνατός, ο βράχος.. δε με έπαιρνε για κάτι άλλο...και μετά από ένα σημείο αυτό μου έγινε συνήθεια. Αυτή τη συμπεριφορά την έκανα...πίεστηκα στην αρχή να το κάνω...μετά έβγαине αβίαστα και πλέον πατάω τόσο καλά στα πόδια μου...Βλέπω και τα παιδιά μου που είναι δύο χαρούμενα παιδιά και δε φοβάμαι τίποτα και κανένα... εκτός το Θεό πια...»

Φίλιππος: «Ήταν μονόδρομος .. Η πρώην γυναίκα μου ήταν σοβαρά άρρωστη... Ψυχικά άρρωστη... με ακραίες συμπεριφορές και απόπειρες... Το περιβάλλον που ζούσε το παιδί ακατάλληλο. Μου το είπε κι ο τελευταίος γιατρός που πήγαμε μαζί...Είχαμε πάει σε πολλούς... Νομίζω δεν ήθελε να προσπαθήσει καν...να το ξεπεράσει... ίσως δε μπορούσε κιόλας.. Πρέπει να δείτε τι θα γίνει με το παιδί...μου είπε ο γιατρός... Η μαμά δεν μπορεί... Ζήτησα διαζύγιο και πήρα την επιμέλειά του...»

Και γίνονται παρακάτω πιο συγκεκριμένοι όσον αφορά τον τύπο μονογονεϊκότητας που βίωσαν ή βιώνουν – χηρεία, διαζύγιο ή μητρότητα εκτός γάμου. Όλοι οι συμμετέχοντες δηλώνουν πως αναγκάστηκαν από τις περιστάσεις να αναλάβουν την επιμέλεια των παιδιών τους και γι αυτούς πρώτο και κύριο μέλημά τους είναι η φροντίδα και η ανατροφή των παιδιών τους. Και παίρνουν όλη την ευθύνη για τις επιλογές τους.

Η Ελένη βρέθηκε ξαφνικά μόνη με τα παιδιά της, ο πατέρας σκοτώθηκε αλλά κι εκείνη κι ο γιος της τραυματίστηκαν σοβαρά.

Ελένη: «Εγιναν όλα σε κλάσματα δευτερολέπτου. Ο Γιώργος είχε βγει να αλλάξει το λάστιχο του τρέιλερ... Τον διαμέλισε.. Ευτυχώς τα παιδιά κι εγώ ήμασταν έξω από το αμάξι.. Στο πάρκιγκ είχαμε μπει... και τρίγωνο είχε βάλει... Ο Δημήτρης κι εγώ ήμασταν πιο κοντά... Τραυματίστηκε στο πάγκρεας κι εγώ στα πλευρά και τη σπλήνα... Σαράντα μέρες ήμουν πολύ άσχημα. Χειρουργείο... Εντατική... Έπρεπε όμως να γίνω καλά... Ήταν τα παιδιά... Να μπορέσω να τα στηρίξω... Αποφάσισα στην αρχή να μη φύγουμε από το σπίτι...»

Η Λένα πήρε συναινετικό διαζύγιο λόγω οικονομικών προβλημάτων και υπερδανεισμού του πρώην συζύγου της, όπως λέει:

Λένα: «Μας χρέωσε όλους..... Δεν ήμουν ενήμερη.... Αν δεν είχα τη δουλειά μου και δε μας στήριζαν οι γονείς μου δεν ξέρω πώς θα τα καταφέρναμε... Κινδύνεψα να χάσω και την περιουσία που μου είχαν γράψει οι γονείς μου.... Δεν προβλέπεται να ξεχρεώσει... Πλέον δεν έχει κανένα περιουσιακό στοιχείο. Τα παιδιά θα πρέπει να αποποιηθούν τα χρέη του μετά το θάνατό του... για να μην επιβαρυνθούν τα ίδια....»

Η Δέσποινα χώρισε με το σύζυγό της λόγω ενδοοικογενειακής βίας. Μας είπε:

Δέσποινα: «Ο λόγος ήταν το διαζύγιο. Φτάσαμε εκεί μετά από ένα δωδεκαετή γάμο και δύομισι χρόνια προϋπηρεσία, ένα γάμο σε πολύ νεαρή ηλικία και το διαζύγιο ήταν σε ποιότητα... το ίδιο με το γάμο. Όταν χώρισα ήμουν 30 χρόνων, ο γιος μου 9 και 3,5 η κόρη μου. Ήταν επιλογή μου το διαζύγιο. Υπήρχε ασυμφωνία που ήθελα να αγνοώ...για πάρα πολλά χρόνια... Το χειρότερο και το καθοριστικότερο όμως ήταν η βία. Όλα αυτά είναι δικές μου ευθύνες όμως...Αυτό θέλω να το πω... Εγώ επέτρεψα όλα αυτά... Εγώ στην ηλικία που ήμουν... Με ό,τι συνεπάγεται αυτό...»

Η Ευδοκία είναι σε διάσταση μεν, η σχέση με τον πρώην σύζυγό της δε, είναι πολύ καλή όπως δηλώνει η ίδια:

Ευδοκία: «Του ζήτησα να χωρίσουμε... εγώ... δεν άντεχα άλλο... Ήταν πολύ νευρικός...πολύ απόλυτος... κουράστηκα... να καταπίνω πράγματα.. κι εκείνος να μην με καταλαβαίνει... Όμως με τον καιρό που ηρεμούσα... και ξεθόλωνε το μυαλό μου συνειδητοποιούσα πως τον αγαπάω αυτόν τον άνθρωπο κι ότι δεν πρόκειται αυτό να σταματήσει να υπάρχει...»

Η Έλενα χώρισε με τον πατέρα της κόρης της λόγω ενδοοικογενειακής βίας και χρήσης ουσιών από τον πατέρα.

Έλενα: *«Ήμαστε ένα χρόνο μαζί. Η απόφαση να κρατήσουμε το παιδί ήταν κοινή... Ωστόσο, από ένα διάστημα και μετά άρχισε να γίνεται βίαιος... Έκανε χρήση ναρκωτικών ουσιών ...Οπότε, πήρα το παιδί και επέστρεψα στο πατρικό μου... στην Αθήνα... Τη μεγαλώνω με τη μητέρα μου... »*

Η Χριστίνα χώρισε με τον πατέρα των παιδιών μετά την απόφασή της να κρατήσει τα παιδιά που κυοφορούσε, κάτι για το οποίο είναι ενήμερος ο πατέρας, συμφώνησαν όμως από κοινού να μην έχει ρόλο στη ζωή τους. Τα παιδιά, δίδυμα, αγόρι και κορίτσι, είναι τώρα 3 ετών.

Χριστίνα: *«Είμαστε τέσσερα χρόνια μαζί. Αξιόλογος άνθρωπος, μορφωμένος, καλλιεργημένος. Όμως η σχέση δε μπορούσε να προχωρήσει σε γάμο... Δε θέλησα εγώ... Έβαλα τελεία...»*

Ο Γιάννης έμεινε χήρος πριν 6 περίπου χρόνια με δύο παιδιά, αγόρι και κορίτσι, δίδυμα 11 ετών.

Γιάννης: *«Η γυναίκα μου διαγνώστηκε με λευχαιμία στα 40 της κι ενώ καταφέραμε κι έκανε μεταμόσχευση μυελού των οστών.... Πέρασε πολύ σκληρή δοκιμασία... Η λευχαιμία θεραπεύτηκε.. Στους 2 μήνες όμως υποτροπίασε... Προσπάθησε πολύ αλλά δεν τα κατάφερε... Ήθελε να κρατηθεί και για τα παιδιά μας. Ήταν στο 10% των μεταμοσχευθέντων που δεν τα καταφέρνουν.... Τα παιδιά μας ήταν τότε 11 χρονών. Φέτος τελειώνουν το Λύκειο, προετοιμάζονται για τις Πανελλήνιες εξετάσεις.»*

Ο Φίλιππος αντιμετώπισε σοβαρά προβλήματα στο γάμο του λόγω σοβαρής ψυχιατρικής πάθησης που είχε η γυναίκα του.

Φίλιππος: *«Δε μπόρεσε να το διαχειριστεί... Χανόταν σε ένα δικό της κόσμο φόβου και παραισθήσεων... Όταν κατάλαβα αρχίσαμε να πηγαίνουμε στους ψυχιάτρους... Ήταν επικίνδυνη για τον εαυτό της περισσότερο... Δεν ήθελε να βοηθήσει τον εαυτό της... και το παιδί υπέφερε από αυτές τις καταστάσεις... Της πρότεινα να χωρίσουμε και να αναλάβω εγώ το παιδί... Ευτυχώς το δέχτηκε... Ο γιος μας ήταν τότε περίπου 9 χρονών.»*

Στην 2η ερώτηση αναζητάμε πώς εξελίσσονται οι φιλικές σχέσεις και πώς επηρεάστηκαν από το γεγονός της μετάβασης στη μονογονεϊκότητα. Η μονογονεϊκότητα δε φαίνεται να επηρέασε τις φιλικές τους σχέσεις των ανδρών της έρευνας. Για τις γυναίκες δεν ισχύει το ίδιο, εκτός από τη Χριστίνα. Φαίνεται εδώ μια

διαφοροποίηση στη συμπεριφορά των φίλων σε σχέση με το φύλο. Τα λόγια τους ήταν:

Ελένη: *«Η σχέση μας με τους φίλους δεν επηρεάστηκε, μας στήριζαν αλλά εγώ δεν ήθελα να τους επιβαρύνω... Δεν είχα πολλά πολλά. Ήταν τυπικές αυτές οι σχέσεις... Μάλλον γνωστοί ήμασταν... Απέκτησα όμως αργότερα φίλες καλές στη Μέριμνα όταν πήγα... μετά το 2007... είχαμε πολλά κοινά... και κάναμε και πολλά πράγματα μαζί και με τα παιδιά μας... εκδρομές, ταξίδια, λούνα παρκ...»*

Λένα: *«Σαφώς και επηρέασε η μονογονεϊκότητα τις φιλικές μου σχέσεις, κυρίως τις σχέσεις που είχαμε αποκτήσει κατά τον κοινό έγγαμο βίο με άλλα φιλικά ζευγάρια.... Μετά το διαζύγιο προσπάθησα να κάνω φιλικές σχέσεις με γυναίκες που είχαν ίδια βιώματα με μένα, αισθανόμουν πιο οικεία μαζί τους...».*

Δέσποινα: *«Εμπλέκονταν και συγγενικά πρόσωπα ως φιλικά. Κάποια από αυτά απομακρύνθηκαν και άλλα ήρθαν πιο κοντά. Σίγουρα όμως το γεγονός επηρέασε τις σχέσεις μας.»*

Ευδοκία: *«Από τη στιγμή που χωρίσαμε με το μπαμπά του μικρού είδα τρομερή αλλαγή στους γύρω μου, έχασα το μεγαλύτερο μέρος των ανθρώπων από κοντά μου και συνειδητοποίησα πόσο μόνη μπορεί να είναι μια γυναίκα που αποφασίζει να μείνει μόνη της με ένα παιδί... Έβλεπα τα φιλικά ζευγάρια που κάναμε παρέα να απομακρύνονται... και από τους δυο μας... με διάφορες προφάσεις... κι έτσι σιγά σιγά χάθηκαν απ' τη ζωή μας... απ' τη ζωή μου...»*

Έλενα: *«Σε ένα βαθμό, ναι.... Γιατί χρειάστηκε να αλλάξω τόπο κατοικίας, να φύγω από το μέρος που έμενα επί πέντε χρόνια.... με αποτέλεσμα να αφήσω και τις φιλικές σχέσεις που είχα δημιουργήσει εκεί.... και να επιστρέψω στο μέρος που μεγάλωσα.... όπου ναι μεν είχα φίλους από παλιά αλλά κι αυτοί είχαν προχωρήσει με τις ζωές τους... και κάποιους από αυτούς δεν μπόρεσα να ανακτήσω...»*

Χριστίνα: *«Οι φιλικές μου σχέσεις δεν άλλαξαν, απεναντίας έγιναν μια ομπρέλα που με προστάτευε με χίλιους δυο τρόπους. Έχω φίλες που είναι αδερφές για μένα... Και οι κοινοί φίλοι συνέχισαν να είναι φίλοι μου...»*

Γιάννης: *«Όχι! Διατηρήθηκαν οι ίδιες γιατί δεν ήθελα να αλλάξω το φιλικό περιβάλλον για τα παιδιά μου. Το φιλικό περιβάλλον που μεγάλωσαν όλα αυτά τα χρόνια, με το ίδιο συνέχισα κι ακόμη συνεχίζω. Κάποιες έξτρα φιλίες τις βάστηξα μόνο για τον εαυτό μου,*

χωρίς να φέρνω σε επαφή τα παιδιά μου... Πρόσθεσα μάλλον... μερικές προσωπικές μου φιλίες οι οποίες όμως με τα παιδιά μου δεν είχαν καμία σχέση. Δεν μειώθηκαν οι φιλίες που είχαμε οι οικογενειακές όσο ζούσε η μαμά τους, με τις ίδιες συνεχίζουμε ακόμα και σήμερα, δεν ήθελα σε καμία περίπτωση να διαταράξω το περιβάλλον τους... και ίσα ίσα όλα αυτά τα ζευγάρια αγκάλιασαν εμένα και τα παιδιά μου και με βοήθησαν πάρα πολύ.»

Φίλιππος: «Δεν άλλαξαν οι σχέσεις μου οι φιλικές. Ακόμη και οι κοινοί φίλοι εξακολουθούν να είναι φίλοι μου. Μας στήριζαν όλοι. Ήξεραν την κατάσταση στο σπίτι..».

Στην 3η ερώτηση αναφέρονται στο ρόλο του κοινωνικού περιγύρου, τον τρόπο που αντέδρασε στη νέα κατάσταση το ευρύτερο κοινωνικό αλλά και το οικογενειακό περιβάλλον τους. Εδώ βλέπουμε διαφορά στην αντιμετώπιση των μονογονέων ανδρών από τις γυναίκες μονογονείς κι επίσης άλλη αντιμετώπιση όσον αφορά τον τύπο μονογονέα. Η Δέσποινα που είναι διαζευγμένη πολλά χρόνια μας λέει πως βίωσε πολύ έντονα το στίγμα. Ακόμη πρέπει να αναφερθούμε στο γεγονός πως και οι δύο ανύπανδρες μητέρες, η Έλενα και η Χριστίνα, μεγαλώνουν τα παιδιά στον τόπο καταγωγής τους, έφυγαν από τον τόπο που ζούσαν πριν την εγκυμοσύνη τους. Αξίζει επίσης να εστιάσουμε στο ότι οι περισσότεροι μονογονείς έχουν ή είχαν τη συμπαράσταση και τη βοήθεια μελών της οικογένειάς τους στην ανατροφή των παιδιών τους. Στην περίπτωση της Ελένης προβλήματα που ήδη υπήρχαν στον οικογενειακό περίγυρο επιδεινώθηκαν.

Ελένη: «Δεν είχα πολλές σχέσεις με τη γειτονιά... Γενικά είμαι απόμακρη... Στεναχωρήθηκαν οπωσδήποτε όλοι... Δεν είχα το χρόνο ούτε τη διάθεση να μάθω τι έλεγαν ούτε και ήθελα λύπηση... Βρέθηκε όμως ένας άνθρωπος που με βοήθησε τότε, οικονομικά.... Δεν το περίμενα... Στις οικογένειές μας πάλι τα πράγματα δεν ήταν ρόδινα εξ αρχής.... Η μητέρα μου βοήθησε λίγο στην αρχή... Είχε τη δουλειά της... Δεν τα πηγαίναμε καλά με τους δικούς του... τους βγήκε πολύ πίκρα που σώθηκα εγώ κι όχι ο γιος τους... Να φανταστείς δεν ξαναήρθαν στο σπίτι... μας άφηναν κάποια πράγματα... γιατί περνούσαμε δύσκολα... στην είσοδο της πολυκατοικίας... Εκεί μετά από τρία χρόνια είπα... πήγα στη Μέριμνα τότε σε ομάδες ψυχοθεραπείας που έκαναν, θυμάμαι όταν παρουσιάστηκα τους είπα: “Θέλω να τα γκρεμίσω όλα και να τα ξαναχτίσω με όποιο κόστος κι όποιος αντέξει”.»

Λένα: «Αισθάνομαι αρκετή υποστήριξη από τον κοινωνικό μου περίγυρο.... Αυτό ίσως να οφείλεται και στη θέση που έχω ως εκπαιδευτικός για πολλά χρόνια σε μια μικρή τοπική κοινωνία... ήταν δύσκολο στην αρχή να το συνειδητοποιήσω η ίδια, πόσο μάλλον ο περίγυρος αλλά η αποδοχή ήρθε σταδιακά... Ο τόπος που μένω είναι και ο τόπος καταγωγής μου. Οπότε οι άνθρωποι με ξέρουν καλά....Οι γονείς μου με βοήθησαν κι ακόμα με βοηθούν...»

Δέσποινα: «Η κοινωνία στην ουσία στράφηκε εναντίον μου... Είχε χτίσει ένα πολύ καλό προφίλ εκείνος... που του επέτρεψε να έχει την εύνοια και... εφόσον ήταν δική μου απόφαση... Διέδωσε πως είχα εξωσυζυγική σχέση... το εισέπραξα με μεγάλη δυσκολία γιατί εγώ ήξερα τι συνέβαινε μέσα στο σπίτι... στενοχωριόταν πολύ και οι γονείς μου... θύμωσα πολύ με τον κοινωνικό περίγυρο. Αποφάσισα να μη δώσω καμία εξήγηση σε κανέναν – ήταν οι άνθρωποι που με ήξεραν από παιδί... στο δικό μου σπίτι μέναμε... και ήταν η αφορμή να μην υπολογίζω τη γνώμη του κόσμου... απομυθοποιήθηκε στα μάτια μου η θέση της κοινωνίας απέναντί μου...και κάποια στιγμή αισθάνθηκα απελευθερωμένη... Είναι συνολικότερη η στάση αυτή κι έχει να κάνει με το διαχωρισμό των φύλων. Αυτός ήταν ο άντρας... εγώ η γυναίκα... Ό,τι είπε εκείνος, έτσι είναι... Ο δικός μου λόγος δεν υπήρχε πουθενά... Ευτυχώς είχα στήριξη και βοήθεια από τους δικούς μου, τον αδερφό μου και τους γονείς μου...»

Ευδοκία:» Υποστήριξη είχα πάντα από τους γονείς μου, ήταν πάντα στο πλευρό μου... δεν ήθελαν να συμβεί αυτό μεν... αλλά κατανοούν την κατάσταση και για ποιους λόγους συνέβη... Όσο για τους υπόλοιπους... τον υπόλοιπο κόσμο... γνωστούς, φίλους, ευρύτερη οικογένεια ...αδιαφόρησαν... έχουν τις δικές τους ζωές... τα δικά τους προβλήματα...οπότε.. ο καθένας κρίνει... και λειτουργεί μόνο για τον εαυτό του...»

Έλενα: «Η αλήθεια είναι πως δεν νιώθω έντονα το στίγμα.... μάλλον δεν το ένιωσα ποτέ... Ναι! Έχω αρκετή υποστήριξη... μπορώ να πω...και από τη μητέρα μου...με βοηθάει πάρα πολύ στο μέγαλωμα της κόρης μου...»

Χριστίνα: «Πριν την εγκυμοσύνη ήμουν στην Αθήνα, αποφάσισα όμως να γυρίσω στον τόπο καταγωγής μου, σε περιοχή της Κορινθίας για να έχουν τα παιδιά καλύτερη ποιότητα ζωής και να είμαι μαζί με τον αδερφό μου που είναι κι αυτός μόνος όπως εγώ. Στηρίζουμε ο ένας τον άλλον. Ήθελα να κρατήσω αποστάσεις... ήθελα την ηρεμία μου... Οι δικοί μου ενθουσιάστηκαν.. Και οι περισσότεροι στη γειτονιά.. Εντάξει... Πάντα υπάρχουν κάποιοι άνθρωποι -λίγοι ευτυχώς- που κουτσομπολεύουν... Δεν

ασχολούμαι... Γελάω με αυτά... Από τον κόσμο εισέπραξα κυρίως αγάπη και αποδοχή. Οι γονείς μου έχουν πεθάνει πια... Ο αδερφός μου είναι δίπλα μου... μαζί τα μεγαλώνουμε τα παιδάκια μου...»

Γιάννης: « Έβλεπα στα μάτια τους μια... λύπη και κάποιον οίκτο το οποίο δεν το ήθελα, γιατί δεν ήθελα να βλέπουν τα παιδιά μου αυτά τα μάτια του κοινωνικού κύκλου... ενώ εγώ προσπαθούσα να τα βαστάω καλά τα παιδιά μου δε θα ήθελα να επηρεάσουν τον ψυχικό τους κόσμο αυτά τα λυπημένα και γεμάτα οίκτο μάτια οπότε αυτό με τον τρόπο μου και τη συμπεριφορά μου το ξερίζωσα. Έδειξα τι θέλω εγώ από αυτό τον κοινωνικό μου κύκλο είτε έμμεσα είτε και άμεσα. Δε θέλω λύπη, δε θέλω να με λυπάται κανένας, θέλω να με βοηθήσει κάποιος... Αν εγώ δουλεύω να πάτε τα παιδιά μου φροντιστήριο ή να τα πάρετε από το σχολείο ή κάτι άλλο που θα προκύψει. Όχι λύπη... Η μάνα μου ήταν πάντα δίπλα μας... Με βοήθησε πολύ πιο πολύ στα πρακτικά θέματα: φαγητό, καθαριότητα, στη φροντίδα του σπιτιού...»

Φίλιππος: «Ο κόσμος ήξερε τι συνέβαινε και πόσο προσπάθησα να τη βοηθήσω... Ήταν δίπλα μου και δίπλα στο παιδί, βέβαια... Πολύ βοήθησε και ο πατέρας μου που έμενε με το παιδί όταν έλειπα σε ταξίδια για τη δουλειά μου... Ήμουν ήσυχος όμως ότι τον άφηνα σε καλά χέρια...»

Στην 4η ερώτηση τίθεται το ζήτημα των ερωτικών – συντροφικών σχέσεων των ανθρώπων της έρευνας. Είναι σημαντικό εδώ να αναφέρουμε πως οι περισσότεροι δεν θέλησαν να εμπλέξουν τα παιδιά τους στις σχέσεις τους τις προσωπικές. Τις κράτησαν μακριά, όσο τουλάχιστον τα παιδιά ήταν μικρά. Δύο από τις ερωτώμενες, η Έλενα και η Χριστίνα, δεν έχουν καθόλου προσωπικές σχέσεις, η Λένα και ο Γιάννης, που μένουν στην επαρχία συνάπτουνσχέσεις τους μακριά από το τόπο διαμονής τους. Ο Φίλιππος δε, έζησε μόνος με το γιο του για περίπου 2 χρόνια. Στη συνέχεια γνώρισε την Ελένη και ζουν μαζί τα τελευταία οκτώ χρόνια.

Ελένη: «Μετά από 5 χρόνια έκανα μια σχέση... Δεν εξελίχθηκε καλά... Όχι... τα παιδιά δεν τον γνώρισαν... Ευτυχώς... Μετά γνωριστήκαμε με το Φίλιππο το 2012... κι έκτοτε είμαστε μαζί. Εγώ πολύ πρακτική και κλειστή... εκείνος έζω καρδιά, φίλος με όλους... Μιλάμε πολύ... Ακόμα και τώρα μπορεί να μιλάμε για κάτι με τις ώρες... Τα παιδιά μου τότε ήταν μεγάλα πλέον... Φοιτητές. Μεγαλώσαμε μαζί και το γιο του Φίλιππου. Από το 2013 ήρθα στην Κέρκυρα... Κατάγομαι κι εγώ από εδώ...»

Λένα: «Μετά από ένα διαζύγιο κι έναν γάμο που κράτησε αρκετά χρόνια είναι πολύ δύσκολο το κομμάτι των ερωτικών σχέσεων και της συντροφικότητας.... Δεν εμπιστεύεσαι κάποιον εύκολα.... Φοβάσαι μην επαναλάβεις τα ίδια λάθη... Επίσης στη μικρή τοπική κοινωνία που ζω πάντα υπάρχει το κουτσομπολιό το οποίο θέλω να αποφύγω γιατί με επιβαρύνει συναισθηματικά. Συνηθίζω να βρίσκομαι με την παρέα μου σε κοντινή πόλη στην οποία τελευταία νοίκιασα ένα μικρό διαμέρισμα.»

Δέσποινα: «Αυτό που δεν ήθελα ποτέ ξανά ήταν να παντρευτώ ξανά. Αυτό δε σημαίνει πως έπαυσα να ζω ερωτικά. Μπορεί να πήρε.. όχι πολύ καιρό... αυτό που ήταν ξεκαθαρισμένο στο μυαλό μου... έχω αυτές τις συνθήκες... όποιος θέλει ...όποιος μπορεί... Σύνταμα κάποια σχέση μετά το διαζύγιο στην Αθήνα που μέναμε... κανένα χρόνο μετά.. με έναν άνθρωπο που είχε ανάλογες υποχρεώσεις και έβγαίνα περίπου μια φορά την εβδομάδα, τα παιδιά έμεναν με τους γονείς μου. Υπήρχε συναίσθημα αλλά υπήρχαν και όρια. Τα παιδιά δεν τα ενέπλεξα σε αυτό. Ο γιος μου ήταν ατίθασο παιδί, με ιδιαιτερότητες, οι δυσκολίες στην ανατροφή του μου έβαζαν φραγμούς. Είχα άλλη μια μεγάλη σχέση για την οποία έφυγα από την Αθήνα... τα παιδιά είχαν μεγαλώσει πια... έβλεπα τα χρόνια να περνούν...είχα αξιολογήσει διαφορετικά τη μοναχικότητα και τη ζωή...»

Ευδοκία: «Με προσέγγισαν αρκετοί φίλοι του μπαμπά του γιου μου όταν κατάλαβαν ότι χωρίσαμε... Δεν υπήρχε πιθανότητα να συμβεί από την πλευρά μου... Όσον αφορά τη σχέση έκανα μία... προσπάθησα τουλάχιστον να κάνω μια σχέση το καλοκαίρι που μας πέρασε... όμως δεν προχώρησε... μάλλον εγώ όμως το έχω το πρόβλημα.... Δεν αντέχω πολλά πολλά... κι ο γιος μου εξάλλου δε βλέπει με καλό μάτι έναν άλλον άντρα στη ζωή μου... για να μη με πληγώσει κάποιος... Θα με προστατέψει με το δικό του τρόπο... Ούτε ο μπαμπάς του το βλέπει με καλό μάτι...»

Έλενα: «Τι είναι αυτό; Όχι! Τίποτα! Είμαι μόνη μου τα τελευταία 13 χρόνια.... όσο είναι και η ηλικία της κόρης μου....»

Χριστίνα:» Όχι! Δεν έχω και δε με απασχολεί και καθόλου. Μπορεί κάποιες γυναίκες να έχουν την ανάγκη να στηρίζονται σε έναν άντρα... εγώ δεν το έχω πλέον ανάγκη... είμαι γεμάτη. Θέλω να ασχοληθώ με τα δυο μου τα παιδάκια... Η ζωή μου.. το άλφα και το ωμέγα είναι αυτά... Χτίζω πάνω σε αυτά τα δύο προσωπάκια...»

Γιάννης: «Καταρχήν να ξεκαθαρίσω ότι η γυναίκα μου, η σύζυγός μου, το κορίτσι μου ήταν αυτό το θηλυκό που έχει όλο το πακέτο.... Ήθελα να γεράσω μαζί της.... Τη

λάτρεψα... Μου άφησε τον πήχη ψηλά... εγώ δε θα μπορούσα να συμβιβαστώ με κάτι λιγότερο... οι σχέσεις μου με το άλλο φύλο ξεκίνησαν πολύ νωρίς.. ναι...δεν περίμενα πολύ καιρό... ενεπλάκην με το γυναικείο φύλο πολύ σύντομα...ήταν ένας τρόπος να ξεφύγω... Δεν έγινε όμως στην περιοχή που ζω. Αυτό ήταν ένα προσωπικό μου κομμάτι δηλαδή από το πρωί μέχρι το βράδυ ήμουν μπαμπάς... μετά το βράδυ όμως αργά ήμουν και αρσενικό... αλλά ήμουν αρσενικό εκτός περιοχής που ζω... δεν ήθελα με κάποιο τρόπο να μάθουν κάτι τα παιδιά και να τα ταράζω... Αυτό συνεχίζω να κάνω. Ποτέ μου δεν άφησα προσδοκίες στο γυναικείο φύλο γιατί έλεγα εγώ έχω συγκεκριμένο στόχο να μεγαλώσω τα παιδιά μου... δε χωράει κάτι άλλο...από κει και πέρα όποια γυναίκα έχει υπομονή κερδίζει και το αγώι. Αυτό ήθελα, να φτάσω σε ένα καλό σημείο με τα παιδιά μου και όποια αντέξει και ενδιαφέρεται κερδίζει και εμένα στην πορεία... Εμένα με ενδιαφέρει απλά το αντρικό μου κομμάτι. Δεν παίζω ούτε κοροϊδεύω καμία.»

Φίλιππος: «Στο διάστημα που ήμουν μόνος με το γιο μου έκανα μία σχέση που δεν κράτησε πολύ και δεν γνώρισε το παιδί αυτό το άτομο... Δε χρειαζόταν... Όταν γνώρισα την Ελένη κι αφού ήμουν σίγουρος για μένα και εκείνη γνωρίστηκαν και από τότε τον μεγαλώσαμε μαζί... ήταν 12 χρονών τότε... τώρα είναι φοιτητής στο Μαθηματικό στο 2ο έτος. Με την Ελένη είχαν και έχουν πολύ καλή σχέση.»

Στην 5η ερώτηση ζητάμε να μάθουμε για τη σχέση επικοινωνίας που υπάρχει ή υπήρξε με τον άλλο γονέα. Κατά κανόνα οι σχέσεις των χωρισμένων γονέων, όταν υφίστανται, είναι τυπικές και περιστρέφονται γύρω από τα παιδιά. Κάποιοι δεν επικοινωνούν καθόλου, κάποιοι έχουν πολύ καλές σχέσεις (Ευδοκία) μάλλον όμως γιατί ίσως θέλουν να τα ξαναβρούν...

Ελένη: «Ημαστε μαζί από το Γυμνάσιο. Τότε νόμιζα πως ήταν ο καλύτερος ο Γιώργος... Εκτιμούσα πολύ στην καλή σχέση που είχε με τα παιδιά, οι σχέσεις μας τα τελευταία χρόνια ήταν τυπικές αλλά καλές... Δούλευα τότε πάρα πολύ, έλειπα πολλές ώρες από το σπίτι... Ήταν και οι σχέσεις με τους δικούς του δύσκολες...και για εκείνον...Τραγική ειρωνεία... πριν τις διακοπές εκείνες είχε κλείσει η εταιρεία που δούλευα κι είχαμε αποφασίσει να ελαττώσω τις ώρες δουλειάς στο ελάχιστο για να βρίσκομαι πιο κοντά στα παιδιά στην εφηβεία τους... είχαμε ξεχρεώσει και το σπίτι...»

Λένα: «Η επικοινωνία με τον πρώην σύζυγο μου δεν είναι σε τακτική βάση, γίνεται ανά διαστήματα και αφορά θέματα αποκλειστικά των δύο μας παιδιών...»

Δέσποινα: «*Η αλήθεια είναι πως δεν είχα επικοινωνία μαζί του ήταν πολύ δύσκολος και ο γάμος και το διαζύγιο για τους λόγους που προανέφερα... Δεν ήθελα εντάσεις... Δεχόμενοι όμως την επικοινωνία του με τα παιδιά όταν συνέβαινε... σπάνια... Εκείνος έκανε γρήγορα κι άλλη οικογένεια κι άλλο παιδί... Μέσα από τόση βία αυτό με βόλεψε...*»

Ευδοκία: «*Ότι χρειαστεί ο μικρός ο μπαμπάς του είναι εδώ. Γιατί για εκείνον είμαστε ένα... δεν είμαστε δύο διαφορετικοί άνθρωποι... είμαστε ένας. Πολλές φορές θα έρθει να πιούμε καφέ... να κάτσουμε και να συζητάμε για το παρελθόν... Τι πήγε καλά... τι πήγε λάθος....*»

Έλενα: «*Όχι! Δεν υπάρχει στη ζωή μου χώρος γι' αυτόν. Αισθάνομαι ότι έτσι προστατεύω και την κόρη μου...*»

Χριστίνα: «*Είχαμε μια πολύ όμορφη σχέση που έπρεπε όμως να τελειώσει. Δεν υφίσταται πλέον κανενός είδους σχέση. Είναι πολύ προσωπικό θέμα. Δε θέλω να μπου σε λεπτομέρειες...*»

Γιάννης: «*Ήταν η ερωμένη μου στην αρχή, η γυναίκα μου μετά, η φίλη μου, το κορίτσι μου. Δεν έβλεπα την ώρα να γυρίσω στο σπίτι. Πολύ όμορφη γυναίκα, μέσα κι έξω... Στη δουλειά της και παντού άφηνε τις καλύτερες εντυπώσεις.... Το μόνο που μπορούσες να κάνεις ήταν να τη λατρεύεις. Και να πω ακόμα πως έκανε πάρα πολύ καλή δουλειά με τα παιδιά μας.*»

Φίλιππος: «*Δεν έχουμε ιδιαίτερες σχέσεις... μιλάμε για το παιδί... θέλω να είναι καλά αλλά κρατώ αποστάσεις...*»

Στο δεύτερο θεματικό άξονα, μελετήσαμε στοιχεία που αφορούν την οικογενειακή κατάσταση, την καθημερινότητα με τα παιδιά και την ψυχική διάθεση των υποκειμένων.

Στην 6η ερώτηση που αφορά τη σχέση τους με τα παιδιά σε καθημερινή βάση φαίνεται η λαχτάρα να δώσουν χρόνο στη σχέση με τα παιδιά αλλά και το άγχος να συνδυάσουν και τη δουλειά. Βασικό ρόλο εδώ βλέπουμε να παίζει η ηλικία των παιδιών. Όσο πιο μικρά τόσο περισσότερο το άγχος. Στην περίπτωση της Ελένης προέκυψε σοβαρό πρόβλημα υγείας του ενός παιδιού. Οι ερωτώμενες/νοι απάντησαν:

Ελένη: «Περνούσα πολύ χρόνο με τα παιδιά... Προσπαθούσα να κάνουμε πράγματα που να μας δίνουν χαρά... Δεν ήθελαν τους παππούδες... Ήθελα να βγάλω την τοξικότητα από τη ζωή μας. Τα αγόρια πήγαν στη Βαρβάκειο Γυμνάσιο και Λύκειο. Καλοί μαθητές και οι δυο, ακόμα κι όταν αρρώστησε ο Δημήτρης... δεν σταμάτησε να προσπαθεί ... και με κατ' οίκον διδασκαλία... Τα κατάφεραν και οι δύο. Είναι 27 τώρα. Σπούδασαν Νοσηλευτική ο Δημήτρης, έκανε το μεταπτυχιακό του, τώρα ξεκίνησε και διδακτορικό. Μηχανολόγος- Ηλεκτρολόγος ο Διονύσης. Χαίρομαι πολύ για τα παιδιά μου....Να είναι πρώτα απ' όλα καλά...»

Λένα «Η καθημερινότητα στην αρχή με τα παιδιά μου ήταν αρκετά δύσκολη.... Η κόρη μου ήταν στο πρώτο έτος του Πανεπιστημίου... θέλησε να νοικιάσει σπίτι και να μείνει μόνη της... ως φοιτήτρια... στο Ρέθυμνο... οπότε αυτό έπρεπε να το υποστηρίξω εγώ.... από την άλλη ο γιος μου στην Β' Λυκείου... να έχω επαφή με τους καθηγητές του... γιατί είχε πολλές αποουσίες... και δε διάβαζε... Σιγά σιγά τα πράγματα έχουν εξομαλυνθεί, τα παιδιά εργάζονται και προχωρούν τις ζωές τους. Η κόρη μου τώρα είναι 29 ετών, πήρε το πτυχίο της κι εργάζεται ενώ παράλληλα κάνει μεταπτυχιακές σπουδές και μένει μόνιμα στην Αθήνα. Έχει τη σχέση της... Έχει πάρει τη ζωή στα χέρια της. Ο γιος μου είναι 28 ετών και εργάζεται στον τουριστικό τομέα. Μένει μαζί μου κι έχει αποδεχτεί το διαζύγιο γιατί έχουν περάσει αρκετά χρόνια».

Δέσποινα:«Η καθημερινότητα ήταν δύσκολη... Ήταν πιο δύσκολη απ' ότι την είχα φανταστεί...και περίπλοκη... δεν ήμουν προετοιμασμένη... Ευτυχώς είχα τους γονείς μου κοντά...δούλευα πολλές ώρες... Θυμάμαι το άγχος που είχα κάθε πρωί... να τα ετοιμάσω... να τα πάω σχολείο... να προλάβω στη δουλειά...Ευτυχώς ήταν κοντά στο σπίτι...»

Ευδοκία: «Δεν είχε πριν το παιδί τα προνόμια που έχει τώρα. Τώρα ζητάει κι από τους δύο και συνήθως παίρνει αυτό που θέλει γιατί δουλεύω κι εγώ πλέον. Με την καραντίνα βέβαια έχει αλλάξει αυτό... Του προτείνω να κάνουμε πράγματα, δε θέλει να βγαίνει μαζί μου, ντρέπεται... θα τον περάσουν για μαμάκια... Διακοπές δεν έχουμε πάει... δυστυχώς... κάθε χρόνο κανονίζουμε, κάθε χρόνο δεν υπάρχουν χρήματα... Το θέλει πολύ... να ξεφύγει λίγο... έστω για δυο μέρες...»

Έλενα «Ε, η καθημερινότητα νομίζω είναι η κλασική καθημερινότητα που έχει κάθε μάνα με το παιδί της... Θα φροντίσω για τις βασικές του ανάγκες... τα ρούχα του... το

φαγητό του... θα το βοηθήσω στο διάβασμα... θα συζητήσουμε πολύ, ευτυχώς έχουμε καλή σχέση και μιλάμε... Αυτά...»

Χριστίνα: «Παίζουμε, τους μιλάω συνέχεια, από την κοιλιά τους μιλάω... Διαβάζουμε, μελετάμε, τραγουδάμε...και φυσικά έχω όλη τους τη φροντίδα. Αγχώνομαι πολύ και φοβάμαι μη χτυπήσουν... Τα μαθαίνω να κάνουν και δουλίτσες. Θέλω να είναι ανεξάρτητα... να μην έχουν κανέναν ανάγκη...»

Γιάννης: «Για πολλά χρόνια ήμουν απών από το σπίτι λόγω των δύο δουλειών που έκανα. Απλά μετά προσπάθησα να μειώσω το χρόνο που λείπω από το σπίτι, για να βρίσκομαι περισσότερο με τα παιδιά, κλιμακωτά χρόνο με το χρόνο. Δε δυσκολεύτηκα με τα παιδιά. Έκανε πολύ καλή δουλειά η γυναίκα μου.. τα είχε φτάσει μέχρι τα 11 τους σε ένα πολύ καλό σημείο κι εγώ απλά συνέχισα... βοήθησε πολύ και η μάνα μου ήταν όλα αυτά τα χρόνια δίπλα τους. Της ζήτησα όμως να συνεχίσει να τους φέρεται όπως πριν .. η γιαγιά που δεν τα μαλώνει... τους φτιάχνει γλυκά... ταχαρτζιλικάνει... το δύσκολο κομμάτι να το αφήσει σε μένα αν χρειαστεί... που ευτυχώς δε χρειάστηκε.»

Φίλιππος: «Το χρόνο που ήμουν στο σπίτι τον αφιέρωνα στο παιδί. Κάναμε πράγματα μαζί... Παίξαμε, μαγειρεύαμε... Τα σαββατοκύριακα κάναμε πράγματα που του άρεσαν... Ιππασία, μπάνιο στη θάλασσα το καλοκαίρι, κάποιες φορές στα χιόνια το χειμώνα... Ήθελα να χαίρεται τη ζωή, να δει τη χαρούμενη πλευρά της... Δεν ήταν εύκολο για μένα... γιατί δούλευα πολύ και μακριά πολλές φορές...»

Στην 7η ερώτηση ερευνάμε τη σχέση που έχουν τα παιδιά με τον άλλο γονέα. Σε γενικές γραμμές είναι ικανοποιητική. Να σημειώσουμε πως οι ανύπαντρες μητέρες δεν επιθυμούν επαφή των παιδιών με τον πατέρα τους.

Ελένη: «Είχαν άριστες σχέσεις με τον πατέρα τους. Περνούσαν πολλές ώρες μαζί γιατί όπως σου είπα εγώ δούλευα πολλές ώρες, πήγαιναν βόλτες, τους έκανε τα χατίρια, εγώ ήμουν η αυστηρή... Τους στοίχησε πολύ ο χαμός του και ο τρόπος που έφυγε... Ήταν μεγάλο το σοκ...»

Λένα: «Η σχέση των παιδιών με τον πατέρα τους είναι και ήταν εξαρχής πολύ καλή. Δεν έφυγε από τον τόπο που τα μεγαλώσαμε αν και εκείνος δεν ήταν από εδώ. Έτσι βρίσκονταν και επικοινωνούσαν όποτε ήθελαν μαζί του όσο η κόρη μου ήταν εδώ. Τα τελευταία χρόνια που η κόρη μας εργάζεται στην Αθήνα τη βλέπει όταν έρχεται εκείνη...»

Μιλούν όμως απ' όσο ξέρω συχνά... με το γιο μας βρίσκεται σε καθημερινή βάση. Πηγαίνει εκείνος στην επιχείρηση του πατέρα του.»

Δέσποινα: «Η επικοινωνία των παιδιών με το μπαμπά ήταν περιστασιακή.. και που έκανε μετά το παιδί...ήταν πάλι περιστασιακή... μια φορά στο τρίμηνο... στο τετράμηνο... κάποιες φορές στο εξάμηνο... Είχαμε καταλάβει ότι και η κυρία του ήθελε αποστάσεις από τα παιδιά του... αυτό όμως δε έχει να κάνει και τόσο πολύ... εγώ εκτιμώ ότι αν εκείνος ήθελε... το έδειξε από την αρχή άλλωστε... Κυρίως η επικοινωνία ήταν με το μεγάλο παιδί, το οποίο εισέπραττε αυτό όλες τις δονήσεις είτε θετικές είτε αρνητικές... η μικρή ήταν στην αφάνεια... Και... κυρίως του έλεγε για μένα... για το θέμα της διατροφής...»

Ευδοκία: «Η σχέση του μικρού με το μπαμπά είναι... εκρηκτική. Προσπαθώ να τους τα βρω... στην ουσία κάνω τον τερματοφύλακα... Βέβαια έχει ηρεμήσει πολύ ο μπαμπάς του, τον ακούει περισσότερο αλλά έχει έντονες εκρήξεις το παιδί... Και οι δύο θέλουν να περάσει το δικό τους... Εγώ... στη μέση...»

Έλενα: «Δεν έχει σχέση με τον πατέρα της. Νομίζω είναι καλύτερα έτσι... Ίσως αργότερα...»

Χριστίνα: «Τα παιδιά δεν έχουν επαφές με τον πατέρα τους. Καμαρώνω που έχουν το πατρικό μου επίθετο....»

Γιάννης: «Τη λατρεύουν τη μαμά τους. Και... το ζανάπα... έκανε πολύ καλή δουλειά με τα παιδιά μας...»

Φίλιππος: «Την έβλεπε και τη βλέπει τη μαμά του... Μιλούν πολύ και στο τηλέφωνο...Την αγαπάει... Είναι η μητέρα του... Προσπάθησα να τον θωρακίσω γιατί η πάθησή της είναι δύσκολη... Έχει κάνει απόπειρες... Ευτυχώς όχι επιτυχείς...»

Στην 8η ερώτηση μελετάμε τις δυσκολίες στη ζωή των υποκειμένων όσον αφορά την ιδιότητα τους ως μονογονείς.. Εκτός από τις οικονομικές που αφορούν αρκετούς, δυσκολίες αναφέρθηκαν στην ανατροφή των άρρενων τέκνων στις περιπτώσεις χωρισμού των γονέων. Από τις γυναίκες μονογονείς αναφέρθηκαν ξεσπάσματα των αγοριών, βία και παραβατική συμπεριφορά. Με τα κορίτσια δε φαίνεται να υπάρχει ιδιαίτερο πρόβλημα. Ακόμη προβλήματα υγείας των μονογονέων είτε ψυχολογικά είτε σωματικά.

Ελένη: «Η μεγαλύτερη δυσκολία ήταν όταν ο Δημήτρης αρρώστησε, 3 χρόνια μετά το ατύχημα... Είχε περίεργα συμπτώματα... δέκατα...τα μαλλιά του έπεφταν τούφες τούφες... Αναρωτιόμουν αν είχε σχέση με το ατύχημα... Η διάγνωση ήταν οξεία λεμφοβλαστική λευχαιμία... Θυμάμαι εκείνο το βράδυ... μιλούσα με τον τοίχο... το πέρασα με τον τοίχο... τα 3 πρώτα χρόνια πολύ δύσκολα... θεραπείες κάθε μέρα... μετά 2 χρόνια με χάπι... συνεχώς εξετάσεις... άγχος μην υποτροπιάσει. Ο Διονύσης πολύ μόνος του, ήξερε τη σοβαρότητα... Δεθήκαμε πιο πολύ... και τις δραστηριότητές τους κανονικά... Κατ' οίκον διδασκαλία ο Δημήτρης ένα διάστημα...απαίτησα πράγματα από το Υπουργείο κι ο καθηγητής του στη Βαρβάκειο... να είναι καλά βοήθησε πολύ... Κάποια στιγμή εκεί στις θεραπείες του βγήκε πολύς θυμός του Δημήτρη... Ήθελε να φεύγει... φοβόταν... κλεινόταν στο δωμάτιό του και δεν ήθελε να συμμετέχει πουθενά...του είπα θυμάμαι: "Πρέπει να παλέψεις για να ζήσεις"... Είναι καλά, ευτυχώς... Θέλησε να βοηθά κι άλλους... Σπούδασε νοσηλεύτης...»

Λένα: «Η περίοδος μετά το ουσιαστικό διαζύγιο ήταν η πιο δύσκολη της ζωής μου... από πολλές πλευρές και για μένα και για τα δύο μου παιδιά.... σίγουρα το γιο μου τον επηρέασε πολύ το διαζύγιο.... νομίζω περισσότερο από την κόρη μου...Ο καθένας μας το βίωσε διαφορετικά αλλά σε έντονο βαθμό... Κυρίως όταν ήταν γιορτές που παλιότερα περνούσαμε όλοι μαζί... Χριστούγεννα... Πρωτοχρονιά... Πάσχα... Εγώ παρουσίασα μια ψυχοσωματική ασθένεια πιθανότατα λόγω των ενοχών που μπορεί να ένιωσα.... Γιατί αν και δεν ήμουν υπεύθυνη.... ήμουν αυτή που ζήτησε το διαζύγιο....»

Δέσποινα: «Η κυριότερη δυσκολία μου ήταν η ανατροφή του γιου μου... τα βρήκα μαστούνια... Τον επηρέαζε πολύ ο πατέρας του... Στην εφηβεία ήταν αντιμέτωπος με μένα και με τον ίδιο του τον εαυτό... Μου έριξε ευθύνες για το χωρισμό αλλά έκανε κακό και στον εαυτό του με διάφορες ακραίες έως και παραβατικές συμπεριφορές... Εξαφανιζόταν.. έφηνε.. πήγαινα σε δομές.... σε ψυχολόγους... Εγώ, όχι εκείνος.... Λύγισα.... Έσπασα.. Έπαθα κατάθλιψη...Η κόρη μου ήταν ένα παιδί που μεγάλωσε σχεδόν μόνο του... Αθόρυβα...Με συνέπεια... Ένας απίστευτος αρωγός στην καθημερινότητά μου χωρίς να το γνωρίζει...Εγώ έτρεχα πίσω από το γιο μου... Ευτυχώς ξέμπλεξε με τα χειρότερα... Ακόμα όμως δεν πατάει στα πόδια του... είναι περίπου 30χρονών ο γιος μου... και 24 η κόρη μου... δουλεύει και σπουδάζει... είναι στο πτυχίο...»

Ευδοκία: «Θεωρούσα ότι κάποια στιγμή θα είμαστε πάλι μαζί... Εκείνος έκανε αμέσως άλλη σχέση... όταν έμαθα ότι θα μείνουν μαζί έκανα ένα μεγάλο λάθος... ήθελα να τον πονέσω... με αυτό το λάθος πόνεσα εγώ περισσότερο... Έπεσα σε κατάθλιψη... Ήθελα να φύγω... Τελικά βρήκα μια δουλειά στη Σαντορίνη κι έφυγα... αλλά δεν άντεξα μακριά από το παιδί... Ήταν πολύ δύσκολη αυτή η περίοδος... Τώρα είμαι καλύτερα. Έχει το παιδί έντονα ξεσπάσματα που με ζορίζουν αρκετά...»

Έλενα: «Οι δυσκολίες ήταν καταρχάς οικονομικές... γιατί ο πατέρας δε συνέβαλε καθόλου σ' αυτό... ήταν επαγγελματικές γιατί ήταν δύσκολο να αφήνω το παιδί σε καθημερινή βάση ειδικά όταν ήταν πολύ μικρό... κοινωνικές γιατί δεν έβγαίνα ιδιαίτερα... δεν υπήρχε κάποιος να με αντικαταστήσει συχνά... αυτά κυρίως...»

Χριστίνα: «Είναι η κούραση... Τα παιδιά είναι δίδυμα και μικρά ακόμη... Κι εγώ έγινα μαμά σε μεγάλη ηλικία... Έχω πρόβλημα με τον αυχένα και τα πόδια μου... Και... αγχώνομαι μην αρρωστήσουν... μη χτυπήσουν... Ακόμη δεν έχω ελεύθερο χρόνο... Αργώ να κοιμηθώ... Βάζω τα παιδιά για ύπνο και κάνω τις δουλειές που έμειναν στη μέση... θέλω λίγο χρόνο να αδειάσει το κεφάλι μου... να αποφορτιστώ...»

Γιάννης: «Μία και μοναδική. Πολλές φορές δεν ήξερα αν αυτό που κάνω είναι το σωστό ή ήθελε περισσότερη επεξεργασία, μου έλειπε η σύζυγός μου να μοιραστώ το πώς πρέπει να λειτουργήσω με τα παιδιά κι αυτό που κάνω σήμερα, αύριο, μεθαύριο ή τον επόμενο μήνα πώς θα εξελιχθεί... Αν βαδίζω στη σωστή κατεύθυνση... Πάντα κουβεντιάζαμε με τη γυναίκα μου τέτοια θέματα... Κουβέντιαζα με άλλα φιλικά ζευγάρια... και με ειδικούς όταν το χρειαζόμουν... μου είπαν να αφήσω το ένστικτό μου να με οδηγήσει.»

Φίλιππος: «Αυτό που με δυσκόλευε ήταν η έλλειψη χρόνου με το παιδί... Εξαιτίας της δουλειάς έλειπα συχνά... Προσπαθούσα όταν ήμουν στο σπίτι να κάνουμε όσα περισσότερα πράγματα μαζί...»

Στις ερωτήσεις 9 και 10 ζητήθηκαν αφενός τρεις λέξεις που να εκφράζουν ή να εξέφραζαν την εποχή για την οποία μιλάμε την ψυχολογική κατάσταση των υποκειμένων. Οι περισσότεροι από τα άτομα της έρευνας βγάζουν μια έντονη δυναμικότητα σε συνδυασμό με αισιοδοξία από τη μια και ανησυχία από την άλλη.

Ελένη: «Αγάπη, Επικοινωνία, Συνεργασία»

Λένα: «Άγχος.... Μοναχικότητα..... Αισιοδοξία....»

Δέσποινα: *«Πείσμα... Δύναμη... Απόφαση...»*

Ευδοκία: *«Δύναμη... Θάρρος και... Αποφασιστικότητα»*

Έλενα *« Άγχος.... Ελπίδα.... (Μεγάλη παύση) Μοναξιά....»*

Χριστίνα: *«Αγάπη, Γνώση, Ασφάλεια»*

Γιάννης: *«Γεμάτος, Δυνατός και Γαλήνιος»*

Φίλιππος: *«Αισιοδοξία, Υπευθυνότητα, Ανησυχία»*

Και αφετέρου ζητήθηκε να πουν την πρώτη σκέψη που συνήθως κάνουν ή έκαναν όταν ξυπνούν/ξυπνούσαν. Είναι φανερό εδώ πως οι μονογονείς με ανήλικα παιδιά νιώθουν περισσότερο άγχος, οι γονείς που τα παιδιά τους είναι πλέον ενήλικα περιγράφουν τη μονογονεϊκότητα ως μια δύσκολη κατάσταση τότε, τώρα όμως αισθάνονται ικανοποιημένοι/νες, νιώθουν ανακούφιση που τα παιδιά προχωρούν με τις ζωές τους.

Ελένη: *«Σκεφτόμουν πολύ, δεν κοιμόμουν... ελάχιστα... παρακαλούσα να γίνει καλά ο Δημήτρης...»*

Λένα: *«Η πρώτη σκέψη μου κάθε πρωί που ξυπνάω είναι να είναι καλά τα παιδιά μου.... και δεν μετανιώνω γι' αυτό που έκανα.... Βλέπω ότι έπρεπε να το κάνω.... Τα πράγματα είναι πολύ καλύτερα.... και εγώ... για τα παιδιά μου..... μπορώ να πως έχουν αποδεχτεί το γεγονός.... Ο γιος μου έχει βρει πλέον τις ισορροπίες του.... Δουλεύει τα τελευταία χρόνια ως ξενοδοχοϋπάλληλος. Η κόρη μου εργάζεται ως αναπληρώτρια εκπαιδευτικός και συνεχίζει τις σπουδές της για Μεταπτυχιακό Δίπλωμα στην Εκπαίδευση Ενηλίκων».*

Δέσποινα: *«Η πρώτη σκέψη που έκανα όταν ήταν τα παιδιά μικρά ήταν “Άντε πάλι...”. Και... ίσως θα έπρεπε να σου πω και την τελευταία... μου έρχονται τώρα στο μυαλό και τα ξαναζώ... αφού έβαζα τα παιδιά για ύπνο κι έκανα κάποιες δουλειές έπεφτα κι εγώ στο κρεβάτι... άκουγα αυτή την εκκωφαντική σιωπή μέσα στο σπίτι... και σκεφτόμουν κάθε μα κάθε βράδυ... “πάει άλλη μια μέρα...”»*

Ευδοκία: *«Προσπαθώ να μη σκέφτομαι... Το βράδυ είναι περισσότερο δύσκολο... Σκέφτομαι πως έπρεπε να λειτουργήσω διαφορετικά... Τον πρώτο χρόνο αργούσα πολύ να κοιμηθώ... Εδώ και ένα χρόνο είναι καλύτερα τα πράγματα... Έχω αρχίσει να το*

διαχειρίζομαι... όλο αυτό το συναίσθημα.... (εδώ βούρκωσε). Καλύτερα να μη σκέφτομαι... όσο σκέφτομαι... πονάω...»

Έλενα: «Εξαρτάται από το τι έχω να κάνω την κάθε μέρα... Δεν μπορώ να πω πως ζυπνάω με αρνητικές σκέψεις.... Μπορεί να κοιμηθώ με αυτές... αλλά δεν ζυπνάω μ' αυτές... Ουσιαστικά σκέφτομαι τι έχω να κάνω μέσα στη μέρα, πως θα διεκπεραιώσω τη μέρα... Εξαρτάται τώρα... αν είναι κάτι επαγγελματικό που προέχει... θα σκεφτώ αυτό... αν είναι κάτι που έχει να κάνει με το παιδί... ίσως μια δυσκολία... που μπορεί να περνάμε εκείνο το διάστημα... λόγω του ότι είναι και στην εφηβεία... μπορεί να σκεφτώ πρώτα το παιδί.... »

Χριστίνα: «Δε μπορώ να σηκωθώ εύκολα... Η σκέψη μου; Το πρόγραμμά μου, τι δουλειές έχω...πώς θα τις οργανώσω καλύτερα.»

Γιάννης: «Δε σκέφτομαι. Ανοίγω την πόρτα των παιδιών και κοιτάω ... όπως και το τελευταίο πράγμα το βράδυ είναι να δω τα παιδιά μου τι κάνουνε ... έτσι και το πρωί η πρώτη μου κίνηση πριν πλυθώ, πριν φτιάξω καφέ είναι να δω τα παιδιά, κοιμούνται, είναι εντάξει;»

Φίλιππος: «Θυμάμαι η κύρια σκέψη μου τότε ήταν αν κάνω ό,τι χρειάζεται για να είναι καλά το παιδί μου, ο γιος μου. Είχα μια ανησυχία γιατί είχε ζήσει δύσκολες καταστάσεις που δεν πρέπει να ζει ένα παιδί... Πήγα σε ειδικό και ζήτησα βοήθεια... μου είπε καλά το πας... δε σε φοβάμαι... Τώρα αισθάνομαι περήφανος που τα καταφέραμε... Βοήθησε και η Ελένη πολύ...»

Στον τρίτο θεματικό άξονα εστιάζουμε στο οικονομικό επίπεδο και την εργασιακή εξέλιξη των υποκειμένων.

Με τις ερωτήσεις 11 και 12 ερευνάμε τις οικονομικές αλλαγές που ενδεχομένως συνέβησαν λόγω της μονογονεϊκότητας και τη συμβολή του άλλου γονέα στα έξοδα της οικογένειας. Εδώ βλέπουμε διαφοροποιήσεις ανάμεσα στις γυναίκες και τους άντρες που μας μίλησαν. Ενώ οι άντρες δεν αναφέρουν ιδιαίτερες αλλαγές στην οικονομική κατάσταση της οικογένειας, οι γυναίκες της έρευνας αναφέρουν σημαντικές δυσκολίες, με εξαίρεση τη Χριστίνα που έχει μια αρκετά καλή οικονομική κατάσταση. Στο θέμα της συμβολής του άλλου γονέα στα έξοδα στις περισσότερες περιπτώσεις δε φαίνονται διατεθειμένοι να συμμετέχουν κι αν το κάνουν είναι μετά από πίεση. Ακόμη βλέπουμε γυναίκες μονογονείς να λένε ότι

άρχισαν να εργάζονται λίγο πριν το διαζύγιο και τη διάσταση και αυτό τις βοήθησε να νιώσουν πιο δυνατές και να αποφασίσουν το χωρισμό. Τα λόγια τους:

Ελένη: «Τα πράγματα ήταν πολύ δύσκολα στην αρχή... Δεν είχαμε να φάμε... εγώ δε μπορούσα να δουλέψω λόγω του τραυματισμού μου αλλά και ψυχολογικά ήμουν χάλια... Τότε πήρα δανεικά... Τα επέστρεψα μετά από μήνες... Βγήκε μια μικρή σύνταξη... λόγω χηρείας.. Όταν ένιωσα καλύτερα ξανάρχισα στο κομμωτήριο... Με απασχολούσε να βγαίνει το καθημερινό... Τώρα δε δουλεύω... Έχω επιλέξει να προσφέρω στους δικούς μου τη φροντίδα μου... Νιώθω πλήρης, γεμάτη...»

Λένα: « Μετά το διαζύγιο τα οικονομικά μου βελτιώθηκαν πολύ.... γιατί δεν είχα να πληρώνω τα χρέη του πρώην συζύγου... ευτυχώς έχω σταθερή δουλειά... βοήθησαν αρκετά και οι γονείς μου. Εκείνος; Όχι. Η επιχείρησή του είναι χρεωμένη... Χρωστάει πολλά. Δε συμμετείχε ούτε τώρα βέβαια συμμετέχει σε έξοδα των παιδιών.»

Δέσποινα: «Μετά το διαζύγιο η οικονομική μας κατάσταση επιδεινώθηκε... Φρόντισε βλέπεις να πάρει όλες τις οικονομίες που είχαμε εκείνος... Ευτυχώς είχα τη δουλειά μου.. Ήμουν πιο ανεξάρτητη... προσπάθησε κιόλας να με διώξουν μιας κι εκείνος με είχε προτείνει για να εργαστώ εκεί... δεν του βγήκε... Είχα τη βοήθεια της οικογένειάς μου... Ήταν πολύ δύσκολα στην αρχή.. Εκείνος; Είχε απαιτήσει στο συμφωνητικό για το διαζύγιο να μην υπάρχει καμία αναφορά για οικονομική στήριξη των παιδιών και τα 2 πρώτα χρόνια δεν έδωσε και δεν απαιτήσα κάτι λίγο από φόβο μην έχουμε νέες προστριβές και εντάσεις...και από ένα κομμάτι δικού μου εγωισμού ότι μπορώ να τα βγάλω μόνη μου πέρα... Στη συνέχεια όμως και με την προτροπή των δικών μου κινήθηκα δικαστικά και διεκδίκησα διατροφή για τα παιδιά την οποία με πολλά εμπόδια από τη μεριά του κατάφερα να παίρνω για τα παιδιά μέσω κατάσχεσης του μισθού του...»

Ευδοκία: «Πριν να χωρίσουμε για πολλά χρόνια δε δούλευα, δούλευε μόνο ο μπαμπάς του Δημήτρη... άρχισα να δουλεύω 6 μήνες πριν χωρίσουμε κι ίσως ήταν κι ένας λόγος που με ώθησε να φύγω από αυτή τη σχέση, ένιωσα εγώ πιο δυνατή, πιο ανεξάρτητη και έκανα σ' αυτή τη φάση...ας πούμε... την επανάστασή μου. Το πρώτο χρόνο μου πλήρωνε το ενοίκιο και του παιδιού τα έξοδα τα μοιραζόμασταν. Τώρα δε θέλω... έκανε κι ένα χειρουργείο... προσπαθώ να τα καταφέρνω μόνη μου.... Είμαι σε αναστολή εργασίας λόγω των περιοριστικών μέτρων και δυσκολεύομαι αρκετά... Δεν θα το βάλω κάτω όμως.»

Έλενα: «Δραματικές! Γιατί... δεν είχα μείνει ποτέ χωρίς δουλειά.... στο παρελθόν... μετά ξεκίνησα να δουλεύω... κρατούσε η μητέρα μου το παιδί... ωστόσο επειδή έκανα μια δουλειά η οποία ήταν πάρα πολύ απαιτητική... δεν είχε σαββατοκύριακα... δεν είχε γιορτές... ήμουν μαγειρίσσα σε εστιατόριο.... οι ώρες ήταν πάρα πολλές... δε μπορούσα να πάρω ρεπό... να φανταστείς είχε αρρωστήσει το παιδί και δε μπορούσα να λείπω από τη δουλειά.... κι όταν τελικά αναγκάστηκα να λείπω... έχασα τη δουλειά...»

Χριστίνα: «Πριν τα παιδιά και για πολλά χρόνια, δούλευα ως πωλήτρια. Τα οικονομικά μας είναι πολύ καλά. Έχουμε περιουσία αρκετά μεγάλη κυρίως ακίνητη. Έχουμε αναλάβει μαζί με τον αδερφό μου, που είναι μόνος του κι εκείνος, όλα τα έξοδα των παιδιών. Ο πατέρας δε συμμετέχει, δε χρειάζεται... Εγώ ασχολούμαι με τη φροντίδα των παιδιών και το νοικοκυριό. Είμαι νοικοκυρά και προσπαθώ να είμαι καλή μαμά.»

Γιάννης: «Η σύζυγος δούλευε, υπήρχε η συνεισφορά της στα οικονομικά του σπιτιού, οπότε εμένα μου έλειψε και ο άνθρωπος και κάποια βοήθεια που παρείχε με την εργασία της αλλά από κει και πέρα όλα γίνονται, δεν έλειψε κάτι βασικό, δούλεψα εγώ λίγο περισσότερο για να μη λείπει κάτι από το σπίτι, ήταν και η εποχή με τα μνημόνια, οπότε για να έχουμε ένα καλό επίπεδο χρειάστηκε να δουλέψω έξτρα. Για λίγα ένσημα δε βγήκε ένα βοήθημα για τα παιδιά αλλά εδώ χάσαμε τον άνθρωπο, αυτό θα βλέπαμε;»

Φύλιππος: «Η οικονομική κατάσταση μάλλον άλλαξε...προς το καλύτερο... Δεν είχα πλέον τα αλόγιστα έξοδα που έκανε η γυναίκα μου... Τη βοηθούσα όσο μπορούσα, βέβαια αλλά τα οικονομικά ήταν πιο ελεγχόμενα πια...»

Τέλος με την 13η, 14η και 15η ερώτηση μελετάμε τις αλλαγές που πιθανά πραγματοποιήθηκαν στον εργασιακό βίο των υποκειμένων της έρευνάς μας και κατά πόσο οι ερωτώμενοι/νες απέκτησαν νέες επαγγελματικές δεξιότητες. Βλέπουμε κι εδώ έντονη διαφοροποίηση των φύλων. Στους άντρες της έρευνας δεν βλέπουμε αλλαγές, οι γυναίκες όμως φαίνεται να προσπαθούν ιδιαίτερα για απόκτηση νέων εφοδίων, ακόμη και αλλαγή εργασίας. Διαφαίνεται από τα λόγια τους αλλά και τον τρόπο που εκφράζονται λεκτικά και μη, η λαχτάρα τους να αποδείξουν στον εαυτό τους αλλά και στους γύρω τους ότι μπορούν να τα καταφέρουν και να τα καταφέρουν καλά. Ακόμη είναι φανερό πως οι γυναίκες μονογονείς του εργάζονται στον ιδιωτικό τομέα αντιμετωπίζουν περισσότερα προβλήματα και ταλαιπωρίες στον εργασιακό βίο

τους. Η Έλενα και η Ευδοκία έκαναν σπουδές σε νέα αντικείμενα προκειμένου να έχουν μια καλύτερη επαγγελματική πορεία. Στις σχετικές ερωτήσεις μας είπαν:

Ελένη: «Όχι, ό, τι έκανα στη δουλειά το έκανα πριν χαθεί ο άντρας μου... Πολλά ταξίδια και στο εξωτερικό, συνεργασίες με σπουδαίους κομμωτές... Να σκεφτείς, δούλευα στην εταιρεία, στο κομμωτήριο όλη μέρα στο δρόμο και το βράδυ στο σπίτι... ήθελα όλα να τα έχω οργανωμένα και καθαρά.... Μετά μείωσα τις ώρες εργασίας... Προέκυψε και το πρόβλημα υγείας του Δημήτρη... Έπρεπε να παλέψουμε μαζί...»

Λένα: «Τον τελευταίο χρόνο κατάφερα και διαμόρφωσα ένα μέρος του σπιτιού σε αυτόνομη γκαρσονιέρα.... την οποία νοικιάζω τους καλοκαιρινούς μήνες σε τουρίστες. Έχω έτσι ένα επιπλέον εισόδημα για τα παιδιά και για μένα.....»

Δέσποινα: «Όσο ήταν τα παιδιά μικρά δούλεψα σε δύο εταιρείες. Εξελίχθηκα και ανέβηκα αρκετά. Είχα επιτελικό ρόλο και ήμουν υπεύθυνη σε ομάδες πώλησης. Έμαθα να δουλεύω προγράμματα στον υπολογιστή, εξάσκησα πολύ τα αγγλικά μου. Στην πορεία και αφού έφυγα από την Αθήνα και ήρθα στην Κρήτη - τελείως διαφορετικό εργασιακό περιβάλλον - υπήρχαν περίοδοι ανεργίας, έχω αλλάξει πάρα πολλές δουλειές διοικητικές, σερβιτόρα, σε μάντρα οικοδομών. Έκανα πολλές προσπάθειες.. Να φανταστείς στην εστίαση δεν ήμουν μόνο σερβιτόρα έπαιζα και ακορντεόν... τραγούδι... τα πάντα όλα να βγει ένα μεροκάματο... και μη νομίζεις 650 ευρώ το μήνα... Ασχολήθηκα και με ζωγραφική σε γυαλί και ξύλο, τα προώθησα μόνη μου αλλά δεν απέδωσε... Τελευταία εκεί στη μάντρα οικοδομής που δούλεψα – εδώ είναι ένα μεγάλο πεδίο συζήτησης η εργασία στην Κρήτη και πώς αντιμετωπίζουν τις γυναίκες, πώς αντιμετωπίζουν τις μόνες μάνες – σε αυτή την τελευταία λοιπόν ήταν τόσο σκληρή η δουλειά που έπαθα θυλακίτιδα δεξιού ώμου που ακόμα με ταλαιπωρεί... Πολύ επώδυνη κατάσταση...Είμαι άνεργη τώρα...»

Ευδοκία: «Άλλαξα αρκετές δουλειές... δούλεψα κυρίως πωλήτρια... σε μίνι μάρκετ... τελευταία σε περίπτερο... Τις ευκαιρίες όμως τις φτιάχνουμε μόνοι μας. Αποφάσισα να σπουδάσω τατουάζ. Είχε το κόστος του, δυσκολευόμουν... αλλά τα κατάφερα... Με παύση ενός χρόνου γιατί δεν είχα τα χρήματα... κατάφερα να ολοκληρώσω τις σπουδές για να έχω ένα καλύτερο μέλλον για μένα και για το παιδί μου. Τώρα βέβαια, με αυτή την κατάσταση (εννοεί την πανδημία) δεν μπορώ να το εξασκήσω και ούτε στο περίπτερο δουλεύω... Είμαι σε αναστολή εργασίας...»

Έλενα: «Βέβαια! Εγκατέλειψα τη δουλειά που έκανα... ακριβώς επειδή δε μπορούσε να συμβαδίσει καθόλου με το να έχεις ένα μωρό παιδί... σκέφτηκα πάρα πολύ σοβαρά τι ήθελα να κάνω... αποφάσισα να επιστρέψω στο σχολείο... γιατί είχα τελειώσει Τεχνικό Λύκειο... επομένως δε μπορούσα να δώσω Πανελλήνιες... έπρεπε να γραφτώ σε Γενικό Λύκειο, Νυχτερινό, να κάνω τα δύο τελευταία χρόνια.... Έδωσα Πανελλήνιες, πέρασα εκεί που ήθελα... στο Παιδαγωγικό... το τελείωσα.... και από τότε προσπαθώ να εργάζομαι σ' αυτό που σπούδασα και μου αρέσει πάρα πολύ... Βέβαια, τα χρόνια των σπουδών δούλεψα και σε καφετέρια... και σε εστιατόριο σερβιτόρα... και σε εργαστήριο χρυσοχοΐας επίσης...»

Χριστίνα: «Νέες δεξιότητες; Ναι... έγινα καλύτερος άνθρωπος... είμαι πιο δοτική.»

Γιάννης: «Πάντα δούλευα... Έκανα διάφορες δουλειές εκτός από την κύρια δουλειά μου που είναι τεχνικός σε δημόσια υπηρεσία συνήθως η δεύτερη δουλειά μου ήταν μάγειρας.. χωρίς να το έχω σπουδάσει... από παιδί ήμουν στην οικογενειακή μας ταβέρνα και μου άρεσε να ασχολούμαι. Τα δύο τελευταία χρόνια επειδή ήμασταν πάνω στην καρδιά της εφηβείας σταμάτησα τη δεύτερη δουλειά έχω μόνο την πρωινή και κάνω πιο πολλά οικιακά για να ξεκουράζω και τη μάνα μου γιατί πόσο να αντέξει κι αυτή... Αυτό πάλι με έκανε να νιώσω δυνατός ... βέβαια είχα ξεκινήσει από τότε που γεννήθηκαν τα παιδιά μου, είναι δίδυμα, μπανάκια, τα βράδια με τους αποστειρωτές, τα πάμπερς... μόνο δε θήλαζα... Αισθανόμουν έτσι αυτόνομος, αυτόρκης.

Η μονογονεϊκότητα δεν επηρέασε την εργασιακή μου εξέλιξη στο δημόσιο και επειδή είχα και την άλλη δουλειά και ήθελα χρόνο με τα παιδιά δε σκέφτηκα κάποια επιπλέον εκπαίδευση στη δουλειά μου επάνω. Δεν το σκέφτηκα καν. Δε μπήκα καν στη διαδικασία. Θα σήμαινε μείωση χρόνου από μένα προς τα παιδιά μου.... θα ήταν επιβαρυντικό για αυτά.»

Φύλιππος: «Η δουλειά μου απαιτούσε πολλά και συχνά ταξίδια σε όλη τη χώρα. Δεν άλλαξε κάτι... εγώ ήθελα περισσότερο χρόνο με το γιο μου... δεν προσπάθησα για κάτι περισσότερο στην εργασία ... Ίσως υπήρχε καλύτερη εξέλιξη αν πηγαίναμε στην Αθήνα... Δεν ήθελα να βάλω το παιδί σε περιπέτειες που θα το τάραζαν... Αρκετά είχε περάσει...»

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7^ο

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ -ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ

Η συγκεκριμένη κοινωνική έρευνα εξήγαγε αρκετά συμπεράσματα αναφορικά με τους λόγους που οδηγούν έναν άνθρωπο να μεγαλώσει μόνος τα παιδιά του. Στις περιπτώσεις που μελετήσαμε οι λόγοι διαφοροποιούνται ανάλογα με τον τύπο μονογονέα: οι χήροι μονογονείς αναγκάζονται να το πράξουν λόγω των έκτακτων συνθηκών και της απώλειας του άλλου γονέα ενώ οι άγαμες μητέρες και οι διαζευγμένοι μονογονείς επιλέγουν να προχωρήσουν μόνες/οι με τα παιδιά τους, με κύριους λόγους τη βίαιη συμπεριφορά, τη χρήση ουσιών, σοβαρά ψυχολογικά προβλήματα του έτερου γονέα αλλά και τα αλόγιστα έξοδα και τον υπερδανεισμό.

Ένα από τα πιο βασικά αναδυόμενα χαρακτηριστικά της προσωπικότητας των μόνων γονέων της έρευνας είναι η δυναμικότητα και η θέλησή τους να ανταπεξέλθουν στις όποιες δυσκολίες η καθημερινότητα επιφέρει. Περιγράφουν τον εαυτό τους και τα συναισθήματά τους με όρους που είναι κοινοί, το πείσμα και η αποφασιστικότητα, η αισιοδοξία, καθώς και η οργανωτικότητά τους φανερώνουν τα δυνατά σημεία του χαρακτήρα τους στα οποία στηρίζονται για να αντιμετωπίζουν τις δυσκολίες που προκύπτουν, όσο σοβαρές και τραυματικές αν είναι.

Η μοναξιά και η έλλειψη φιλικών και συντροφικών σχέσεων είναι ένα άλλο σημείο που διαφαίνεται από τις απαντήσεις τους κυρίως τα πρώτα χρόνια της μονογονεϊκότητας. Επιθυμούν να μην εμπλέκουν τα παιδιά τους στις προσωπικές τους σχέσεις τουλάχιστον όσο είναι μικρά και στις περισσότερες περιπτώσεις επιλέγουν να βρίσκονται με τους/τις ερωτικούς συντρόφους μακριά από τον τόπο κατοικίας, ιδιαίτερα αν ζουν στην επαρχία. Επίσης βλέπουμε να προτιμούν σχέσεις με ανθρώπους που βιώνουν ίδιες καταστάσεις στη ζωή τους, «αισθάνονται πιο οικεία μαζί τους». Σημαντικό πάντως είναι πως οι περισσότεροι από αυτούς δεν αισθάνονται στιγματισμένοι κοινωνικά, νιώθουν αποδεκτοί από τον περίγυρό τους. Αξίζει να σημειωθεί πως μόνο γυναίκες μονογονείς αισθάνθηκαν τον αποκλεισμό και κυρίως αυτές που βίωσαν πολλά χρόνια πριν τη μονογονεϊκότητα. Τείνει λοιπόν να εκλείψει το κοινωνικό στίγμα που δεν φαίνεται να άγγιξε ποτέ τους άνδρες μονογονείς.

Σε ότι αφορά την ποιότητα της ζωής τους παρατηρούμε πως εστιάζουν ιδιαίτερα στη σχέση με τα παιδιά τους, προσπαθούν να περνούν ποιοτικό χρόνο μαζί

τους, δε λείπουν όμως και τα προβλήματα κυρίως στη σχέση των μονογονέων διαζυγμένων γυναικών με τα αγόρια τους. Παρατηρούνται πολλές εντάσεις και πισωγυρίσματα και κάποιες φορές ακραίες και παραβατικές συμπεριφορές. Τα κορίτσια των μονογονεϊκών οικογενειών φαίνεται να βρίσκουν πιο εύκολα το δρόμο τους.

Διαφοροποιήσεις παρατηρούνται ανάμεσα στους εργαζόμενους μονογονείς που εργάζονται στο Δημόσιο και τον Ιδιωτικό τομέα. Έτσι, οι γυναίκες του ιδιωτικού τομέα κυρίως περιγράφουν μια ελλιπή οικονομικά, κοινωνικά και συναισθηματικά ασφάλεια και μια προσωρινότητα και αβεβαιότητα στη ζωή τους. Οι άνδρες δε φαίνεται να πλήττονται. Γι αυτό ίσως οι γυναίκες κάνουν σημαντικές προσπάθειες στον επαγγελματικό τομέα ακόμα και με νέες σπουδές, παίρνουν ικανοποίηση και ανατροφοδότηση από την εργασία τους και προσπαθούν να βελτιώσουν τα οικονομικά τους.

Θα πρέπει να επισημάνουμε βέβαια πως τα υποκείμενα που πήραν μέρος στην έρευνα είναι γυναίκες και άντρες που ανήκουν στη μεσαία τάξη και είχαν μεγάλη στήριξη από το οικογενειακό τους περιβάλλον, κυρίως τους γονείς τους και τα αδέρφια τους.

Καταλήγοντας, διαπιστώνουμε πως η μονογονεϊκή οικογένεια αποτελεί μια πραγματικότητα της κοινωνίας μας που διαρκώς μεταβάλλεται και μέσα από κρίσεις, επικρίσεις και συγκρίσεις αλλάζει και εξελίσσεται.

Είναι γεγονός ότι δημογραφικά γερνάμε, οι γεννήσεις μειώνονται συνεχώς ενώ παράλληλα ελαττώνεται και ο αριθμός των νοικοκυριών. Αποτέλεσμα της οικονομικής ύφεσης και της έντονης ανασφάλειας οικονομικής και προσωπικής που βιώνουν κυρίως οι νέοι άνθρωποι είναι να μένουν με τους γονείς τους πολλά χρόνια μετά την ενηλικίωση και τις σπουδές τους. Το κοινωνικο-οικονομικό περιβάλλον του νεοφιλελευθερισμού και της παγκοσμιοποίησης, η επισφαλής αγορά εργασίας και το θολό εργασιακό περιβάλλον ωθούν τον άνθρωπο της εποχής μας σε ολοένα και περισσότερο ατομιστικές και αυτιστικές συμπεριφορές και πρακτικές, δημιουργούν αντικίνητρα στο στήσιμο νέων νοικοκυριών πόσο μάλλον στη στήριξη των μονογονεϊκών νοικοκυριών τα οποία μελετήσαμε στην παρούσα εργασία..

Όμως η κοινωνική και πολιτειακή στήριξη όλων των μορφών οικογένειας και ιδιαίτερα της μονογονεϊκής, η χωρίς όρους πρόσβαση σε βρεφονηπιακούς - παιδικούς σταθμούς και νηπιαγωγεία, οι κατάλληλες δομές ψυχολογικής βοήθειας, η αρωγή της πολιτείας για την κατάρτιση και εκπαίδευση καθώς και η δημιουργία κινήτρων στους εργοδότες για επαγγελματική αποκατάσταση των μόνων γονέων, όπως και η στοχευμένη και συστηματική πρόνοια του κράτους θα μπορούσε να βοηθήσει τους μονογονείς και τα παιδιά τους αλλά και την κοινωνία στο σύνολό της προς μια πιο ανθρωποκεντρική προσέγγιση του θέματος.

Θα μπορούσαμε έτσι, να ατενίσουμε το μέλλον με μεγαλύτερη αισιοδοξία, να εστιάσουμε στη στήριξη των ευάλωτων και ειδικών ομάδων πληθυσμού και στην αλληλεγγύη στην καθημερινή μας ζωή προς τις ομάδες αυτές, έτσι ώστε να μπορούν να οργανώσουν με τέτοιο τρόπο τη ζωή τους ώστε να μην αισθάνονται κοινωνικά αποκλεισμένοι, να επικοινωνήσουν ουσιαστικά με τον περίγυρό τους χωρίς ενοχές και μεμψιμοιρία, αντίθετα με σθένος και αλληλοαποδοχή.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Οδηγός Συνέντευξης - Ενδεικτικές Ερωτήσεις

1^{ος} άξονας

1. Για ποιο λόγο μεγαλώνεις μόνος/η τα παιδιά σου;
2. Επηρέασε η μονογονεϊκότητα τις φιλικές σου σχέσεις;
3. Αισθάνεσαι υποστήριξη από τον κοινωνικό σου περίγυρο;
4. Οι ερωτικές - συντροφικές σχέσεις σου και πώς συνδυάζονται με την ιδιότητα σου του μονογονέα.
5. Επικοινωνία – σχέση με τον πατέρα ή τη μητέρα των παιδιών.

2^{ος} άξονας

6. Ποια είναι η καθημερινότητά σου με τα παιδιά σου;
7. Επικοινωνία – σχέση των παιδιών με τον άλλο γονέα.
8. Θέλεις να μιλήσεις για δυσκολίες που αντιμετώπισες/ζεις ως μονογονέας;
9. Ποια είναι συνήθως η πρώτη σκέψη σου όταν ξυπνάς;
10. Πες μου τρεις λέξεις που εκφράζουν τα κυρίαρχα συναισθήματα ή απόψεις σου.

3^{ος} άξονας

11. Υπήρξαν αλλαγές στην οικονομική σου κατάσταση;
12. Συμμετέχει κι αν ναι με ποιο τρόπο ο άλλος γονέας στα έξοδα της οικογένειας;
13. Συντελέστηκαν αλλαγές στον εργασιακό σου βίο;
14. Η μονογονεϊκότητα επηρέασε και αν ναι με ποιο τρόπο την επαγγελματική σου εξέλιξη;
15. Υπήρχαν ευκαιρίες για την απόκτηση νέων επαγγελματικών δεξιοτήτων;

Πίνακας 1. Ταξινόμηση δεδομένων έρευνας

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ		ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ
Επίπεδο 1	Επίπεδο 2	
Όνομα, Ηλικία, Επαγγελματική κατάσταση τώρα		Πίνακας Χαρακτηριστικών σελ. 49
Εκπαιδευτικό επίπεδο		”
Οικογενειακή κατάσταση (πριν - μετά)		1
Λόγος Μονογονεϊκότητας	Διαζύγιο	1
	Ανύπανδρη μητέρα	1
	Χηρεία	1
Φιλικές σχέσεις		2
Κοινωνικός περίγυρος		3
Ερωτικές – Συντροφικές Σχέσεις		4
Επικοινωνία με τον άλλο γονέα		5
Σχέσεις με τα παιδιά	Μονογονέας	6
	Άλλος γονέας	7
Δυσκολίες λόγω της ιδιότητας του μονογονέα		8
Συναισθηματική Κατάσταση		9,10
Οικονομική κατάσταση	Αλλαγές στα οικονομικά	11,14

	στοιχεία	
	Συμμετοχή του άλλου γονέα στα έξοδα	12
Εργασιακός Βίος	Αλλαγές στον εργασιακό βίο - Νέες δεξιότητες	13,15

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΕΛΛΗΝΟΓΛΩΣΣΗ

Αντωνοπούλου, Δ. (2012). Η επίδραση της μονογονεϊκότητας στις κοινωνικές ανάγκες του μόνου γονέα. *Το Βήμα του Ασκληπιού* 11(3)

Αντωνοπούλου, Δ. (2015). *Η ελληνική Οικογένεια σε οξεία κρίση – φτώχεια. Κοινωνική και πολιτική πραγματικότητα. Η περίπτωση των μονογονεϊκών οικογενειών στην Ελλάδα*. Αθήνα: Γόρδιος.

Γαλάνης, Γ. (1995). *Οικογένεια μ' έναν γονέα. Μια πραγματικότητα στη σύγχρονη Ελληνική Κοινωνία*. Αθήνα: Παπαζήσης

ΓΑΣ-ΙΚΕ, (2018) *Οι επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης στην ελληνική οικογένεια: ο μετασχηματισμός των έμφυλων σχέσεων, ταυτοτήτων και ρόλων, οι προκλήσεις για την συμφιλίωση της επαγγελματικής και οικογενειακής ζωής και οι προκλήσεις που αντιμετωπίζουν οι μονογονεϊκές οικογένειες – Προτάσεις πολιτικής*.

Δροσσιά, Ε. (2017). *Κοινωνικές διαστάσεις της μονογονεϊκότητας στην Ελλάδα (1981-2016). Σχολείο και σύγχρονες τάσεις*. [Διπλωματική Εργασία, Παν. Αιγαίου]

Ένγκελς, Φ. (1995). *Η καταγωγή της οικογένειας της ατομικής ιδιοκτησίας και του κράτους*, Αθήνα: Θεμέλιο.

Κανακουσάκη, Β. (2016). *Δημόσια διοίκηση και οικογενειακή πολιτική στην Ελλάδα: Η περίπτωση της μονογονεϊκότητας* [Διπλωματική Εργασία, ΠΑ.ΠΕΛ.]

Κιρκιγιάννη, Φ. (2016). *Παιδιά μονογονεϊκών οικογενειών και κοινωνικός αποκλεισμός: συγκριτική μελέτη σε μαθητές δημοτικού σχολείου που προέρχονται από μονογονεϊκές και πυρηνικές οικογένειες* [Διδακτορική Διατριβή, ΕΚΠΑ]

Κικίλιας, Η. Παπαλιού, Ο. Φαγαδάκη, Ε. (2007). *Διαστάσεις του κοινωνικού αποκλεισμού των μονογονεϊκών οικογενειών στην Ελλάδα*, Αθήνα: ΕΚΚΕ.

Κογκίδου, Δ. (1995). *Μονογονεϊκές οικογένειες: Πραγματικότητα-Προοπτικές- Κοινωνική πολιτική*, Αθήνα: Νέα Σύνορα.

Κογκίδου, Δ. (1994). *Μονογονεϊκές οικογένειες: πραγματικότητα, προοπτικές, κοινωνική πολιτική* [Διδακτορική Διατριβή, Α.Π.Θ.]

Κογκίδου, Δ. (1995). *Μονογονεϊκές οικογένειες: Πραγματικότητα- Προοπτικές- Κοινωνική πολιτική*, Αθήνα: Νέα Σύνορα.

Κολοβού, Ε. (2010). *Συμφιλίωση εργασιακής και προσωπικής ζωής των γυναικών: μελέτη περίπτωσης για τις γυναίκες εκπαιδευτικούς* [Διπλωματική Εργασία, Παν. Αιγαίου]

Κουμάντος, Γ. (1989). *Οικογενειακό Δίκαιο II*. Αθήνα: Π.Ν. Σάκκουλας

Μαράτου-Αλιπράντη, Λ. (1998α). *Μονογονεϊκές οικογένειες: Σύγχρονες τάσεις και διλήμματα πολιτικής: συγκριτική επισκόπηση ανάμεσα στις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης*. Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών(95)

Μαράτου Αλιπράντη, Λ., (1998). *Οικογενειακή Ρήξη, Μονογονεϊκότητα και Κοινωνικός Αποκλεισμός: Οι υποχρεώσεις της οικογένειας*. 6ο επιστημονικό συνέδριο με θέμα: Κοινωνικές Ανισότητες και Κοινωνικός Αποκλεισμός, Αθήνα: Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα. □

Μαράτου-Αλιπράντη, Λ. (2002). *Οικογένειες και κράτος πρόνοιας στην Ευρώπη*, Αθήνα: Gutenberg.

Μισέλ, Α. (2000). *Κοινωνιολογία της σύγχρονης οικογένειας και του γάμου*, Αθήνα: Gutenberg.

Μισέλ, Α. Μουσούρου, Λ. (Επιμ.) (1987). *Κοινωνιολογία της οικογένειας και του γάμου*, Αθήνα: Gutenberg.

Μουσούρου, Λ. (2005). *Οικογένεια και Οικογενειακή Πολιτική*. Αθήνα: Gutenberg

Παπαχρίστος, Θ. (2014). *Οικογενειακό Δίκαιο*. Αθήνα: Π.Ν. Σάκκουλας.

Παπαχριστόπουλου, Ν., Σαμαρτζή, Κ. (2012). *Οικογένεια και νέες μορφές γονεϊκότητας*, Πάτρα: OPPORTUNA.

Ρεθυμιωτάκη, Ε. , Μαροπούλου, Μ. , Τσακιστράκη, Χ. (2015). *Φεμινισμός και Δίκαιο*, Αθήνα:Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών.

Ρήγα, Α. & άλλοι, (2012). *Η Οικογένεια στην Ελλάδα Σήμερα*, Αθήνα: Πεδίο.

Φερόνας, Α. (2019). *Κοινωνικός αποκλεισμός και κοινωνική αλληλεγγύη στην Ελλάδα της κρίσης*. Αθήνα : Διόνικος.

JosianeCaron, Ρήγα Α.Β. (Επιμ.) (2005). *Ανύπαντρες μητέρες – Γυναικείο Κίνημα*. Αθήνα : Gutenberg.

Singly, F. (1996). *Κοινωνιολογία της Σύγχρονης Οικογένειας*, Αθήνα: Σαββάλας.

ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ

Ruggeri, K., Edwards Bird, C. (2014). *Single parents and employment in Europe* (JUST/2011/GEND/PR/1081/A4)[Σύνολοδεδομένων].

Crow, I. et. a.l., (2008). *Researching Criminology*. Maidenhead, England Open University Press.

Lamb, M. (1999). *Parenting and Child Development in 'Nontraditional Families'*, London: Lawrence Erlbaum Associates.

Ηλεκτρονικές πηγές

<https://eclass.uop.gr/modules/document/?course=420>

Έγγραφο μαθήματος “Ποιοτικές μέθοδοι στην Κοινωνική Έρευνα”

<https://eclass.uoa.gr/courses/ECD176/>

Έγγραφο μαθήματος “Κοινωνιολογικές και Ψυχολογικές θεωρίες για την Οικογένεια”

<https://eleftheriaonline.gr/local/oikonomia/item/152382-poia-theoroyntai-eksartomena-meli-tou-forologoymenou>,

(πρόσβαση στις 10/11/2020)

<http://www.nikoskapelislaw.gr/>

(πρόσβαση στις 10/11/2020)

<https://singleparent.gr/empeiries/exomologiseis/na-sai-monh-me-tria-paidia-na-douleveis-kai-na-mh-se-ftanoun-pote-ypomonh-allh-leksh-den-sichathhka-apo-afthn>

(πρόσβαση στις 03/12/2020)

<https://singleparent.gr/empeiries/exomologiseis/megalwnw-to-paidi-mou-monh-kai-polles-fores-me-pairnei-apo-katw>

(πρόσβαση στις 19/12/2020)

<https://www.lawspot.gr/nomikes-plirofories/voithitika-kemena/goniki-merimna>

(πρόσβαση στις 26/12/2020)

<https://singleparent.gr/enimerosi/nomika-themata/erchetai-nomoschediostathmos-gia-ta-diazugia-oi-5-allages-pou-eksetazontai-gia-thn-epimeleia-twn-paidiwn>

(πρόσβαση στις 26/12/2020)

